

Бог вогню. Том 1. В Санто Антоніо

Ольга Мак

Пригодницька повість з бразилійського життя

Перший том

В Санто Антоніо

Напередодні несподіванки

Хочемо розповісти в цій повісті про надзвичайну пригоду, що сталася в перших роках другої половини нашого століття з молодим українським хлопцем, закинутим подіями другої світової війни в глуху закутину Бразилії. А через те, що пригода почалася зі свята Сан Жвон, мусимо дещо сказати читачеві про бразилійські звичаї, зв'язані з цим днем.

Сан Жвон — це, по-нашому, Святий Іван, а свято Сан Жвон — це свято Івана Хрестителя, що припадає на день 24 червня і що ним у Бразилії починається цілий цикл забав, посвячених трьом святам: Іванові, Петрові й Антонієві.

Весело й гарно в Бразилії напередодні Сан Жвона! Вечорами на площах і вулицях палають фогейри*[\[1\]](#) — цілі башти, зложені з грубих метрових полін, а довкола тих вогнищ розважаються старші й молодь. Оглушливо тріскають, сичать і спалахкують сліпучими вогнями фогети* й бомби, а в небо злітають тисячі барвистих паперових баллонів з запаленим всередині вогнем. Грає музика, і далеко за північ лунають то веселі, то сумні пісні, що в них співається про холодні зоряні ночі, про вогнища, про щасливе, або нещасливе кохання, а при тому неодмінно згадується святих Івана, Петра та Антонія.

По празникові Івана вогнищ уже не палять, але забави з музикою, співами, танцями і вистрілюванням фогетів тягнуться далі й кінчаються щойно по святі Петра і Павла. Але навіть ще пізніше в атраментовій[\[2\]](#) темені розіскреного зорями неба час-до-часу пропливає запізнілий баллон, або несподівано десь вибухає забутий фогет.

Зрештою, в Бразилії фогети мають застосування при кожній радісній нагоді: чи то хтось скінчив велику роботу, чи виграв якусь поважну справу, чи то мав щастя в лотерії — завжди дає знати про це фогетами. Навіть урочисті релігійні процесії супроводжуються шкварчанням і тріскотнею штучних вогнів. А про людей, які хваляться, чи хвастаються чимсь, кажуть: "О, цей робить празник і вистрілює фогети!"

Так, отже, це було якраз двадцять другого червня, себто, за два дні перед св. Іваном.

Ласкаве сонце, зробивши вже більшу половину призначеного йому на цей день шляху, сіло собі відпочити, немов на величезній зеленій тарілці, на кристалій короні піньора*, що ріс на подвір'ї землеміра Сокола. Воно подивилося на дах просторого дерев'яного будинку, який виходив одними дверима на вулицю, а другими на широке

подвір'я, заглянуло в далекий кут, де стояла дивна, сплетена з тростини хатка, а нарешті помаленьку просунуло голову у відкриті двері шопи^[3] і зачудувалося: це було насправді гарне!.. В шопі, де лежали дрова, сокира, лопати, пила, пачки і всякі такі інші речі, сьогодні було щось нове, і сонце зупинилося, щоб на нього подивитися.

Але чотирнадцятилітній Данко навіть не зауважив присутності небесного гостя, бо він майже з побожністю дивився на молодого індіанця Арасі, котрий кінчав свою клопітливу двотижневу роботу, прикріплюючи останні тоші* до великого бальона. Складна паперова споруда висіла причеплена за вершок до цвяха посередині шопи і представляла собою подобу корабля, окруженого шістьма маленькими човниками.

Данкові аж дух забивало, коли він уявляв собі завтрашній вечір. Це мусить бути чудово, коли вони підпалять всі сім тош, і бальон попливе вгору, як ціле велике сузір'я!..

— Знаєш, Арасі, — сказав він уголос, — я думаю, що в цілому Санто Антоніо не буде такого чудового бальона, як наш.

Індіанець зневажливо скривився:

— В Санто Антоніо? Такого бальона ніхто не зробить в цілій Бразилії, не то що в нашому бідному Санто Антоніо!.. Як ти думаєш, скільки б мені дав за нього сеньор Педро, щоб пустити його на свої іменини?

— О, сеньор Педро дав би тобі напевне цілих сто круйзерів*, коли не більше... І ти, Арасі, навіть можеш зробити йому такий один на продаж...

Темне обличчя Арасі потемніло ще більше, і він злобно сказав:

— Для нього не зроблю такого і за тисячу крузейрів*! Нехай йому рудий Жорже робить!..

На цю розмову, ледве переставляючи ноги і тяжко спираючись на палицю, до шопи всунувся згорблений Коарасіаба — дід Арасі. В глибоких зморшках його обличчя засів вираз гострого болю, що його відчував старий при кожному пересуванні своїх хворих ніг.

— Води в хаті нема, дров нема, а тебе не можна докликатися, — сказав він з докором по-індіанськи до Арасі.

Хоч докір не стосувався до нього, Данко відчув себе винним.

— Ти голодний, Коарасіабо? — спитав він також по-індіанськи з нотками турботи в голосі.

— Ні, — відповів Коарасіаба, — я не голодний, але я хочу пити.

— То принести тобі пива, чи зварити шімарону*?

— Шімарону. Нехай Арасі піде зварить.

— О, Коарасіабо, адже я скоріше це зроблю на спірті! Прощу тебе, нехай Арасі кінчає!..

З цими словами Данко побіг до хати, а старий індіанець сумно і ласкаво подивився йому вслід.

Арасі, здається, навіть не чув того, що говорив дід, і продовжував далі свою роботу. Коарасіаба, постогнувши, сів на землю і сердито забурмотів до внука:

— Такий великий, а дурніший від малого індіанського хлопця... Тільки й знаєш, що пити горілку та ліпити ці дурні паперові мішки... Ех!.. Ліпи, ліпи... Може вітер занесе котрого в Долину Ігурей і покаже племені, чого навчився його морубішаба* серед білих... Будуть радіти гваянці, ох, будуть радіти!..

Арасі нетерпеливо повів плечима:

— Ти, діду, знову зачинаєш своїй? — спитав гостро по-португальськи. — І щодня те саме, і щодня те саме, аж обридло!.. Барбарідаде*!..

— Замовчи, нікчемний! — обурено стукнув у землю ціпком Коарасіаба. — Коли б я мав силу, або коли б на цій землі мали силу закони гваянців, я б не говорив стільки! Я б тебе навчив шанувати накази старших!..

Але Арасі зовсім не злякався. Він тільки відступив трохи далі, щоб дід, бува, не досягнув його своїм ціпком, і зухвало заговорив:

— І це вже знаю! І це вже чув сто разів! Знаю навіть наперед, що ще скажеш, бо ти зовсім, як папуґа, як твій Рріко, завчив ті самі слова і повторюєш їх день-у-день: насамперед, пригадаєш, як Убіражара обдувив вас, дикунів, дурною коробкою сірників, як нас скинули зі Скелі Невороття, а скінчиш тим, що Данко, білий малий хлопець, може служити мені, дорослому, законному морубішабі, прикладом.

— Так, так... — спробував увірвати потік слів внука Коарасіаба.

— Та певно, що "так, так", — перекинув діда Арасі. — І тут як папуґа: "Так, так!" Згадай ще, що Данко вивчив нашу мову, а я не хочу нею говорити, що Данко знає звичаї нашого племені, а я їх не хочу вчити, що...

Арасі не скінчив, бо розгніваний Коарасіаба кинув своїм ціпком, як списом, і потрапив у груди внука. Арасі ойкнув, схопив ціпок і викинув його геть на двір.

— Так, так! — закричав старий. — Я тобі щодня це нагадуватиму! Данко може і серед тапуїтінгів* бути великим чоловіком, але він воліє рубати дрова на своїй батьківщині! Він любить своє плем'я! Він пишається ним! Він і вдень і вночі тільки й мріє про поворот до своїх! Данко, оцей молодий білий хлопець!.. А ти?..

— Що я? — злісно відповів Арасі. — Я також волію рубати дрова у своїй батьківщині, як бути великим чоловіком серед дикунів!

— Гваянці не є дикунами! — зі сльозами безсилої люті закричав Коарасіаба.

— Не є дикунами?! — вдавав здивованого Арасі, намагаючись якнайболючіше дошкулити дідові. — А чому ж дали себе обдурити сірниками? А Скеля Невороття не дикунство? А муссурана* не дикунство? Данко може пишатися своїм племенем, а я своїм — ні! Мене й досі дражнять дикуном і людоджером!..

— Коли б вернувся в Долину Ігурей — тебе б ніхто не наважився дражнити!

— Не хочу! Недавно ще я годився вернутися...

— За скарби...

— Так, за скарби! Тепер уже не вернуся і за скарби! Не хочу бути вождем дикунів! Ліпше я буду просто бразилійцем.

Розмову увірвав Данко, котрий уже вспів заварити чайничок води. Він привик до того, що Арасі завжди сварився з дідом, а тому і не здивувався, коли застав обох, аж

тремтячих від злоти. Тільки мовчки підняв ціпок і поклав коло Коарасіаби.

Суперечка, як і завжди, при появі сторонніх людей вщухла, і Данко заходився коло шімарону*. Виполокав кую* — щось ніби невеличке горнятко, зроблене зі шкірки дикого гарбузика і для міцності обведеного по краях залізним кільцем. Всыпав до куї зеленого порошку зі стертого листа герви мате*, вставив до середини залізний цибушок, подібний до файки, залляв це окропом і, взявши кінець цибушка до уст, кілька разів потягнув гіркуватий і клейкуватий напій. Правду сказавши, Данко шімарону не любив і навіть не розумів тих людей, котрі могли його смоктати годинами. Але це був звичай, і хлопець мусів його шанувати. А звичай велів першу кую господареві, чи господині випивати самим, а потім власноручно доливати кую і подавати гостеві. Гість, випивши другу кую, наливав окропу і подавав її далі, поки вона знову не опинялася в руках господаря. Пиття шімарону тривало інколи годинами, створюючи особливо миролюбний, спокійний настрій. Тому і Коарасіаба, відчувши у своїх руках теплоту куї, відразу забув про свою суперечку з внуком і почав вдоволено затягатися гарячим шімароном.

В шопі запанувала мовчанка. Данко, сповнивши свій обов'язок, обходив з усіх сторін бальон, оглядаючи ще раз знайомі уже йому деталі. Арасі з байдужим виглядом присів коло діда, чекаючи своєї черги на кую.

Сонце, очевидно розгніване сваркою між дідом і непочитальним внуком, сповзло з вершка піньора і скоренько покотилося по небу вниз. Від близьких річок стало повівати вогким вітром. Ніч знову мала бути холодною, бо ж червень в Бразилії належить до найхолодніших місяців року. Дні, правда, здебільша стоять теплі, навіть гарячі, зате вночі температура нерідко падає до нуля, і під ранок на траві й деревах, немов шорсткий білий кожушок, наростає іней.

Ледве Арасі скінчив свою кую шімарону, як перед фірткою хтось заплескав у долоні. Данко виглянув зі шопи і побачив свого однолітка і недавнього товариша по школі, завжди веселого і жвавого муринчука[4] Бенедіто.

— Данку, — гукнув муринчук, — ходи скоро!.. Подивимося, які фоґети має Самір. Сьогодні йому привезли кілька пачок, і він вистрілюватиме на показ. Ходи!..

Данко завагався. Йому дуже кортіло подивитися на фоґети, але тато, що мав незабаром повернутися додому, міг загніватися, заставши хату порожньою.

— Ходи! — підштовхнув його Арасі. — Дід скаже твоєму татові, що ми зараз вернемося. Треба ж подивитися: це буде дуже цікаво!..

— Хіба що не надовго, — рішився Данко. — Коарасіабо, ось тут є ключ від дому. Коли тато повернеться, скажеш йому, що я коло Саміра.

З тими словами він передав Коарасіабі ключ від мешкання і попростував з Арасі до турка Саміра, склеп[5] якого містився у самій середині містечка.

Коли всі троє прибули на місце, застали там уже великий натовп. Майже все містечко Санто Антоніо висипало зі своїх домів і заповнило велику площу перед склепом.

Приземистий, грубий Самір розкладав довкола себе найрізноманітніші фоґети,

увихався на всі боки, крутив своєю круглою сиво-кучерявою головою, розмахував руками, присідав, робив смішні гримаси і кричав на ціле горло:

— Високоповажні пані й панове, дорогі мої клієнти! Знайте, що старий Самір найкраще обслуговує своїх клієнтів! Знайте, що в склепі Саміра ви завжди знайдете те, чого лише забажає ваша душа! А чого потрібно найбільше доброму бразилійцеві перед Сан Жвоном і Сан Педром? Йому потрібні фоґети і бомби! І хто б вас цим забезпечив, коли б не було вашого старого Саміра? Ніхто! І як би ви святкували без бомб і фоґетів? Ніяк! Але старий Самір не полінувався і поїхав сам до Сан Павло, щоб замовити для вас найкращі, найдешевші і найновіші фоґети і бомби, які тільки є в цілій Бразилії! Я вам привіз правдиві чуда піротехніки*! Знаєте, що це таке піротехніка? Це — дуже поважна наука, яка виготовляє бомби і фоґети... Думаєте, що це легко — привезти фоґети до Санто Антоніо? О, це зовсім не так легко! Три тягарових авта поламалися в дорозі, полопали всі опони[6], і я тепер мушу за це все платити! Але Самір ніколи не числиться з втратами, коли треба задовольнити своїх покупців! Я багато стратив і страчу ще, аби тільки зробити вам приємність! От тут лежить переді мною різних чуд піротехніки на тисячу крузейрів, і я їх вистріляю всі! А ви, дорогі мої клієнти, подивитесь на них, а потім собі виберете такі, які вам сподобаються! Спішіться з купівлею! Фоґетів і бомб тепер продукують дуже мало, і я їх маю в обмеженій кількості!..

В натовпі сміялися і кепкували, бо ж в цілому Санто Антоніо було відомо, що хитрий Самір кожного року на бомбах і фоґетах заробляє великі гроші.

— Ну, ті фоґети, які ти досі вистріляв, не варті нічого! — крикнув хтось, а всі присутні зареготалися.

— А правда: Самір передчасно робить празник і вистрілює фоґети! — додав хтось другий.

— Ага, ага! — підхопили треті. — А ми будемо платити навіть і за те, що цей хитрий турок зараз нам говорить!..

— Та не хвались бо, Саміре, а показуй вже раз!..

— Показувати? — жваво крутнувся Самір. — Чому ні? Ось маєте перший фоґет. Це — небесна ракета. Запалюється без вогню. Треба тільки потягнути за цей шнурок і...

Почувся як би рушничний постріл, і велика вогнена куля звилася високо під хмари, залишаючи по собі широкий вогнистий слід. Досягти великої висоти, куля тріснула і розсипалася на тисячі іскор.

Ракета сподобалася:.

— Пушшя*, яке гарне!

— Давай ще!.. ¹

— Ще? — весело обізвався Самір. — Чому ні? Зараз буде ще... О, тут є Данко!.. Ходи сюди ближче!.. Візьми оцей дріт, бачиш? Тримай за кінець. Тримай, не бійся, воно не пече... А тепер що робимо? Тепер беремо сірника і підпалюємо другий кінець отак-о!..

Кінець дрота, обліплений якоюсь ствердлою сіруватою масою, розжарювався від прикладеного сірника, поки не спалахнув сліпучим, білим вогнем. Вогонь голосно

зашипів і почав розкидати довкола себе цілий водограй таких самих сліпучо-яскравих білих бризків.

Присутні дивилися з цікавістю, аж поки вогонь не погас, але тоді загукали:

— Це вже старе!..

— Це ми вже бачили!..

Та Самір не дав себе збити з пантелику:

— Певно, що бачили, — крикнув він. — Це ж вогонь Сан Жвона! Без нього ніяк не можна обійтись... А от цього ви ще не бачили!..

З тими словами турок витягнув велику, як качалка, рурку, з якої висів шнурок. Самір показав її людям, а тоді став в урочисту позу і з усієї сили смикнув за шнурок. Фоґет зашипів і спочатку бухнув полум'ям, викидаючи з себе велику червону кулю. Куля підлетіла вгору, голосно тріснула, випустивши зі себе три менших зелених кулі, котрі, піднявшись ще вище, тріснули й собі. Але на їхнє місце з рурки вилетіла вже помаранчева куля, яка, як і попередня, підлетіла вгору, тріснула і розпалася на три менших червоних. Вслід за помаранчевою вилетіла зелена куля, тріснула і розпалася на три помаранчевих.

Натовп заревів від захоплення і сколихнув вечірню тишу бурею оплесків:

— Барбарідаде! Оце так!.. Це неймовірно!..

Самір захопився фоґетами, здається, ще більше, як глядачі, і вистрілював їх один по одному. Були вони різні-прерізні, і треба би списати цілу велику книжку, щоб розказати про ті всі "чуда піротехніки", свідками яких були мешканці маленького Санто Антоніо.

Надворі тимчасом стемніло. Стиха шуміла ріка Іваї, впадаючи в ріку Парану, і над ними вже стояв густий туман. В подвір'ї все більше відчувався вогкий холод. Але натовп не помічав ні ночі, що насунулась так скоро, ні холоду, а все вимагав нових фоґетів. Самір вистріляв уже всі ті, що їх призначив на показ, і присягався, що більше не може брати з запасу, призначеного для клієнтів. Але люди не розходилися. Багато з них уже вспіло піти до склепу і закупити в жінки Саміра цілі оберемки "чуд піротехніки", частину яких вистрілювали зараз таки перед склепом. При тому пили пиво і перекусували.

Нарешті Самір вийняв з кишені цілу жменю якихось предметів, подібних до горішків і закричав:

— А тепер, панове, будемо трохи танцювати! Подивіться: це — невеличкі, але вельми сердиті комахи, які ловлять людей за ноги і тому називається буска-пе [\[7\]](#). Уважайте ж добре!..

З тими словами Самір тернув один такий горішок об дерев'яну підошву свого капця і кинув його на землю. Буска-пе засичав, спалахнув жаринкою і підкотився до ніг Арасі, котрий стояв найближче. Індіанин відступив трохи набік, щоб дати жаринці дорогу. Але буска-пе немов тільки того й чекало: як живе сотворіння, воно раптом скочило до ніг Арасі і тріснуло з такою силою, як би лопла опона на авті. Від несподіванки й переляку Арасі зробив чисто малп'ячий [\[8\]](#) стрибок, якому б позаздрив кожний цирковий

акробат, і мало не збив з ніг Саміра. У відповідь буска-пе скочив на індіянину з подвійною злістю і тріснув з подвійною силою. Уже перелякавшись не на жарт, Арасі кинувся тікати, але буска-пе не можна було ні уминути, ні обігнати: він блискавично кидався втікачеві до ніг і глушив все довкола розриваючими вуха вибухами. В натовпі знявся страшний регіт. Реготався і Данко, дивлячись, як переляканий Арасі кидався то туди, то сюди і робив смішні викрутаси ногами, стараючись відчепитися від атакуючого його вогника. А буска-пе ганявся за ним по цілій площі і тріскав за кожним скоком, поки нарешті, вибухнувши зі звуком розірваної бомби, погас.

А Самір тимчасом пустив уже другу кульку, а за нею третю і четверту... Буска-пе, зовсім не звертаючи уваги на тих, хто стояв нерухомо, почали ганятися по всій площі за тими, хто втікав. Рух повітря підхоплював їх і немов прив'язував до втікаючих ніг. І чим скоріше люди тікали, тим скоріше гналися за ними вогнені кульки, тим вище скакали і тим голосніше вибухали.

Вся площа тряслася від крику, реготу і біганини. Заатаковані сердитими буска-пе, підскакували, тікали, зачіпалися за вмисне підставлені ноги і падали, валячи одночасно і других на землю. Качалися по землі і дригали ногами від сміху. Ті, що стояли далі від небезпеки, присідали від реготу, тримаючись за боки. В багатьох димілися пропалені штани, а на голих ногах повискакували пухирі від попечення. Однак, ніхто не гнівався, навпаки, всім хотілося придбати й собі якнайбільшу кількість буска-пе, щоб полякати ними інших.

— Данку, — з'явився коло хлопця Арасі, котрий вже вспів отямитися від переляку, — ти маєш гроші?

— Які гроші? — здивувався Данко.

— Ну, "які"?.. Звичайні, за які можна би було купити фоґетів і буска-пе?..

— Ах! — зрозумів нарешті Данко і з жалем сказав: — Ні, грошей я не маю...

— А попросиш тата, щоб тобі дав?

Данко раптом опам'ятався: Боже, це ж тато досі напевне дома і чекає, а він за тими фоґетами забув усе на світі!..

— Чуєш? — повторив Арасі. — Попроси в тата грошей...

Данко зітхнув:

— Тато на фоґети грошей не дасть, шкода просити.

— Пушшя Такого скупого, як твій тато, треба пошукати!..

— Арасі! — відразу скипів Данко. — Не смій так ніколи про мого тата говорити! Тато зовсім не скупий! Тато тільки каже, що гріх викидати гроші на фоґети, коли в світі є стільки голодних і бідних людей. Для них тато ніколи грошей не жалує, і ти це знаєш.

— Та знаю, знаю!.. — поспішив змінити свою думку Арасі. — Тільки я все одно мушу грошей дістати.

— Де ж ти їх дістанеш?

— Треба подумати... Може, справді продати бальон?..

Данкові стало сумно, але він вдав байдужого:

— Роби, як хочеш, — відповів: — бальон твій...

— Я ще спробую піти до Саміра, або до сеньора* Педра: може возьмуть мене завтра рубати дрова?..

— І ти підеш рубати дрова, щоб заробити на фоґети?

— Певне!

— Це твоя справа, але я б так не зробив... Але, Арасі, я мушу вертатися. Тато, напевне, вже приїхав і чекає мене. Ти йдеш?

— Я ще ні.

— Ну, то тоді, чав*!

— Чав!

Приятелі розпрощалися...

Історія двох індіан

Почавши наше оповідання, нічого ми не сказали про його героїв, з якими доведеться ще багато разів зустрічатися в цій книжці. Але, коли читач буде терпеливим, то ми його познайомимо ближче і з Данком, і з старим Коарасіабою, і з Арасі, і з багатьма іншими людьми, а також пояснимо всі ті незрозумілі слова, що їх вжито в попередньому розділі.

Але, насамперед про Соняшного Волоса і про Світанка, себто, про Коарасіабу й Арасі, бо ж в перекладі з індіанської мови Коарасіаба є ніщо інше, тільки Соняшний Волос, а Арасі — Світанок.

В той день, коли розпочалася наша повість, минуло вже понад дванадцять років, як дід і внук жили в містечку Санто Антоніо. Попали вони туди цілком випадково, і коли б не падре Вісенте і не вихрищений індіанець Луїз, то і Коарасіаба і Арасі загинули б давно в бразилійських пралісах, а ми ніколи б не змогли написати цієї повісті.

Отже, одного гарного дня падре*, себто отець Вісенте, вертаючись зі своїм провідником Луїзом зі звичайної душпастирської подорожі по розкиданих оселях в провінції Мато Гроссо, що лежить по другий бік ріки Парана від провінції Парана, наткнулися в пралісі на вмираючого індіанця Коарасіабу, біля котрого сидів його шостилітній внук Арасі. Обоє індіанці були дикі і, якщо не втікли перед чужими людьми, то тільки тому, що не мали сили. Коарасіаба був увесь покритий ранами, які ятрилися і ропіли, а ноги його були подібні до двох почорнілих колод. Арасі був також увесь в струпах та синяках, а до того такий ослаблений голодом, такий збідований і виснажений, що навіть не сховався за стовбуром дерева, як це робив завжди, чуючи наближення звірячи людини. Він тільки зі страхом і розпукою дивився на наближення двох чудних, на його думку, людей, що з'явилися з-за гущавини лісу і, побачивши їх, позіскакували з коней. Малому дикунові, котрий звик бачити тільки напівголих індіан, чужинці видалися дуже страшними саме тому, що були одягнені. Особливо ж страшним видався той, хто мав на собі довгу чорну одягу. Арасі не знав, що це був звичайний священничий одяг, а тому подумав, що той чоловік поріс довгою чорною шкірою.

— Не бійтеся, — сказав саме той в чорній "шкірі", — ми — ваші друзі.

Мова його була також якась дивна, і Арасі ледве її зрозумів.

А падре Вісенте, сказавши цю звичайну формулу привіту, скоренько підійшов до майже непритомного Коарасіаби, торкнувся його тут і там і звелів Луїзові принести торбу з медикаментами. Індіанин миттю виконав наказ, а тоді повернувся до коня, витягнув з другої торби кусень печеного м'яса і подав його малому Арасі.

— Їж, — сказав миролюбно. — їж. Ти, напевне, голодний.

Його Арасі розумів ліпше, ніж тамтого, "чорношкірого", і тому, що Луїз говорив зрозуміліше, і тому що смажене м'ясо промовляло само за себе.

Хлопець дійсно був дуже голодний. Він, як кіт, хижо вихопив м'ясо з рук Луїза і аж тоді сховався за дерево. Жадібно дер м'ясо гострими зубками, з тривожною цікавістю приглядаючись, що робить "чорношкірий" з його дідом.

А падре Вісенте розстелив на траві білу церету, розложив на ній свою подорожню аптечку і взявся до роботи. Вправними руками промивав рани на тілі нещасного індієця, прикладав масті, заліплював плястрами, перев'язував широкими бандажами. Хворий не протестував і мав такий вигляд, ніби вже погодився і з найгіршим, що його тільки могло спіткати. А хлопчик так зацікавився незрозумілими йому діями чужинця, як рівно ж і тими дивними предметами, які лежали на цераті, що цілком забув про всяку небезпеку. Йому було дуже смішно і дивно, що дід внаслідок таємничої "ворожби" чужинця ставав чим далі все чудніший, а нарешті виглядав так, як жрець племені у святочному уборі.

Але це ще не був кінець. Чужинець поховав розложені речі назад до торби, а тоді щось наказав тому другому. Той кинувся до коней, витягнув знову з торби якусь незнайому річ і підніс її до уст діда. Дід, на велике здивування Арасі, почав жадібно пити: видно, було щось смачне.

— Лови, малий! — почув він несподівано і побачив, як до ніг йому впав якийсь предмет, кинений старшим чужинцем.

Арасі нахилився, миттю підняв його і понюхав: пахло дуже добре, а виглядало, як гладенький бронзовий камінчик. Не довго думаючи, хлопець запхав його в уста і прийшов до переконання, що нічого смачнішого за все своє життя не їв. Навіть жирні хробачки і лялечки комах, яких він цілими днями шукав під корою дерев і вважав досі найбільшою в світі лакоминкою, не були такі смачні, як цей "камінчик".

Облизуючи солодкі уста і пильно слідкуючи за чудасіями, які виправляв "чорношкірий" з його дідом, Арасі забув усяку обережність і тому шарпнувся цілим тілом, коли відчув, що його рука міцно затиснена в чужій долоні.

— Не бійся, хлопче, — сказав Луїз, — і не думай тікати, бо загинеш в лісі. Бачиш, що твій батько (Луїз думав, що Коарасіаба — батько хлопця) хворий і не зможе тебе захистити. Ви з якого племені?

Замість відповіді Арасі закричав диким голосом, рванувся з усієї сили і мало не вихопився Луїзові з рук.

— Еге! — засміявся той. — Ти індіанин, але я теж індіанин, і від мене тобі не так легко втікти... Ну-ну, не бійся, дурний. Ми тобі нічого злого не зробимо, Я недавно був

також таким дикуном, як ти, але тепер, бачиш...

— Луїзе, — увірвав священик, — переконувати хлопця будеш потім. Ми мусимо поспішати. Бери малого на коня, а я ось посаджу старого на свого і поїдемо.

— О, падре хоче йти пішки? — запротестував Луїз. — Це неможливо!.. Падре возьме хлопця на свого коня, а я... У-а-а-й!!! Ця мала бестія кусається!..

Дійсно, Арасі, відчувши, що силою він не може рівнятися зі старшим від себе індіанином, вдався по допомогу до зубів і протяв ними палець Луїза до крові. Однак, і це не допомогло. Як і всякий індіанин, Луїз був дуже витривалий на біль, і тому не тільки не випустив руки хлопця, а затиснув її ще з більшою силою. Малий дикун був такий зворушливо-смішний у своїй безсилій люті, що падре Вісенте посміхнувся:

— Я вже лишу тобі честь їхати з цим малим шуриком і приїхати додому без носа, або без вуха, — сказав він, сміючись, — а я волію йти пішки... Чекай, палець треба перев'язати.

— Не треба, падре. Це дурниці. Але дійсно, як ми дамо раду з ними обома?.. О, бачите? Старий також, здається, хоче тікати!..

Дійсно, Коарасіаба, що досі лежав непорушно, відчувши велику полегшу від прикладеної до ран масти і приплив сил від скріплюючого напою, почав і собі неспокійно ворухитись і підозріло оглядатися довкола.

— Поговори з ним, — сказав священик. — Ти — індіанин, і він тебе скоріше послухає.

Луїз підійшов до Коарасіаби, тягнучи за руку хлопця, який знову почав пручатися і кричати.

— Слухай, брате, — сказав до старого, — не бійся нас. Ми тобі нічого злого не зробимо. Хочемо взяти вас до себе, поки ви обоє не видужаєте.

Коарасіаба мовчав, відвернувши голову вбік.

— Ну, чого ж ти боїшся? — спитав Луїз..— Збирайся і поїдемо. І хлопцеві накажи, щоб не втікав, бо пропаде в лісі. І ти пропадеш, коли не підеш з нами. Щоб жити в лісі, треба бути дужим, ти це знаєш.

Але Коарасіаба вдавав глухого і німого.

— Чому ж мовчиш? — почав нетерпеливитися Луїз. — Чи ти походиш з племен, де не знають закону гостинності? Але його шанують всі індіанські племена, і ми також.

Коарасіаба нарешті повернув голову і подивився з ненавистю на Луїза.

— Тапуїтінґи зневажають цей закон, — відповів глухо. — Вони приходять до наших вогнищ, як гості, а поводяться, як злочинці. Їм мало наших земель і нашого лісу: вони ще хочуть усіх індіан повернути у своїх невільників. Я не вірю тобі, бо з тобою також білий тапуя!..

Луїз обурився і здивувався одночасно:

— То ти, може, думаєш, що ми хочемо з вас поробити невільників?!! Звідки ж ти походиш, коли не знаєш, що часи змінилися? Невільництва давно нема, а білі стали нашими приятелями. .

— Грабіжники не можуть бути приятелями, — твердо відповів Коарасіаба.

На це Луїз не мав чого відповідати.

— Послухай, друже, — заговорив тоді священик невинною індіанською мовою. — Коли грабіжники не можуть бути приятелями, то приятелі не можуть бути грабіжниками. А ми ж показали вже нашу приязнь, то чому нам не віриш?

Коарасіаба скинув руку священика зі свого плеча і звівся на ноги. В його чорних, похмурих очах спалахнув дикий вогонь, і він блискавичним рухом метнув у голову Луїза великий камінь, котрий невідомо коли і як опинився в його руці. Та, видно, був справді обезсилений, а перев'язана в двох місцях рука втратила свою меткість, і камінь, тільки злегка черкнувши Луїза коло вуха, впав десь за його плечима.

Луїз кинувся цілим тілом, як від удару, так і від несподіванки й обурення. Його темні очі потемніли ще більше, а на вилицях виступили тверді жовна.

— Ах, — сказав він, — то це ти так відплачуєшся за добро?! То це ти так шануєш закон гостинності?!! Прийняв допомогу від нас, їв з наших рук, а тепер кидаєш каменем?!! Добре! Ось маєш свого сина і роби собі, що хочеш.

З тими словами Луїз випустив руку хлопця і пішов до коней.

— Ходім, падре, — сказав умисне по-індіанські, — лишім цих людей на жир диким звірям. Вони не тупіси і не гваранці, навіть не ботокуди[9]. Вони, видно, походять з племен, які називаються "невдячні дурні". З ними нема що говорити. Ходім!..

— Ти, Луїзе, справді хочеш їх лишити? — спитав священик по-португальськи.

— Хай падре не звертає на них уваги і сідає на коня, — відповів Луїз. — Зараз побачимо, що з того вийде...

Падре Вісенте послушав поради і пішов за провідником, навіть не глянувши на Коарасіабу.

Але розрахунок Луїза був правильний. Старий індіанець аж тепер зрозумів, що цих двоє вершників не мали проти нього злих намірів. Він відчув стид за свій невдячний вчинок, а заувага молодого індіанця, що він, Коарасіаба, гірший від ботокуда, обпалила його, немов вогнем. До того ж зрозумів, що справді без сторонньої помочі він загине в лісі.

— Куди ж ви тримаєте путь? — спитав нерішуче, коли вершники вже торкнули коней острогами.

— Навіщо тобі знати? — неприязно відповів Луїз. — Наша путь лежить до нашої оселі, де шанують гостей й де ніхто не кидає в голову камінням за допомогу й їжу...

Коні рушили.

— Стривайте! — скрикнув індіанець. — Я не маю при собі стріли, щоб дати їй білому переломити над своєю головою, і не можу подарувати йому шкір зонсів*, або намиста на знак дружби. Але я згоден відслужити вам аж через три пори великих дощів, щоб ви не називали тільки мене невдячним дурнем!..

— Ми не носимо намиста, — відповів Луїз, — і нікому не ламаємо стріл над головою. А добро робимо не для того, щоб нам за нього платили працею. Коли хочеш, можеш їхати з нами і будеш нашим гостем, поки не одужаєш і зможеш дійти, куди йшов. А не хочеш — лишайся онсам* на вечерю...

Коарасіаба завагався, але, бачучи, що чужинці таки їдуть, врешті рішився:

— Добре, — сказав нарешті, — я поїду з вами. Арасі, де ти?

Арасі, поки старші переговорювалися між собою, вспів уже вилізти на самий вершок високого дерева, чекаючи, поки не мине небезпека, і на дідовий заклик не відповів нічого.

— Арасі, — знову крикнув старий, — ходи сюди!

Хлопець не відзивався.

— Куди ж дитина могла подітися? — занепокоївся священник. — Ще чого доброго справді дременує у ліс, і як його тепер знайдеш?..

Але Луїз краще знав звички малих індіанських хлопців.

— Хай падре не боїться, — заспокоїв він священника. — Він не пішов далеко. Напевне, десь сидить на дереві.

Обійшовши кілька дерев, Луїз нарешті побачив і втікача.

— Гей, малий! — крикнув він. — Ану, злазь!

— Ні! — відрізав хлопець.

— Злазь!

— Ні!

Почалися довгі умовляння і погрози, але Арасі не піддавався навіть на дідові накази. І тільки коли Луїз витягнув ще одну плитку шоколяди, малий дикун рішився злізти на землю. Чимало ще було клопоту, поки він згодився сісти на коня разом з падре Вісенте, до чого його остаточно змусив дід добрим штовханцем. Та як би там не було, але незабаром всі четверо пустилися в дорогу. Арасі зі священником на одному коні, Коарасіаба — на другому, а Луїз ішов пішки.

Дорога була дуже тяжка. Доводилося продиратися крізь густі хащі, переплутані, мов павутиною, гнучкими і довгими ліянами. Щокільканадцять кроків зустрічалися ями і виверти, мочарі^[10] і гострі, стрімкі каміння. Та падре Вісенте і його сталий товариш у всіх місіонерських виправах — Луїз вже звикли до таких подорожувань і, видно, добре були знайомі з ледве помітною тропою, якою тепер їхали. Погано було лише те, що Коарасіаба не міг самотійно вдержатися на коні, і його треба було підтримувати. Кілька разів і йому, і коневі, і Луїзові, котрий вів коня і підтримував Коарасіабу, грозила небезпека впасти всім разом в провалля при якомусь тяжкому переході. Але розумний і витривалий кінь був такий спритний і обережний, що виходив щасливо з трудної ситуації.

Вже перед вечором виїхали на справжню втопану дорогу і незабаром опинилися коло самотньої оселі, де жив кабокльо* Адемар зі своєю родиною. Ставши під брамою, подорожні, як водиться в Бразилії, заплескали в долоні, викликаючи господаря.

— О, падре! — привітався Адемар, відчиняючи ворота. — Кого це ви везете? Прошу ближче до хати.

— Дякую, Адемаре. Ми не можемо заходити, бо спішимося. Чи ти не можеш залишити наших коней у себе, а нас усіх возом довести до берега?

— Але ж ясно! — поспішно згодився Адемар. — Зараз іду запрягаю. Ваших коней

переправлю через ріку завтра. Будьте спокійні.

Послужливий кабокльо притьмом кинувся запрягати коні, і не минуло навіть десять хвилин, як подорожні вже їхали на великому, добре вимощеному травною возі.

Було майже темно, коли опинилися над берегом Парани. На щастя, перевізник Мігел, який мешкав коло переправи, був на цьому боці. Він вийшов з хати, як тільки почув торохкотіння воза, і спитав точно так, як Адемар:

- О, падре! Кого це ви везете?
- Не питайся, Мігел, тільки вези нас скоро!
- Сі, сеньор!^[11]
- Змістимося всі на човні?
- Сі, сеньор!
- Ну, то збирайся!
- Сі, сеньор!
- А не потопиш нас усіх?
- Но, сеньор!

Обох індіан мало що не несли до човна, такі вони були потомлені. А в човні вони полягали і лежали нерухомо. Це було навіть ліпше, бо переправа представляла собою ще дуже тяжкий кусень дороги, оскільки річка Парана в тому місці досягає до трьох кілометрів ширини і має досить бистру течію. Човен був великий, так що двоє веслувало, а один сидів при кермі. Численні острови і острівці вимагали великої уваги, а широка водна просторінь — сили. Отже, мінялися всі троє: і священник, і перевізник, і Луїз, сідаючи то до весел, то до керма, поки, може, через яких півтори години не пристали до берега, який належав до провінції Парана.

На березі їх вже чекав з ліхтарнею другий священник і кілька людей з містечка.

Обидва дикуни під впливом всього пережитого і тяжкої подорожі були такі вичерпані, що з цілковитою байдужістю віддали себе в руки незнайомих "білих". Арасі навіть не міг їсти і мало що розумів, коли його взяли на руки, кудись понесли, чимсь напували, чимсь мастили і обв'язували і вже зовсім не пам'ятав, як опинився в ліжку і заснув.

Тим часом падре Вісенте, не дивлячись на втому, поважно заходився коло Коарасіаби. Поклавши старого на ліжку, він поздіймав зроблені в лісі на швидку перев'язки, ще раз оглянув рани і сумно похитав головою. Зовнішні роз'ятрені ушкодження, хоч як погано вони не виглядали, не були такі страшні. Найгірше було те, що одне ребро, кість правої руки вище ліктя і кости в обидвох ногах виглядали так, як би почали псуватися зсередини в наслідок потовчнення. Жадний білий в такому стані не міг би навіть поворухнутися, а Коарасіаба не тільки їхав пів дня на коні, але, видно, ще перед тим ішов довго пішки. На це міг спромогтися хіба індіанин!

До хворого треба би було покликати лікаря. Але справжнього лікаря не було в околиці і за сотню кілометрів, а тому падре Вісенте заходився коло хворого сам. Хоч всі заходи видавалися йому самому безнадійними, але він зробив усе, що вмів і що знав, щоб урятувати свого пацієнта.

Дійсно, перші дні перебування в монастирських стінах Санто Антоніо старий індіанець був більше на тому світі, як на цьому, і коли одужав, то скоріше завдяки гарячим молитвам доброго падре Вісенте, як його медичним знанням, чи силі свого власного організму. Хвороба прикувала його на кілька тижнів до ліжка, і за той час Коарасіаба звик до чужих людей. Він, правда, не міг побороти в собі недовіря до них, але перестав ненавидіти їх так, як ненавидів раніше, і навіть почав вірити, що і серед білих є незлі люди.

З Арасі священики і вихованці монастиря мали спочатку багато клопоту. Він нікого не допускав до себе, ховався постійно по найтемніших закутках і, коли не втік геть, то тільки тому, що перед незнайомою околицею почував ще більший страх, як перед монастирськими стінами. Окрім того знав, що без діда не може пускатися в мандри, а дід мусів лишатися тут.

Та поволі Арасі не тільки освоївся з оточенням, а навіть уподобав собі його. А коли трохи навчився розуміти по-португальськи і познайомився з кількома ровесниками, перестав і думати про втечу чи взагалі про якесь інше життя.

Санто Антоніо представляло собою в ті часи маленьку оселю, що нараховувала ледве пару десятків мешканців. Головним осередком тут був монастир з двома священиками-монахами та ще Пост Опіки над Індіанами, де сиділо кілька військових з родинами. Будинки мешканців були великі, але примітивні, без скла у вікнах, без ніякого комфорту, і тулилися до таких самих будівель монастиря і Посту Опіки.

Час-від-часу до Посту приходили напівдикі індіанці й одержували тут допомогу в харчах, одежі, медикаментах і т. д. Забравши це все, індіанці знову зникали в лісі.

Священики вели школу для місцевих дітей, подавали всім потребуючим медичну допомогу, а також виїжджали на цілі тижні в довколишні ліси, щоб заопікуватися душами їхніх розкиданих мешканців. Священиків, як і в цілій Бразилії, тут дуже шанували і кожне їхнє прохання виконували, як наказ. І не було випадку, щоб священику в його тяжких мандрах, часто вночі і в цілком диких околицях, хтось зробив якусь кривду. В той час, коли мандрівних торгівців нерозграбували і навіть убивали.

Непомітно минали дні. Рани Коарасіаби погоїлися. Погоїлися і пошкоджені кости, і старий цілими днями тепер сидів на ганку монастирського будинку, з невимовною тугою вдивляючись на південь, куди несла свої широкі води бистра Парана і де мріли, тікаючи у безконечну далечінь, сіро-зелені гриви лісу.

Одного такого погожого, золотисто-прозорого вечора, коли вогнена куля сонця вже наполовину втопилася в кучерявих хвилях далеких лісів, Коарасіаба, як звичайно, сидів на ганку і думав. Несподівано відчув, як на його плече лагідно лягла рука падре Вісенте і почувся ласкавий голос.

— Тужиш, Коарасіабо?.. Не сумуй. Ось ще трохи-трохи і вернешся до своїх. Там, напевне, зрадіють, коли побачать вас живими і здоровими.

Від тих слів індіанець здригнув і затремтів. Йому раптом стало так сумно і боляче, що аж сльози виступили на очах.

— Куди вернись? — спитав глухим, дрижачим голосом.

— Туди, звідки прийшов, до племени.

— До племени? До племени — ні...

— Не вернешся до племени? А куди ж підеш?

— Я... Я не маю, куди йти, — сказав Коарасіаба з безнадійною розпукою, аж тепер усвідомивши, що він дійсно не має, куди йти.

— Чому ж не маєш, куди йти? — продовжував розпитувати зацікавлений священик.

— Звідки ти? До якого племени належиш?

Індіанець сумно похилив голову і не відповів нічого.

Делікатний падре Вісенте, зрозумівши, що в Коарасіаби сталася якась трагедія, про яку він не хоче говорити, більше не розпитував. Тільки поплескав засумованого індіанця по плечах і сказав:

— Ну, нічого... Все одно не сумуй. Можеш залишитися і тут. У нас тобі ніхто кривди не зробить. Будеш собі жити. Арасі піде до нашої школи, навчиться читати, писати...

— Арасі не піде до школи! — увірвав священика Коарасіаба.

— Чому не піде? — здивувався священик.

— Бо індіанцям наука білих непотрібна.

— Чому ж непотрібна? Наука потрібна всім.

— Наука потрібна, але не однакова. У вас інакші закони, інакше життя, інакший Бог.

— Бог один, Соняшний Волосе! — гаряче заперечував священик. — Бог один для всіх: і для білих, і для муринів, і для вас, індіанців. Тільки ми його по-різному називаємо і по-різному розуміємо.

— Не знаю я, про що ти говориш, — зітхнув Коарасіаба. — Наш Бог називається Тупан*.

— Так, по-індіанськи називається Тупан. Коли хочеш, я тобі розкажу багато про Бога.

— Білий може тільки розказувати білим про білого Бога. Індіанці мають свого.

— Добре. То проси свого Бога, щоб він прояснив твої думки і відкрив твоє серце до сприймання Його законів.

— Навіщо просити? Думки мої ясні, а серце вже давно сприйняло Його закони. Мені більше нічого не потрібно, тільки... тільки...

Індіанець замовк.

Священик зі співчуттям подивився на нього і тихенько відійшов, щоб на самоті помолитися за навернення до правдивої віри тих, які ще блукають темними дорогами, не просвічені зорею великих Христових заповітів.

Коарасіаба залишився в Санто Антоніо.

Проживши три місяці в монастирі, він пізніше подякував священикам за все добре, вибрав укрите місце серед густого чагарника і поставив собі власну оку — халупу. Була вона висока, яких чотири метри, простора і дуже проста. Стіни її Коарасіаба виплів з тростини, верх покрив пальмовим листям, лишив замість дверей досить високий вхід, а

посередині викопав неглибоку яму на вогнище. Оце було й все. Ні меблів, ні начиння, ні взагалі ніяких предметів, які виробляли білі, він не визнавав. Особливу ж ненависть мав чомусь до сірників і ніколи інакше не казав, тільки "дурні сірники", хоч, зрештою, їх вживав, роблячи для них самотній виїмок.

Не хотів користуватися Коарасіаба і допомогою Посту Опіки над індіанами, і ніякі умовлення його до того не схилили. Жив він з того, що йому приносили люди за лікування, та ще ходив на полювання. І йому вистачало.

Малий Арасі спочатку тримався діда і здебільша або сидів у своїй халупі, або ходив з дідом на полювання. Але з кожним днем все більше його тягнуло в містечко, де було так багато всього цікавого і де він міг бігати і бавитися зі своїми ровесниками. Кілька днів він навіть поспробував був у секреті від діда посидіти в школі, але наука видалася йому занадто нудною і нецікавою річчю, щоб на неї тратити час. Натомість охоче навідувався до Посту Опіки, де кожного разу діставав щось із одягу або харчів, а також зустрічав велике зацікавлення своєю малою особою. Проте, хоч як його не допитувалися, нічого про себе не хотів казати, і навіть гнівався, коли його питали про те, з якого племені він походить і як опинився в лісі, де його знайдено. А через два роки він уже не хотів і з власним дідом говорити по-індіанськи, з раннього ранку до пізнього вечора пересиджував у містечку і, якщо ходив до лісу, то не з дідом, а з ровесниками, або й сам один.

Минали роки. Падре Вісенте ні не змінив способу свого життя, ні не змінився сам. Тільки й того, що мав тепер більше роботи, бо і містечко Санто Антоніо зростало і збільшувалося, збільшувалася і кількість поодиноких осель в довколишніх лісах. Його колишній провідник Луїз уже одружився і жив тепер по другому боці Парани, де мав землю і господарку.

До Санто Антоніо прорізали вже дорогу, яка, правда, служила тільки для авт і возів у сухі місяці. А в дощливу погоду містечко ставало відрізане від цілого світу.

Великою подією було налагодження повітряного зв'язку, і перший день, коли прилетів літак і спустився на зарані до того приготівленої площі, перетворився для Санто Антоніо у велике свято. І вже навіть два роки пізніше після цього пам'ятного дня всі мешканці з нетерплячкою чекали означеного в тиждень дня, коли великий літак, що його прозвали "залізним Урубун*", спускався на ланцюжки. З ним прибувала пошта, прибували ліки, прибували всякі новини зі світа. Летунів радісно вітали, частували, розпитували про те, що де діється, і потім випроводжали назад з добрими побажаннями. А летуни затримувалися всього на годинку, щоб віддати пошту і невеличкі пакунки, котрі здебільша привозили до монастиря, трошки відпочити, з'їсти обід з падре Вісенте і забрати з собою листи та дерев'яні скриньки з гадюками. Тих гадюк ловили діти і дорослі, заносили до падре Вісенте, а він їх відправляв з літаком до Сан Павло, а натомість одержував сироватку, якою рятував людей від укушення тих самих гадюк.

Часом прибував до містечка "камін'йон"* — тягарове авто, що привозило товари для склепу згаданого Саміра, або якісь речі, призначені для Посту Опіки над

індіянами. Часом добивалися мандрівні торгівці верхи, на возах, запряжених міцним коником, або й пішки з валізками на плечах.

Поза тим Санто Антонію жило дуже спокійним, сонним життям.

Данко Сокіл

Данко Сокіл народився в родині землеміра в Україні. Його батьки в часі другої світової війни мусіли залишити рідні землі, коли Данко був ще зовсім маленьким. Тому батьківщини він не пам'ятав зовсім. Перші спогади, які занотувала його дитяча пам'ять, — були вибухи бомб, вогні підземелля бомбосховищ, голод і постійний страх. Далеко виразніше пригадуються йому повоєнні часи з життям у великих, галасливих таборах, довгі черги коло кухонь і веселі дні, коли між родинами розподіляли "керпакети". А вже зовсім добре пригадує собі Данко те пожвавлення і рух, яке викликали вістки про можливість виїзду за океан. Тоді в таборі більше ні про що не говорили, як про Північну або Південну Америку, ретельно шукали книжок і підручників, де б можна було щось вивчити про ці континенти, особливо про південну Америку.

Одні мріяли виїхати до ЗДА[12], другі — до Канади, треті хотіли кудись ближче до тропіків, до тепла, а четвертим було байдуже — куди, аби тільки вирватися з табору.

І от одного дня прийшло повідомлення для кількох десятків родин про те, що їх призначено на виїзд до Бразилії. В числі тих родин був і Данків батько Іван Сокіл.

Почалися ще гарячіші наради: їхати, чи ні? Дехто запевняв, що виїзд до Бразилії — це певна згуба від гадюк, малярії і диких індіан. Дехто, навпаки, запевняв, що в Бразилії — справжній рай. Але певного ніхто нічого сказати не міг.

Один господар з Бережанщини, Степан Федюк, рішуче сказав:

— До Бразилії не поїду за жадні скарби! Ви знаєте, що то за країна? Брат мого покійного діда виїхав був до Бразилії вже років з сорок тому назад, та й пропав. Привезли їх у ліс та в дебри і висипали з дрібними дітьми отак просто під голим небом. Та й всі пропали: гадюки їх покусали, хвороби якісь пообсідали, а до того напали на них дикі бугри* і решту вирізали. Ой писали вони, писали!.. Дідо аж плакали, як їхні листи перечитували вже за моєї пам'яті...

— Ет, пане Федюк, — заперечив Гриць Перетяжний, — щось ви таке говорите, що й купи не держиться! Воно, правда, було таке, як ви кажете, але вже давно. А я от знаю, що з нашого села багато виїхало вже як я хлопцем був і пізніше писали до нас. Добре їм: землі — кілька хочеш, картоплю два рази до року збирають, ярина всяка цілий рік росте, худоба десятками ходить, бо місця досить. Один вже власний тартак має, другий — склеп. Багачами поробилися. А як виїхали з краю, то тільки того й мали, що дітей по півтузіна[13] та торби латані. Ет, коби мене взяли, то я би вже їхав.

Такі розмови чулися завжди і скрізь.

Данко, як і всі інші діти, з цікавістю прислухався до тих розмов, а потім біг до професора Лісницького.

— Пане професоре, — питав спішно, — а чи то правда, що в Бразилії є багато

гадюк?

— Правда, Данку.

— І є бугри?

— Та, напевне, ще є. Бо Бразилія — великий край і мало досліджений.

— А що ще є в Бразилії?

— Багато ще дечого є, хлопче: є вже великі міста, де напевне нема гадюк, є багато різних овочів, які в нас дуже дорогі, є різні звірі.

— А малпи?

— О, того добра, то вже найбільше!

— А папуги?

— І того вистачає.

— А банани?

— О, бананів там дуже багато!

— А помаранчі?

— І помаранчі.

Данко був дуже вдоволений одержаними інформаціями:

— Ну, то чого ж ті люди такі смішні? Не хочуть їхати! А я скажу татові і мамі, щоб тільки їхати до Бразилії. Що там бугри! Бугри — нічого. Тільки взяти доброго лука, націлитися — раз, раз! — і всіх побити! А гадюк можна бити великою палицею, правда, пане професоре? Отакою великою! Тільки гадюка лізе — бах! — і готово!

Професор сумно якимось посміхався і гладив Данка по чорнявій голівці.

Батьки остаточно рішилися їхати, але Данкової радості не поділяли.

— Маленький ти, сину, а тому дурненький, — говорив батько. — Навіщо нам Бразилія? От ти проси Бога, щоб додому вернутися — це куди краще, як якась там Бразилія.

— Та ми вернемося ще додому, — заспокоював Данко батька. — Ми не поїдемо надовго. От тільки так, подивитися... Я собі піймаю малпу, папугу і тоді, як вернемося до діда, замкну їх в клітку. Тато мені зробить клітку, правда?

— Це вже я попрошу, щоб тато зробив клітку, — вмішувалася в розмову мама. — Треба буде тебе замикати, бо в хаті не можна втримати. Цілісінький день бігаєш по дворі.

— Ми бавимося в індіан, мамусю, — пояснював Данко. — Юрчикові тато навіть лука зробив. Тату, а ти зробиш мені лука? Я буду вчитися стріляти.

Коротше кажучи, Данко і наяву і увісні мріяв про індіан, про луки, про папуги, малпи, банани і кокосові горіхи.

Нарешті, наступив радісний, а разом і сумний день від'їзду. Данко радів при згадці про подорож пароплавом, про своє скоре знайомство з таємничою і цікавою Бразилією, але і сумував водночас, покидаючи товаришів, старенького професора, котрий навчив його читати і писати і вмів оповідати багато цікавих історій. Жаль йому було і отця Романа, такого доброзичливого і веселого приятеля всієї таборової дітвори.

Жаль навіть було отого великого, гамірного дерев'яного бараку, до которого Данко

привик, як до власного дому.

Та на це ради не було.

Тих три тижні, які довелося прожити після виїзду з табору до вступу на пароплав, були справді дуже невідгідні, повні всяких клопотів, біганини, стояння в чергах перед всілякими комісіями і т. д. А тому видалися Данкові цілою вічністю.

Та от нарешті вони на пароплаві! Який він великий і гарний! А скільки в ньому таємничих приладів, скільки людей, скільки ходів і переходів — справжній лябіринт! Данко навіть не відходив від батьків, щоб не заблудитися.

Був уже вечір, коли корабель відчалив від берега. Емігранти, висипавши на палуби, прощалися з Європою, плакали і молилися. Особливо гірко плакала Данкова мама.

— Не плач, Марусю, — заспокоював її батько, хоч самому сльози стояли в очах. — Ще, дасть Бог, повернемось колись.

— Ні, Івасю, — відповіла мати, мабуть я вже не повернуся... Чогось мені так тяжко на серці!

— Ну, ну, перестань. Всім тяжко, але що поробиш!.. Годі.

Так стояли і дивилися, розчулені, поки далекі береги континенту не затяглися нічним туманом...

В наступних днях Данко від світанку до ночі проводив на палубі пароплаву. Любувався білими мевами[14], що літали над морем, захоплювався веселими краєвидами Англії, що під скісним промінням заходячого сонця виглядали, як мініатюрні веселі образки, свіжо потягнені ляком. Морське повітря було таке чисте і прозоре, що видно було навіть вікна будинків, а самі будинки видавалися завбільшки, як грудочки цукру. Зліва виднілися сірі контури побережжя Франції. Але на третій день, коли корабель вийшов у відкрите море, не було вже видно більше нічого, крім неба і води, та ще хіба час-до-часу тоненької смужки диму на видокрузі, яка вказувала, що і там десь пливе корабель.

Данко переживав веселі, безтурботні дні. Все здавалося таким гарним і цікавим: і безконечний водний простір, що мінився лагідними фарбами, і грізні хвилі, що з шумом розбивалися об залізні груди корабля, і курява солоного пилу, яка повставала від того і так приємно освіжала обличчя, і самий корабель, що його охоче показували дітям матроси, частуючи їх при тому ріжними ласощами. Хлопець тішився всіми приємностями подорожі, навіть не підозріваючи того, що над його головою зібралася грізна хмара, з якої вдарить невмолима блискавка і вразить його просто в серце. .

І блискавка вдарила... .

Несподівано захворіла мати, і перше, ніж Данко міг усвідомити собі небезпеку, померла. Це було щось таке страшне і таке несподіване, що хлопець не хотів повірити.

"Це неправда! Цього не може бути!!!" — кричало щось в ньому, наповнюючи його душу холодним жахом. "Це неправда!!!"

А однак, це була таки правда.

Бідна дитина мало не збожеволіла з розпуки, коли материне тіло, загорнене в білий саван спускали в море.

— Не кидайте мами в море! — кричав, б'ючись в чийсь руках. — Не кидайте мами в море!.. Я не хочу!.. Не хочу, не хочу, не хочу!!! Я. не хочу більше їхати до Бразилії!.. Везіть мене назад, до Європи!.. О, мамо моя, мамо моя!

Разом з Данком плакали всі, навіть дорослі чоловіки і моряки, але ніхто не був у силі завернути того, що сталося. Тільки всі старалися приголубити осиротілого хлопчину і розважити його. Але Данка вже ніщо не тішило, і з такого жвавого, веселого хлопчини залишилася лише сумна тінь. І подорож, і Бразилія перестали його раптом цікавити, і він тепер дивився в море тільки тому, що сподівався побачити в ньому ту, котра була для нього найдорожчим скарбом.

Але море не повертає того, що забрало. І даремне чорні очі хлопчини напружувалися до болю, даремно заливали їх сльози — мами вже більше не було видно. Лишився по ній тільки золотий хрестик, який вона власноручно одягла йому на шию, як своє благословення, та ще в пам'яті звучали її передсмертні слова:

— Пам'ятай, Даночку, що мамина душа завжди буде коло тебе. Я буду чувати над тобою у всі найтяжчі хвилини твого життя...

Батько також ходив по кораблі, немов божевільний, навіть не помічаючи того, що двоє людей на зміну невідступно мали його під наглядом, щоб він часом не кинувся у море. Але Сокіл не бачив моря і не думав топитися. Він взагалі нічого не міг думати. Він просто страждав. Часом брав на руки сина і сидів цілими годинами, занурений у свій невисказаний біль.

І не бачили ні батько, ні син тих чудових краєвидів, які розгорнула перед ними нова країна. Не помітили навіть краси славної на цілий світ затоки Гванабари, ні знаменитої гори Пон де Ассукар, ні прекрасної панорами столиці Бразилії — Ріо-де-Жанейро. Нічого їх не цікавило.

З тяжким серцем покидали корабель, де ще так багато нагадувало їм наймилішу істоту: ось тут вона стояла і плакала, прощаючись з Європою, ось тут сиділа ранком. А ось на цьому місці впала, коли їй зробилося раптом погано...

Великий баркас*, наповнений людьми, валізками і клунками відвіз їх з порту на Острів Квітів ("Ілья дас Фьорес"), де перебували всі емігранти, поки їх не розподіляли по різних провінціях країни.

Але і мальовничий острів не тішив осиротілих Соколів. Вони тікали геть від людей і здебільша пересиджували над водою, слухаючи безконечну одноманітну музику хвиль, що в шумливому ритмі то набігали на прибережні каміння, то відкочувались назад у море.

У величезних, з поверховими ліжками приміщеннях було тісно, гамірно і взагалі ще гірше, як в таборах Європи. Ночами не можна було спати через плач дітей і мільйони комарів, від яких повітря аж брентіло. Більшу половину дня займало стояння в чергах коло їдальні та перед різними комісіями. І це робило життя ще прикрішим.

Минув тиждень, другий і третій.

За цей час не тільки Данко, як дитина, вспів опам'ятатися від страшного удару, але і його батько, примирившись з долею, почав нудитися від безділля. І коли спочатку він

навіть не бажав зустрічатися з людьми, котрі приїжджали на Острів Квітів з різними пропозиціями, то згодом сам став шукати для себе якогось відповідного зайняття.

Одного разу приїхав якийсь енергійний дебелий німець і довго та охоче говорив з емігрантами. Нарешті сказав:

— Мені потрібно доброго землеміра, який би погодився працювати в пралісі. Попереджую відразу, що умовини роботи вимагатимуть перебування поза домом в лісах цілими тижнями, але заробіток добрий. По двох-трьох роках такий землемір може зложити чималий гріш і почати цілком ні від кого незалежне життя, навіть у великому місті. Отже, хто з вас розуміє мірничу справу і не боїться труднощів, хай подумає над моєю пропозицією.

Сокола пропозиція зацікавила. Поперше, було дуже важним те, що з німцем він міг порозуміватися, а без знання мови починати якусь роботу — означало наражатися на великі труднощі. Подруге, дістати роботу за фахом у чужому краю було дуже тяжко. Потрете, робота в лісі, далека від людського ока, здавалася йому найбільше відповідною до його сумних настроїв. Окрім того, хотів уже вирватися і з острова, і взагалі з наобридлих таборової атмосфери та зажити своїм окремішнім родинним життям.

Почалися ділові переговори, з яких виявилось, що пропозиція дійсно добра. Німець мав землі в західній частині провінції Парана. П'ятдесят років тому назад його батько купив ці землі за безцінь, а тепер вони представляли величезний маєток. Німець хотів починати парцеляцію[15] під плянтації кави, а, окрім того, мав запланованих два міста, які повинні були постати серед тих плянтацій. Отже, треба було ті міста визначити і прорубати в лісі майбутні дільниці й вулиці. Землемірові власник давав добру платню, всі необхідні інструменти, а також робітників на поміч. Для родини давав хату з парцелею[16] в містечку Санто Антонію, що лежало над устям ріки Іваї там, де вона вливається в Парану.

— Зрештою, — казав німець, — я пропоную вам поїхати на місце і подивитися. Коли вам не сподобається, то я на свій кошт відставлю вас або сюди назад, або до того місця, яке ви собі виберете. Та, думаю, що ви таки залишитесь у мене. Хочете їхати?

Сокіл погодився.

Через два дні, після полагодження всіх формальностей, Сокіл з Данком і своїм убогим майном всідав знову у моторовий човен, щоб плисти з острова до Ріо-де-Жанейро. Німець також був з ними і, знаючи, яка драма розігралася в родині Соколів, з особливою увагою та ласкою ставився до Данка.

— Ну, як же тобі, хлопчику, сподобалася Бразилія? — спитав він, коли човен опинився на відкритих водах.

Данко раптом собі в тій хвилині пригадав маму і розплакався.

— О, бідний хлопчик! — зворушено сказав німець і пригорнув Данка до себе. — А ти маєш десь мамину фотографію?

— Та... тато має... — схлипнув Данко.

— А можна мені бачити?

Сокіл витягнув портфель і показав фотографію дружини, зроблену ще дома.

— Гарна твоя мама, — сказав щиро німець. — Якщо тато дозволить, я візьму цю фотографію і дам з неї зробити побільшення, а потім вправлю в рамки і пришлю вам до Санто Антонію. Це буде перший мій маленький презент. Добре? А ти поставиш його у себе на столі і будеш кожного дня свою маму бачити.

Данко відразу повеселів і навіть посміхнувся. Сокіл також не заперечував, тільки просив, щоб не згубити фотографії.

— А як вас звать? — відважився нарешті спитати німця Данко.

— Гроссбах. Альфред Гроссбах, — відповів той. — Бразилійці кажуть просто сеньор Алфредо. І ти мене також називай так: сеньор Алфредо. Тут нікого не називають по прізвищу, тільки по імені. От і твого тата також називатимуть сеньор Іван, або сеу[17] Жвон. Зрозумів? А тебе як звать? Данко? Дуже добре! Ми вже тепер цілком познайомились... Ось зараз приїдемо до Ріо, то я тобі щось дуже добре куплю. Ти любиш шоколяду?

— Так.

— Добре, куплю тобі велику шоколяду. А ти вже їв мамон*?

— Ні. Що це таке?

— А це таке, як європейські дині на вигляд, тільки мають в середині інші зернятка: кругленькі, сірі, як горох. А банани ти вже їв?

— Дуже мало. Тут, на острові, щодня давали тільки чорну фасоль, риж[18] і якесь недобре м'ясо.

— О, Данку, тут всі їдять щодня чорну фасоль і риж, всі! Ні найбагатший мільйонер, ні найбідніший робітник не уявляють собі обіду і вечері без чорної фасолі, себто, "фейжону"*, і рижу. А м'ясо... Вам напевне давали в'ялене м'ясо, "шярко"*. До нього треба привикнути...

Гроссбах говорив скоро і багато, щоб відірвати думки хлопця від сумних спогадів і відвести їх у другий бік.

— Подивись, Данку, он в той бік, бачиш? Он там видно дві великі гори, славні на цілий світ. Одна з них — ота нижча — це Морро да Урка, а ота, висока, як наперсток — це Нон де Ассукар.

— Ага, бачу! А що то за шнурок між ними?

— А це — лінія повітряної залізниці. Он придивись добре — там їде маленький вагончик., бачиш?

— А нащо той вагончик?

— Людей возить.

— Людей?! — здивувався Данко. — Такий маленький?! .

Гроссбах засміявся:

— Та то він здалеку видається таким маленьким, а насправді в нього сідає вісім, або й десять осіб. Шкода, що ми не маємо часу, а то я б вас повіз на ту гору.

Данкові стало жаль, що через брак часу ця захоплююча подорож не відбудеться,

але його батько був іншої думки:

— Ну, знаєте, пане Гроссбах, я думаю, що для їзди цією залізницею людина мусить мати міцні нерви...

— О, що правда, то правда! — погодився німець. — Я двічі нею їздив і обидва рази, коли дивився в ту страшну пропасть, над якою переїжджав, жалував, що рішався їхати. Але вид звідти — чудовий, просто казковий!.. А он, подивіться в другий бік: там є третя знаменита гора Корковадо, на котрій стоїть величезна статуя Христа. Ця статуя має 38 метрів висоти, а звідси видається кінчиком шпильки.

Так, любуючись видом гір і панорамою столиці, що виструнчилась високими хмародерами над підковоподібною затокою, наші подорожні прибули до пристані моторових човнів. Звідти пішли пішки, щоб трохи оглянути місто і дещо купити.

Перед самим вечором сиділи всі в електричному поїзді, що за ніч мав їх привезти до Санто Павло.

Залізниця спочатку йшла просто через місто, і Данко мав можливість краще придивитися до столиці країни, про яку стільки намірявся. З вікна вагону зовсім добре було видно і величезні будинки, і широкі вулиці, і навіть розкішні вітрини, на яких були виставлені, здавалося, всі багатства світу. Все блищало розкішшю і достатками, котрих не було видно в щойно покинутій, зруйнованій війною Європі.

Але от поїзд завернув за якусь високу гору, і тут показалася зворотна сторона столиці. Вся та висока гора була порита, немов крілячими норами, примітивними землянками і нужденними халупами, збудованими з почорнілих дощок, сям-так покритими кусниками бляхи, найбільше з розпростаних великих бляшанок. Коло цих халуп і землянок ходили і сиділи обдерті, босі діти і дорослі, а на розтягнених шнурках сохла пірвана білизна, правильніше сказати, якісь залишки білизни, що вже втратили колір і форму.

Та через кілька хвилин поїзд, обминувши гору, знову виїхав, ніби в інший світ, в багаті дільниці, де жваво бігали новенькі авта і йшла жива торгівля у великих skleпах.

Нарешті поїзд вирвався за місто. Данко сподівався і тут побачити щось надзвичайне, але помилився. Тільки земля була червона і жовта, а позатим, от як звичайно: гори, ліси, долини. Коли б не пальми й банани, що росли тут і там, то і не сказав би, що їде через Бразилію.

Данко вже зовсім освоївся з Гроссбахом і говорив з ним, як зі своїм старим приятелем. Зі свого боку товариський і говіркий німець проявляв до хлопця велику, чисто батьківську прихильність.

— Ви давно приїхали до Бразилії? — питав Данко.

— Я тут народився, хлопче.

— А як навчилися говорити по-німецьки?

— Від батьків, звичайно. Зрештою, не тільки від батьків. У нас в Санта Катарині є більше німців, як бразилійців, і там навіть мурини говорять по-німецьки.

— Що це — Санта Катаріна?

— Провінція, яка лежить на південь від провінції Парана. Санта Катаріну називають

навіть Малою Німеччиною, бо німці, які там живуть, вибудували міста, цілком подібні до німецьких міст, а хлібороби ведуть господарку на німецький зразок.

— А по-бразилійськи ви вмієте також говорити?

— Ну, а якже? Я ж тут і університет скінчив.

— А це правда, що в Бразилії говорять по-португальськи? ,

— Та майже правда. Між португальською і бразильською мовами є різниця, але невелика.

— А я от, — задумано сказав Данко, — вмію по-німецьки і по-українськи, а по-бразилійськи не вмію нічого. Це, мабуть, дуже тяжко...

— О, зовсім ні! — заперечив Гроссбах і жартом додав: — Ти, коли хочеш, можеш навіть вже говорити.

— Я? — здивувався Данко. — Але як же я буду говорити, коли не вмію?! .

— Чому не вмієш? От, перш усього, якнайчастіше кажи: "Сі, сеньор", або: "Сі, сеньора".

— І що це означає?

— Це означає: "Так, пане" і "так, пані", але бразилійці вживають цього виразу на кожному кроці, і ти роби так само. Хто б тобі що не говорив, а ти все відповідай: "Сі, сеньор", "сі, сеньора", хоч і не розумієш. На десять "сі, сеньор", можеш раз сказати: "Но, сеньор", себто, "ні, пане", але тим не слід надуживати. Ліпше кажи: "Сі, сеньор", бо так ніколи не помилишся. Окрім того, коли здивуєшся, кажи: "Пушшя!", коли тобі хтось говоритиме дурниці, кажи: "Вай на онда"*, себто: "Іди по хвилі!" А коли тобі щось дуже сподобається, то нічого не кажи, тільки візьми себе за нижній кінчик вуха отак-о — і тебе вважатимуть справжнім бразилійцем.

Данко бачив, що Гроссбах жартує, і вже хотів йому сказати: "Вай на онда!", але своєчасно роздумався і тільки посміхнувся.

— А що означає "пушшя"? — спитав він.

— Нічого не означає. "Пушшя" значить: "тягне". Але при здивованні ніхто не думає про якесь тягнення. "Пушшя!" є просто "пушшя!" і більш нічого.

— А чому треба братися за кінчик вуха, коли щось подобається?

— О, це має свою історію... Дикі індіани, людожери, вважають, що в людини найсмачнішою частиною є кінчик вуха. Бразилійці перейняли цей жест і ним висловлюють високу оцінку не тільки на страви, але взагалі на все, що є гарне.

— Індіани?.. А ви вмієте також по-індіанськи?

— Ні, не вмію. Знаю тільки кільканадцять слів.

— А які?

— Які?.. Ну, от, наприклад: жассі — місяць, коарасі — сонце, а расі — світанок, коема — ранок, іботіра — квітка, парана — море, або велика вода, ока — хата, каріока — дім білої людини, іта — камінь, ітажуба — камінь жовтий, себто, золото. Тими самими словами індіани називають своїх дітей, а тому їхні імена бувають нерозумно дуже чудні. От хоч би взяти ім'я Ітапіра — це означає Кам'яна Риба.

— І ще?

— Та я, Данку, не знаю багато. Можу, тобі лише сказати, що більшість географічних назв у Бразилії взяті з індіанської мови. Столиця провінції Парана — Куритиба означає "багато піньорів": "курі тіба". Ти ще не бачив піньорів, але в Парані їх є маса. Парану тут називають "Терра дос Пінерайс" — "Земля Піньорів". Молоденькі дерева піньорів цілком подібні до ялинок, і їх прибирають на Різдво. Горіхи піньорів є дуже смачні, коли їх зварити, або спекти, і діти їх дуже люблять.

— А ще?

— Що ще?

— Що ви ще знаєте по-індіанськи?

— Данку, — вмішався в розмову Сокіл, — але ж не надокучай панові Гроссбахові своїми питаннями!..

— О, ні! — жваво відгукнувся німець. — Лишіть. Це дуже добре, що хлопець усім цікавиться: адже він опинився в цілком іншому світі і мусить щось про нього знати... Питай, Данку, питай про все. Тільки залиши індіанську мову, бо посоромиш мене цілком. Я по-індіанськи знаю не набагато більше, як ти по-португальськи.

І Данко розпитував, розпитував, без кінця.

— Що це за такі огидні великі чорні птахи?

— Оці? Це — корви, або урубу. Огидні вони на вигляд, це правда, але дуже корисні, а тому є навіть закон, який забороняє їх убивати. Корви живляться виключно падлиною і позбавляють людей необхідності вишукувати і закопувати трупи тварин. Коли на пасовиськах загине яка худобина, то ці корви, чи урубу злітаються сотнями і через кілька годин залишають самий чистий кістяк. Тут також повинна десь бути падлина, бо ми проїжджаємо коло пасовиська, і тому вони зібралися.

— Де ж те пасовисько?

— Та тут же. Бачиш, цю дротяну загороду? Це ж і є пасовисько. Тільки воно дуже велике, і худоба є десь далі.

На одній зі станцій Гроссбах закликав чорного, немов вимоченого в смолі, продавця у сніжно-білому халаті і замовив охолоджуючі напої. Мурин почав їх розливати в шклянки і при тому незручним рухом обілляв Соколові коліна.

— Еп-па, португез!.. — докірливо скрикнув німець.

Засоромлений продавець дуже перепрошував за спричинену прикрість, а, коли він вийшов з переділу, Данко спитав:

— Сеньор Алфредо, чому ви сказали йому "португез"? Адже він мурин.

Гроссбах посміхнувся:

— В Бразилії, — сказав він, — кожного незграбного або глупого чоловіка називають португезом, бо португальців тут страшно не люблять.

— А говорять по-португальськи! — здивувався Данко. — Чому ж то так?

— О, про це довго говорити, а ти вже, напевне, хочеш спати.

— Ні, ні, сеньор Алфредо! — горяче запротестував Данко. — Адже ще видно, і я зовсім не хочу спати!..

— Але ж бо, Данку! — вмішався в розмову батько. — Ти вже замучив пана

Ґроссбаха своїми питаннями! Може пан Ґроссбах хоче відпочити?

— Я — ні! — і собі відізвався Ґроссбах, — Коли Данко не втомлений і хоче говорити, ми можемо говорити і до півночі.

— Ну, коли ви тільки погодитесь з моїм сином говорити, то він вам не дасть спати і дві ночі підряд. Мій Данко є дуже надокучливий і готовий не їсти і не спати, аби тільки слухати.

— Добра ознака! — похвалив Ґроссбах. — Мої діти такі самі. Той, хто змалку нічим не цікавиться, нічим і не буде у своєму житті. Та й з одною дитиною ще легко говорити. А от колись поїдете до мене в гості і побачите, як то говорити з п'ятьма відразу!.. Я їх дуже люблю і взагалі люблю дітей, але, як після своїх постійних мандрівок приїду додому, то в мене, — вірите? — аж в голові гуде. Ага!.. Подивіться он через вікно: тут побачите таких, котрі нічим не цікавляться...

Всі виглянули у вікно і побачили самотню халупу, що вже закутувалася вечірньою імлою. Через відкриті двері видно було розложене посередині халупи вогнище, довкола якого сиділо з десятеро дітей різного віку і дивилося у вогонь, над яким висів на ланцюгу котел з якоюсь, як можна було догадатися, стравою. Всі були майже голі, не стрижені і не чесані. Дехто з них ліниво повернув голову в сторону поїзду, а решта навіть не ворухнулася. Довкола халупи жовтіла витоптана земля, а далі розстилився дикий пустир, що тікав у густий ліс. Ні грядки обробленої землі, ні сліду ніяких доріг, ні знаку якоїсь іншої оселі поблизу — нічого не було видно. Соколові стало трохи моторошно.

— Що ці люди тут роблять? — спитав він.

Ґроссбах потиснув плечима:

— Живуть...

— Але з чого живуть? Де беруть харчі до того свого котла?

— Того ніхто не знає. Вони нічим не цікавляться, і ними ніхто не цікавиться. Таких в Бразилії є десятки тисяч.

— І уряд не опікується ними?

— Навіщо? Вони щасливіші, ніж ми з вами, і ні від кого нічого не бажають... Приходять на світ і відходять з нього, ніким не помічені. Потреби їхні такі маленькі, що ліс їх задовольняє цілком. Часом, правда, такий мешканець назбирає кільканадцять кілограмів цінної кори з дерева, зв'яже з неї в'язанку, поставить її на голову і йде два-три дні до якогось населеного пункту, де є склеп. Там продасть кору, купить пляшку кашаси, себто, горілки, вип'є її і ляже п'яний під склепом спати. Проспить ніч, візьме ще одну пляшку, трохи соли, сірників, тютюну і вертає додому. Через пару тижнів знову збирає кору і йде до містечка. І так живуть...

Сокіл ще довго дивився на халупу, як вона тікала від поїзду все далі й далі назад, поки, нарешті, не зникла за закрутом залізниці.

— Данку, хочеш помаранчі? — спитав Ґроссбах. — Чекай, я тобі обчищу, а тоді будемо знову говорити...

Сокіл був у душі радий, що Данко зайнявся розмовою з Альфредом і не чіпляється

до нього з різними питаннями, а тому вдав, що дивиться у вікно, хоч не бачив нічого поза своїми сумними думками.

— Ну, — спитав Гроссбах, коли Данко вмовстився ближче коло нього з обчищеною помаранчею, — що ти хочеш ще знати?

— Ви обіцяли мені розказати, чому в Бразилії не люблять португальців...

— Ага... Тоді нам доведеться трохи вернутися в історію... Ти знаєш, як відкрили Бразилію?

— Ні. Як це "відкрили"?

— А от так: в Європі раніше не знали, що існує Бразилія і взагалі Америка.

— А-а-а, тепер знаю: Колумб відкрив Америку!..

— От, от, Колумб відкрив Америку, а в 1500 році португальці відкрили Бразилію. Дня 25 квітня того року португальська флотилія, що складалася з 13 кораблів, під командуванням Педра Алвареса Кабрала пристала до побережжя теперішньої провінції Баїя.

— І побачили індіан? — нетерпеливо спитав Данко.

— Вгадав, Данку: португальці побачили індіан. Ще білі сиділи на своїх кораблях, як індіанці на човнах підпливли до них самі.

— Щоб побивати білих?

— Ні. Індіанці, яких побачили португальці, належали до племені тупінікві і виявилися дуже смирними і приязними.

— І які вони були, ті індіанці?

— Були дуже смішні. Замість будь-якої одежі, тіла їхні вкривала фарба, що її індіанці виготовляли з рослин. Одні були помальовані до половини на синій, а від половини — на жовтогарячий колір. Жінки ж всі були помальовані на синьо. На головах вони мали корони, або як їх індіанці називають, акванґапе*, зроблені з яскравого пір'я птахів. Нижні губи у них були продірявлені і прикрашені великими кільцями. Мужчини мали при собі луки і списи. Їм дуже сподобалось, що прибулі почали їх обдаровувати різними дрібничками, як от коралі, бранзолети тощо. Особливо ж тішилися вони дзеркальцями, котрі вважали справжнім чудом. Ці індіанці не мали ніяких речей домашнього вжитку, не тримали ніяких тварин, і тому, коли їм показали привезену на кораблі курку, вони дуже полякалися і довго вагалися, перше, ніж зважилися її торкнутися.

Данкові це показалося таким забавним, що він розсміявся:

— Злякалися курки?! Ой, які ж вони дурні!..

— Не дурні, — поправив Алфредо, — а просто дикі. І ти б напевно не взяв у руки якоїсь тварини, коли б її не бачив перед тим.

— Ну, і що було потім? — підганяв Данко.

— Потім?.. Потім португальці висадились на сушу, і Педро Алварес Кабрал наказав збудувати вівтар і відправити першу Службу Божу. Той острівець, де була ця Служба відправлена, називається тепер "Короа Вермелья", себто, "Червона Корона" на спомин яскравих опірень-акванґапе, що їх носило на голові плем'я тупінікві. В наступних днях португальці почали оглядати побережжя, знайомитись з рослинним і тваринним світом

нововідкритої землі, а також вантажити при допомозі індіан на кораблі цінне червоне, мов жар, дерево, з якого в Європі виробляли надзвичайно дорогу червону фарбу. Це дерево називалося "браз" — "жар", і від нього постала пізніше назва Бразилії, хоч напочатку її називали "Терра де Санта Круз", себто, "Земля Святого Хреста".

Перше, ніж відплисти самому, Кабрал вислав наперед один корабель, щоб повідомити тодішнього короля Португалії Маноела Першого про наслідки своєї подорожі. Капітан цього корабля пристав ще раз до якогось побережжя Бразилії і там наловив багато індіанських чоловіків, жінок і дітей і повіз їх, немов звірів, на показ в Португалію. Кабрал з рештою фльоти, навантаженої деревом, овочами і різними тваринами, відплив пізніше. В Бразилії тоді залишилося тільки двоє збунтованих моряків, які втікли з кораблів і сховалися в лісі. Та, поки португальці приїхали вдруге, ці обидва моряки вже освоїлися на новій землі, вивчили індіанську мову і стали дуже помічними силами у завоюванні краю. Так, Данку, відкрили Бразилію.

— Ну, а далі?

— Що "далі"?

— А чому в Бразилії не люблять португальців?

Ґроссбах добру хвилину здивовано дивився на хлопця, а потім розсміявся:

— Он ти про що!.. Це, хлопче, тяжко буде тобі зрозуміти, бо ти ще малий. От коли підростеш, походиш до школи, то тоді дізнаєшся. Тепер скажу тобі тільки, що ця нелюбов пішла від індіан. Індіани, особливо племена тупіе...

— Що це таке?

Допитливість хлопця ставила Ґроссбаха на кожному кроці в заклопотання і примушувала сміятися. Данко все більше і більше йому подобався. . '

— Твій тато правду сказав, — обізвався він після чергового вибуху сміху: — з тобою не так легко говорити. Ти все хочеш знати відразу... Бачиш, всі індіани, які живуть на терені Бразилії, діляться на дві великих націй: тупі і тапуя*. Я би показав тобі мапу, але ти на ній і так нічого не зрозумієш...

Сокіл, який спочатку не слухав розмови, пізніше зацікавився також і сказав:

— Пане Ґроссбах, даруйте, що і я вас почну турбувати... Але ви так цікаво оповідаєте...

— Хочете бачити мапу? — Догадався німець.

— Так, коли вам не трудно...

— Але ж прошу, дуже радо!..

Ґроссбах відкрив валізку, витягнув з неї велику мапу Бразилії і розгорнув на колінах.

— Дивіться, сеньор Іван: оце — мапа Бразилії. Тут іде ріка Північна Паранаїба, далі ріка Південна Паранаїба, ріка Парана і ось оця смужка на південь. Отже, на схід від цього кордону, на побережжі Атлантийського океану, жили індіани племена тупі. На захід — тапуя. Винятком з того є племена ґварані, які трохи порушують цей виразно визначений кордон і живуть на захід від ріки Парана в тому місці, де вона протікає поміж кордонами провінцій Парана і Мато Ґроссо. Ґваранці також належать до тупісів і

становлять серед них найчисленнішу групу. Цих дві основних індійських "нації" — тупі і тапуя поділяються на племена — "трібос", а племена — на роди.

— Через те, — продовжував Гроссбах, радий, що знайшов ще одного уважного слухача, — що колонізація Бразилії почалася від побережжя Атлантичного океану, себто, з тих земель, де жили тупіси, то науковці, дослідники і місіонарі вже вивчили їхній побут, звичаї і мову, а навіть видали словник і граматику мови тупі-гварані. Тупі-гварані тому, що говірки цих племен дуже подібні між собою, і хто знає мову гваранців, може порозумітися з усіма племенами тупісів.

— Гірше стоїть справа з племенами тапуя, або, як ще їх називають, жес. Вони заселяють мало досліджені простори, на значній частині котрих і по цей день не ступила ще нога цивілізованої людини. Тому про тапуясів є мало відомостей. Тільки на підставі антропологічних досліджень стверджено, що племена тапуя є найстарішими мешканцями Бразилії. А все ж порівняно до тупісів вони стоять на значно нижчому щаблі розвитку. Окрім того, є дуже дикі, підступні і жорстокі, за що тупіси ставляться до них з погордою і призирством та майже не входять з ними ні в родинні, ні в ніякі інші зв'язки. Здається, що слово "тапуя" означає на мові тупісів "варвар". Зверніть увагу, сеньоре Іван, на це цікаве явище: варвар! І, що ще цікавіше, що, поки між португальцями та індіанцями були добрі взаємини, то тупіси називали білих "тупітіньгами", себто, "білими тупі". Коли ж португальці показали їм у повній величчї свої жорстокі колонізаторські здібності, то тупіси почали називати їх "тапуїтіньгами", себто, "білими варварами". Ха-ха-ха!..

Веселий німець розсміявся так заразливо, що примусив посміхнутися навіть засумованого Сокола.

— Що й казати, — погодився землемір, — це дійсно парадоксально! Але, на сором мушу вам признатися, що все, про що ви говорите, є для мене абсолютно новою. Писали, правда, колись наші земляки, що виїхали в минулому столітті до Бразилії, про бугрів і ботокудів, які нападали на них, палили їхні оселі, вирізували впень мешканців, крали дітей і так далі. Але...

— О, це велике непорозуміння! — перебив Гроссбах Сокола. — Індіанці, які нападали на ваших і на наших земляків, зовсім не були ботокудами.

— Як?!! — здивувався Сокіл.

— Та дуже просто: не були ботокудами. Я ж не тільки чув про ці напади від своїх батьків, а й сам пам'ятаю, як ледве-ледве не попав у руки індіанців, бо їх було донедавна ще дуже багато в провінції Санта Катаріна. Але, повторюю, ті індіанці не були ботокудами. Знаєте, звідки походить назва "ботокуд"? Від "ботокс" — великого кружальця, що його носили, та ще й тепер носять у нижній губі племена тапуясів. І от з тими ботокудами бразилійські вчені опинилися перед великою загадкою. Колись давно, задовго перед тим, як була відкрита Бразилія, з невідомих причин частина племен тапуя вимандрувала зі своїх теренів, пробилася через племена тупі далеко на південь і опинилася на території теперішньої Парани. Їх була велика кількість, і вони заселяли головню околиці верхів'я ріки Тібажі, а деякі заглибилися ще далі на південь, аж за ріку

Ігвассу, і доходили до північних теренів теперішньої Санта Катаріни. Ось, прошу подивитися на мапу. Бачите? Останнє місце сталого побуту ботокудів у Парані було коло гори Тайо, отут... Однак, що сталося пізніше з ботокудами — цього докладно ніхто не знає. Відомо тільки, що в половині 16-го століття частина їх вимандрувала знову на південний захід і була знищена між ріками Ігвассу і Парагвай племенами креньс, які здавна жили в тих околицях. Друга частина ботокудів пішла просто на південь і деś пропала. Чи були вони також знищені іншими індіанськими племенами, чи, навпаки, поріднилися і змішалися з ними — цього ніхто сьогодні з певністю не може сказати. По ботокудах фактично не залишилося ніяких слідів. Ніхто докладно не знає ні їхньої мови, ні їхнього побуту, ні їхніх законів, а тому вчені вважають всю загадкову справу з ботокудами найтемнішою сторінкою бразильської історії. Та все ж з тих убогих вислідів наукових розвідок вдалося встановити, що ботокуди були надзвичайно відсталі серед інших індіанських племен і мали дуже погану славу. Останній, хто бачив ботокудів, був еспанський дослідник Алваро Нунез Кабеза де Вака, котрий, повертаючись зі своєї експедиції до Парагваю по ріці Ігвассу, мусів собі зброєю прокладати дорогу, бо на нього нападали ботокуди. Це було в 1541 році, і більше про властивих ботокудів ніхто ніде не згадує. Тільки пізніше нові поселенці, котрі терпіли від індіанських нападів, прозвали кожне жорстоке плем'я ботокудами, очевидно, на підставі тієї лихої слави, яку мали ботокуди серед всіх індіан.

— А хто ж були бугри? — спитав Сокіл.

— Бугри — це не назва племені, а індіанська назва для невільників-індіан. "Бугре" означає "водонос". В поняття "бугре" індіани вкладали велику дозу зневаги і призирства та прикладали його до кожного, хто не заслуговував пошани. Загально ж буграми прийнято називати всіх кровожадних, жорстоких індіан.

— А є й добрі індіани? — спитав раптом Данко, про котрого дорослі мужчини забули в своїй розмові.

— Пушшя! То ти ще не спиш?! — вигукнув Гроссбах і, вхопивши хлопця, посадив собі на коліна.

— Ні, я слухаю, — відповів Данко, втішений, що на нього нарешті звернули увагу.

— Слухаєш? І що ж ти зрозумів з того, що я розказував татові?

— То все було дуже цікаве! — сказав захоплено хлопець, хоч, вправді, розумів ледве половину. — Тільки сеньор Алфредо пообіцяв мені розказати, чому в Бразилії не люблять португальців...

Гроссбах зробив великі очі й з удаваним комізмом опустил безсило руки. Але потім пригорнув Данка до себе і почав гладити його кучеряву голівку.

— Знаєш, Данку, коли ти проявиш таку саму впертість при дослідах над ботокудами, то їхня загадка щезне з історії Бразилії... Ну, добре, я бачу, що мені доведеться тобі сьогодні про ту ненависть розказати, бо ти й справді не заснеш цілу ніч. Отже, на чому я зупинився?..

— Ви зупинилися на тому, що нелюбов до португальців пішла від самих індіан, і що індіани, особливо племена тупі... а далі... А потім стали показувати татові мапу.

— Чудесно, хлопче! Думаю, що колись не один учений позаздрить твоїй пам'яті... Значить, будемо говорити про поважні речі... Тупіси... Що я хотів сказати про них?... Ага, бачиш, уже пригадую!.. ;

Отже, тупіси та й взагалі всі індіанці найбільше люблять свободу. Працюють, коли хочуть, воюють, коли мають до того охоту, полюють, коли їм забажається, мандрують, коли їм надокучить сидіти на одному місці. Ті білі люди, які знають індіанців, ствердили, що індіанці цілком подібні до малих дітей. Вони часто б'ються зі своїми сусідами, як і ти, напевне не раз б'єшся зі своїми товаришами, і так саме скоро миряться, як ти миришся. Ти можеш цілими днями працювати коло чогось, що тобі подобається, і покидаєш роботу відразу, коли вона тобі надокучить, правда? Індіанці є такі самі. Але уяви собі, як би тобі було прикро, коли б тебе примусили з ранку до ночі, наприклад, носити пісок з однієї купи на другу без відпочинку, без права відірватися кудись, під канчуком і лайкою. І так щодня, щодня!.. Правда, що було б дуже нудно, і що ти почував би себе дуже нещасливим? Бо тобі хотілося б і побігати, і побавитись, і послухати щось про... Ну, хоч би про індіанців, як тепер. Так?

— Так...

— От, бачиш! А індіанці, навіть дорослі, думають так само, як і ти. Ми, білі, вчимося від малку працювати і виконувати все те, що потрібне, хоч воно нам і не подобається. А індіанці того не вчать і не хочуть вчитися. Знову ж португальці, котрі приїхали до Бразилії, потребували рабів. Для них треба було будувати будинки, прокладати дороги, обробляти землю, корчувати ліси і т. д. Самі вони того не хотіли і не могли робити, бо їх приїхало не так багато. Тому вони почали ловити індіанців і заставляли їх виконувати всю ту тяжку роботу. А індіанці непридатні для тяжкої роботи і не люблять її, тим більше, що у винагороду за цю роботу вони нічого не діставали, крім дуже поганого харчу і побоїв. Господарі і наглядачі не жалували їх, тримали в гірших умовах, як худобу, навіть вбивали на смерть. І тому свободолюбиві індіанці, котрі до відкриття Бразилії почували себе господарями на своїй землі, зненавиділи португальців страшною ненавистю.

Данка, який досі мріяв про боротьбу з індіанцями, огорнув жаль до них і сором за свої наміри вбивати індіанців з лука.

— Бідні індіанці! — сказав він. — А ці португальці... Індіанцям треба було всіх португальців повбивати і не пустити більше до Бразилії!.. Чому індіанці цього не зроблять, коли португальці такі погані люди?

Гроссбах посміхнувся і погладив хлопця по голові:

— Португальці, Данку, зовсім не є погані люди. То були такі погані часи. Тоді всі народи мали своїх рабів. Але це вже минуло.

— Що, хіба португальці поїхали геть?

— Ні, не поїхали. Вони лишилися тут.

— А чому ж їх не поб'ють?

— Навіщо ж їх бити?

— Хай не лізуть на індіанську землю!

— Та тепер, Данку, ніхто до індіан не лізе. Індіанці живуть собі в лісах, і їх ніхто не зачіпає, навпаки, бразилійський уряд їм ще допомагає.

— В лісах?.. — задумано повторив Данко. — І наша УПА також тепер сидить в лісах, зовсім, як індіанці... Треба, щоб індіанці пішли всі разом і вибили португальців до ноги! Наша УПА б'є більшовиків!..

— Що тобі, хлопче, так далися в знаки ті португальці? — спитав Гроссбах, здержуючи вибух сміху. — Португальці, які тепер є в Бразилії, такі самі люди, як і всі інші. Чи це було б добре, коли б і нас усіх разом з тобою повбивали?

— Нас — ні. Ми ж не воюємо з індіанцями, не забираємо їхніх земель і не хочемо рабів.

— Але ж, Данку, тих, що воювали з індіанцями і повертали їх у рабство, вже нема! Вони повмирали.

— Вони повмирали, а їхні діти лишилися! — гарячився Данко, затято нахмуривши брови. — Індіанці мусять повбивати і повиганяти всіх тих, хто говорить по-португальськи!

— Що ти будеш багато говорити, Данку, — вмішався в розмову Сокіл. — Та ти ще гірший, як португалець. Португальці тепер з індіанцями не воюють, а ти ще недавно в таборі луки проти індіанців робив...

Хлопчина раптом почервонів і аж розгубився від сорому:

— Так, бо... бо... а чого казали, що індіанці наших убивають і крадуть дітей?..

— І це була правда, Данку! — підхопив Гроссбах. — Португальці були жорстокі, але індіанці — ще гірші, бо ж вони були дикунами. Ні одні, ні другі не знали милосердя, і жодна біла людина, котра навіть приязно ставилась до індіанців, не виходила з їхніх рук живою.

— Але португальці перші зачіпалися!

— Правда, португальці перші "зачіпалися". За португальцями прийшли французи, за французами голландці, і всі хотіли панувати в Бразилії. Португальці, як перші, що відкрили Бразилію, не хотіли її нікому віддати. Вони воювали не лише з індіанцями, але й з французами й з голландцями. В цих війнах приймали також участь і самі індіанці, частина котрих стала по боці португальців, а друга — по боці французів. Остаточно перемогли португальці й з тієї пори ще більше відчували себе господарями нововідкритої землі. І хоч з португальців тепер сміються, але саме їм завдячує Бразилія те, що значна її частина стала вже вповні цивілізованою країною. Пізніше сюди почали приїжджати інші народи, змішувалися з португальцями та індіанцями, поки нарешті не витворили цілком нової бразилійської нації.

— То, значить, що бразилійці не є португальцями? — спитав здивований Данко.

— Ні. Я ж тобі кажу, що бразилійська нація — це суміш різних народів. Тільки мова її майже така, яку вживають в Португалії. Але в основі тієї нації є головне індіанці і португальці. Португальці женилися з індіанцями, а їхні діти називалися мамелуками* і були ще більшими ворогами індіанців, як португальці. І там, де самі португальці не могли дати ради з індіанцями або чужинцями, вони висилали відділи мамелуків. Мамелуки не

жаліли себе, але не жаліли й противника. Це й зрозуміло, бо португальці були тільки кольонізаторами, а мамелуки — синами бразильської землі. Не дивно, отже, що діти і внуки мамелуків стали великими бразильськими патріотами і пізніше віддавали своє життя не за португальські інтереси, а, навпаки, — за звільнення Бразилії з-під португальського панування. З другого боку, внуки і правнуки португальців, які народилися і виховалися на бразильській землі, билися також проти Португалії за незалежність Бразилії точнісінько так, як билися колись мамелуки проти індіан. Сторінки, які записала Бразилія у боротьбі за незалежність, наскрізь просякли кров'ю, але нарешті таки ця нова країна 7 вересня 1822 року стала незалежним від Португалії королівством на чолі з королем Петром Першим^[19]. Отже, бачиш, Данку, ненависть до португальців не є витвором самих індіан, але й бразильців португальського походження. А ті португальці, що емігрують до Бразилії зі своєї батьківщини ще й тепер, є такими ж емігрантами, як і всі інші...

Данко так уважно слухав, що в голові у нього почало мішатися. Дитячий мозок був ще надто молодий, щоб стравити на один раз так багато поважних відомостей. Тому хлопець раптом відчув страшну втому і дивився вже на Гроссбаха посоловілими очима, не відповідаючи нічого.

Сокіл помітив це і скомандував:

— Ну, синочку, на сьогодні досить! Пан Гроссбах був такий ласкавий, що дав нам дуже гарну лекцію з історії Бразилії. Пізніше, як підеш до школи, навчишся ще більше. А зараз подякуй панові Гроссбахові, побажай йому доброї ночі і лягай спати.

Данко покійно виконав розпорядження батька, помолився і ліг. Почав уже дрімати, коли почув, як Гроссбах півголосом сказав батькові:

— Ну, й головка у вашого Данка! Це росте другий Черчіль!

— Не дивуйтеся, пане Гроссбах, — відповів Сокіл. — По таборах через брак пелюшок матері немовлят часто в часописи сповивали. От і виросло ціле таке покоління "Черчілів", тільки без батьківщини...

Данко підняв голову з подушки і ледве розплющив очі:

— Я не буду Черчіль! — запротестував сонним голосом. — Я буду такий, як гетьман Хмельницький!..

Тоді опустил голову на подушку і ментально заснув. Але й уві сні бачив помальованих у сині і жовтогарячі фарби індіан з великими кружальцями в губах. Дикуни прокладали якусь довгу дорогу і змушували Данка носити відерцем пісок і сипати його на велику купу...

В Санто Антоніо

Прокинувшись на другий день ранком, Данко довідався, що поїзд стоїть на станції в Сан Павло — найбільшому місті Бразилії. Звідси до Санто Антоніо мусіли летіти літаком, який відлітав того самого дня перед полуднем.

Випивши каву в ресторані залізничного двірця, всі троє сіли до замовленої

Ґроссбахом таксівки і поїхали на летовище Конґоньяс. Ґроссбах, бажаючи показати Соколам місто, наказав шоферові трохи покружляти вулицями попри найцікавіші об'єкти цієї промислової столиці Бразилії. І знову Данко дивувався, дивлячись з авта на величезне місто, що не мало нічого спільного з тими уявленнями, які він собі зложив у Європі.

Посувалися вперед поволі у безконечній черзі найрізноманітніших авт, стримуючись довго на перехрестках, поки світляні сигнали не давали дозволу на переїзд вулиць. Ґроссбах тим часом пояснював усе, що бачили, і оповідав про місто.

Сан Павло засноване 25 січня 1554 року за часів першого генерал-губернатора на Бразилію Томе де Соуза. Тоді отець Мануел де Нобреґа, провінціал оо. Єзуїтів на Бразилію, вислав на незаселену високорівню, що лежала між річками Тамандуатей і Анянґаґау, тринадцять оо. єзуїтів з метою оснований місійної станиці, котра б мала на меті навернення індіан на християнську віру. Вислані місіонарі збудували примітивну капличку і 25 січня 1554 року відправили в ній першу Службу Божу, на яку прибула велика кількість диких індіан. Через те, що Католицька Церква в цей день святкує навернення Апостола Павла, він був проголошений патроном новозаснованої місійної станиці, а вслід за ним теж і новій оселі надано ім'я Сан Павло. За чотириста років маленька оселя перетворилася у величезне промислово-торговельне місто і нараховує понад два з половиною мільйони населення, перегнавши під цим оглядом навіть бразилійську столицю Ріо де Жанейро.

Авто минало вулиці, широкі площі, бульвари, віадукти, поки нарешті Ґроссбах не наказав шоферові затриматись, щоб показати Соколам найвищу на цілу Південну Америку будову "Едіфісіо Мартінееллі". Височезний хмародер мав на горі вузеньку башту, а на башті, мов голка, стремів у небо шпиль.

— Це, — сказав Ґроссбах, — покищо найвища будова. Але незабаром буде скінчений ще вищий будинок Державного Бразилійського Банку.

Полюбувавшись видом цього архітектурного велетня та купивши при нагоді торбинку якихось дивних білих баранчиків, які, як потім виявилось, були звичайною смаженою кукурудзою, наші подорожні поїхали далі.

Гризучи зернятко за зернятком смачну "піпоку", себто ту саму смажену кукурудзу, Данко просто прилип до шиби таксівки, вдивляючись у нервовий рух вулиць.

— Ти що, Данку, — пожартував Ґроссбах, — виглядаєш індіан? Даремний твій труд, синку. Коли навіть і побачиш індіанина, то не пізнаєш його.

— Чому?

— Та тому, що всі індіани, котрі живуть у містах, є цивілізовані, ходять убрані, як і всі інші, а деякі з них навіть покінчали університети і є висококультурними людьми. Зате в Санто Антонію ти познайомишся зі справжніми індіанами.

— Помальованими? — живо спитав Данко.

— Ну, помальованими — ні, але не дуже то цивілізованими...

Через неповних дві години оглядання міста наші знайомі сиділи вже в літаку, котрий відбував свою чергову щотижневу подорож до Санто Антонію.

З висоти Бразилія видалась Данкові казковою країною неописаної краси. Місцевість вся була гориста і виглядала, як зібганий у грубі зморшки зелений оксамит, що мінився різної густоти тонами. Місцями з того багатого оксамиту світили жовті й червоні пропалили обробленої землі, місцями в глибших борозенках і зморшках блищало блакитне срібло річок та озер, місцями ті зморшки були засновані легенькою шовковою ватою туманів. Інколи хмари закривали землю, інколи вітри зривали густу запону, і тоді показувалися нові краєвиди: мініатюрні будиночки осель, червоненькі або зелені гусенички поїздів зі зворушливо кучерявими хвостиками диму та череди худоби, що виглядали, як розсипані зернятка вервички.

Данко, сидючи прив'язаним попід пахи у батька на колінах, то виглядав у вікно, то звертався до Гроссбаха з різними питаннями:

— А в Санто Антоніо є українці?

— Ні, нема ні українців, ні німців. Є там тільки один "європеець" Самір, та й той турок, — відповів Гроссбах і розсміявся над власним жартом.

— А хто ж там живе?

— Є там кілька муринів, пара індіан, а решта — самі кабоклі*.

— Що це таке "кабоклі"?

— Гм... Не знаю, як тобі пояснити... Кабоклями називають загально тих людей, що живуть в лісах. Це не індіани і не білі, а так щось середнє. Зрештою, більше подібні до індіан, але вважають себе великими бразилійськими патріотами. Живуть вони дуже бідно і примітивно, але разом можуть вважатися зразками порядности і шляхетности: кабоклі не крадуть, не шахрують, високо цінять дружбу і за приятеля готові вмерти. Але одночасно нема й страшнішого від кабокля ворога. Коли його чимсь образити, то ліпше відразу втікти в світ за очі, бо інакше — смерть неминуча: або застрілить, або проб'є ножем. І це ви, сеньоре Іван, а особливо ти, Данку, мусите собі добре запам'ятати. Старайтеся з кабоклями все жити в згоді і не ображайте їх, але і не входьте в занадто дружні взаємини. Кабокльо шанує тільки тих, кого вважає вищим від себе.

— А є в Санто Антоніо школа? — знову спитав хлопець.

— Є. Є школа і церква при монастирі, в якому вже давно живе два священики, котрі виконують водночас ролю вчителів, лікарів, суддів і секретарів для всіх неграмотних.

— Я би хотів до української школи, — зітхнув Данко, згадуючи професора Лісницького.

— На жаль, в Бразилії тепер нема ніяких шкіл, окрім бразилійських. Колись були, а тепер уряд забороняє... І ти, Данку, хочеш, чи не хочеш, мусиш ходити до бразилійської школи. Зрештою, в Прудентополісі є ваші українські сестри-служебниці, котрі ведуть початкову школу і навіть гімназію. Є там також і український василіянський монастир і семінар при ньому. В школі й гімназії викладава мова є португальська, але в позашкільні години там вчать і по-українськи. Коли б між Санто Антоніо і Прудентополісом було краще сполучення, то тебе можна би було віддати туди до школи. Але, на жаль, нема доріг, і від Санто Антоніо до Прудентополіса треба їхати

через Сан Павло.

— Чому ж нема доріг? — здивувався Данко.

— О, сину, Бразилія молода країна, і доріг у ній мало. Під тим оглядом західня частина Парани — це правдива пустеля.

— А де є цей Прудентополіс?

— Та в Парані ж. Взагалі найбільше українців є в Парані. Є їх багато і в Санта Катаріні і в Ріо Гранде до Сул, але в Парані — найбільше.

— Вибачте, пане Гроссбах, — вмішався в розмову Сокіл, — а ви трохи знаєте життя наших українців в Бразилії?

— Та так от, як кажуть бразилійці, майз оу менос[20], бо і справи часом з ними маю і в Санта Катаріні не раз з ними зустрічався.

— Ну, і як там наші люди живуть?

— Та так собі... Більшість зайнята в сільському господарстві, багато в торгівлі, трохи в промислі...

— Денаціоналізуються?

— Як і всі, звичайно, потрохи денаціоналізуються, але в містах. По кольоніях, себто, по сільських місцевостях — ні. Головне, що їх тримає при своєму — це церква. По кольоніях є випадки, де і третє покоління, народжене вже тут, не говорить, або слабо говорить по-бразилійськи. З німцями в Санта Катаріні те саме. Найбільше відпорні на денаціоналізацію японці. Ви вірите, що вони не хотіли прийняти за правду вісток про капітуляцію Японії в цій останній війні і створили організацію "Чорного Дракона", яка вбивала кожного японця, котрий відважився вголос говорити про атомові бомби, скинені на Гірошіму і Нагасаки?

— Цікаво!.. Твердий народ. Багато тут японців?

— Досить. Мають свою величезну сільськогосподарську кооперативу "Котія", котра обертає грубими мільйонами, мають величезні плянтації кави, зразкові птахівничі господарки, садять бавовну, а коло міст — все городництво у їхніх руках. Це страшна потуга в Бразилії, і з ними ніяка національна група не може зрівнятися. Сильні є німці, сильні італійці, сильні турки, чи, як вони себе називають, сирійці, але найсильніші японці.

Розмову перервав помічник пілота, який вийшов попередити, щоб закріпити паси[21], бо літак знижується до летовища Санто Антонію.

Погода якось несподівано змінилася, і Санто Антонію зустріло мандрівників зливним дощем. Соколи разом з Гроссбахом поспішили до монастиря, де їх зустріли отці Вісенте і Жозе. Вони радо погодились дати притулок обидвом чужинцям і пообіцяли навіть заопікуватись Данком на той час, поки для Сокола збудують хату.

Не дивлячись на несприятливу погоду, Сокіл мусів їхати з Гроссбахом на місце парцеляції до лісу, а Данко залишився у монастирі. Він у дорозі простудився, дістав грипу, і падре Вісенте наказав йому лежати в ліжку і пити якісь ліки. Це було дуже прикро, тим більше, що через два дні засвітило сонце, а хлопець через підвищену температуру не міг вставати. Коли Данко видужав, знову, як на злість, похолодало і

почав падати дощ. Хоч-не-хоч, і далі довеося сидіти "в арешті".

Правда, священники дуже дбали про свого малого гостя і, або сиділи з ним самі, або посилали до нього малих вихованців, котрі вчилися, мешкали і харчувалися в монастирі. Хлопчина спочатку почував себе дуже погано, але гнучкий дитячий розум скоро ловить чужу мову, і Данко, непомітно для себе самого, за тиждень вивчив кілька десятків найпотрібніших слів і з ними якимось уже давав собі раду.

Вся господа монастиря св. Антонія складалася зі старих і нових забудовань. Церкви і властивий монастир нараховували за собою багато років давности і були вибудовані з брил нетесаного каміння, сяк-так пригладженого і побіленого всередині. Стіни були грубі, вікна маленькі й заґратовані. Такий самий грубий, зложений з сирого каміння мур, замикав церкву й монастир невеличким двором з криницею посередині. За цією камінною огорожею знаходилися школа, бурса, а далі — господарські будови, всі нові, зроблені з міцних, грубих дощок, чепурні й свіжо побілені. Скла у вікнах, правда, не було, тільки самі віконниці, що відкривалися зранку і замикали на ніч. Від старого камінного муру тягнувся далі дощаний паркан, який охороняв і шкільне подвір'я, і город, і овочевий садок, і стайні та хліви, — все утримуване у взірцевому порядку.

Все це Данко вже успів вивчити до подробиць з вікон горішнього поверху, при яких стояв нераз цілими годинами, і мріяв про те, коли нарешті йому буде дозволено побігти туди, куди з вікон не засягав зір.

Сокіл тим часом побував на місці роботи, заключив вигідний для себе контракт з Гроссбахом і, набравши партію робітників з містечка, виїхав до лісу.

Скінчилася незабаром і Данкова неволя. Одного теплого, соняшного ранку падре Вісенте сказав:

— Ну, Данку, ти вже, хвалити Бога, здоровий, і погода сьогодні гарна. Коли хочеш — підемо подивитися на вашу хату. Тато мені доручив припилити будови.

Данко дуже зрадів, скоренько зібрався і пішов зі священником.

За три тижні перебування в сутінках монастирського дому він відвик уже від свіжого повітря і сонця. І тому, коли вийшов надвір, в першій хвилині мусів примружити очі й затриматися за одвірок, бо від блиску сонця у нього закрутилася голова і сперся віддих. Та за кілька секунд це минуло, і він, міцно тримаючись за руку о. Вісенте, вийшов на вулицю, з цікавістю розглядаючись довкола.

Погода дійсно була гарна. Санто Антонію грілося, аж парувало, під гарячим промінням сонця. Було це ні містечко, ні село в європейському розумінні, а звичайне селище, що називалося по-бразилійськи кольонією. Чотири, або п'ять десятків дерев'яних будинків, критих ґонтами [\[22\]](#) і довільно розкиданих по великій рівнині, обгороджених, або й не обгороджених парканами — оце й було Санто Антонію. Коло домів росли банани, помаранчі, пальми і ще якісь дерева, котрих Данко не знав. Майже у кожному дворі зеленіли грядки з городиною, серед котрої Данко пізнавав буряки, салату, редиску і цибулю. Поза огорожами ходили кури, качки і пати* — дивні птахи з тулубами качок і головами індиків, а по-під парканами густо росли широколисті лопухи, лобода, жовтіли, як порозкидані золоті дукати, кружечки кульбаби,

усміхаючись своїми веселими личками до соромливих фіялок, що витягали лебедині головки з рясних зелених підковок листя. Данко так зрадів, побачивши знайомі рослини, що аж усміхнувся і показав на них отцеві Вісенте:

— Європа... бастанте!..[\[23\]](#)

Священик зрозумів і хитнув головою.

Віконниці і навіть двері всіх домів стояли розкриті навстіж, а на підвіконниках і перилах балкончиків провітрювались розложені подушки, перини і коци. На травниках проти сонця білилася білизна, якої в Бразилії не виварюють, а тільки злегка перуть, намилюють і розкладають на землі, залишаючи дальшу роботу сонцеві.

З коминів здіймався вгору легенький димок і танув у повітрі. Ці комини, вибудовані знадвору кожної хати і сперті на дерев'яні стовпчики, видавалися Данкові особливо смішними і забавними.

В городцях працювали жінки у ширококрисих солом'яних капелюхах, що хоронили голови від гарячого сонця.

Розмішене червоне болото липло до ніг і в деяких місцях творило зрадливі сковзанки, а широкі баюри змушували робити круті зиг'заги то в один, то в другий бік.

Посуваючись обережно вперед, наші знайомі зустрічали і місцевих чоловіків, що з фойсами[\[24\]](#), або мотиками на плечах поволі тягнули в поле. Вони також мали на головах великі капелюхи, а на ногах — капці з дерев'яними, або шкіряними підшвами, які, замість верха, мали єдиний ремінець. Треба було неабиякої вправи з цим взуттям, щоб втримати його на нозі і не загубити в клейкому болоті, або, виходячи на слизький горбок, чи, сходячи з нього, не впасти простісенько в густу болотяну кашу. Чоловіки носили штани низько, на самих бедрах, тісно стягнувшись пояском.

— Бом діа[\[25\]](#)! — казали вони, скидаючи з пошаною капелюхи і з цікавістю приглядаючись до Данка.

— Бом діа! — відповідав священик, підіймаючи й свого капелюха.

Босонога дівтора ганяла по рідкому болоті, розбризкуючи голими п'ятами цілі водограї, або, закачавши штанці, лазила по найглибших калабанях.

— Слава Ісусу Христу! — кричали діти, зауваживши священика, і підбігали до нього, також цікаво поглядаючи на Данка.

— Слава навіки! — ласкаво відповідав отець Вісенте, зупинявся, витягав з кишені "сантіні" — маленькі святі образочки — і роздавав дітям.

Діти дякували, з побожністю цілували образочки і, вдоволені, відходили, показуючи одні другим, що вони від священика дістали.

Так, вітаючись зі старшими і з дітьми, та обмінюючись подекуди кількома словами, отець Вісенте з Данком опинилися перед відкритими дверима якогось дому, де коло порога зібралося кілька чоловіків. Вони, видно, також ішли до роботи, бо під стіною стояли фойси, мотики і сокира, а на землі — чайник. Кинувши оком через двері, Данко зауважив за ними невеличку кравецьку робітню, власником якої був, як можна було догадатися, той низенький, сухорлявий чоловічок, котрий стояв на порозі з перевішеним через шию сантиметром.

— А, падре!.. Комо вай? — привітався кравець.

— Муньто обрігадо, во бень. Комо вай о сеньор?[\[26\]](#) — відповів священик і зупинився.

Всі присутні обмінялися з о. Вісенте легкими обіймами і взаємним поплескуванням по плечах, а тоді один з чоловіків підняв чайник, ділляв кую, котру тримав у руках, і подав її мовчки священикові. Той подякував і став пити шімарон. Так постояли з десять хвилин, поки о. Вісенте випив кую, поговорили про щось, очевидно, про Данка і його батька, бо священик кілька разів казав: "сеньор Алфредо", "сеньор Іван", "Данко", а потім розпрощалися і всі розійшлися в різні сторони.

Пішли далі, поки не дійшли до склепу Саміра, і там знову повторилася історія з шімароном і з оповіданнями про Соколів і Гроссбаха. Видно було, що тут ніхто нікуди не спішив і радо приставав до балачок, особливо коли вони велися при гарячому шімароні.

Нарешті прийшли на будову.

Двір уже був обгороджений високим парканом, а в дворі лежали стоси дощок, стовбів і ґонти. Хата виглядала покищо, як кістяк: були закопані вже всі стовби, прибиті всі поперечки і зведені крокви. На вершку ще непокритого даху стреміла пририта зелена гилляка, а робітники, ніби скінчивши роботу, сиділи і курили.

Падре Вісенте привітався і спитав:

— Вже?

— Сі, сеньор, вже, — відповіли робітники. — Чекаємо шураски*.

— Я вже замовив учора. Підіть принесіть все, що потрібно. А ось тут маєте сина господаря. Він заступатиме свого батька.

Робітники підходили до Данка, обіймали його і плескали по плечах і питали щось про Бразилію. Хлопець був у клопоті: він і мало розумів з того, що говорили, і дивувався, що робітники мали такий вигляд, ніби вже скінчили роботу, а в той самий час хата зовсім не надавалася на те, щоб тут жити. Він запитливо подивився на священика.

Падре Вісенте довго йому пояснював словами і жестами, поки нарешті Данко зрозумів: у Бразилії є такий звичай при кожному будівництві, що, коли зведуть крокви, прибивають нагорі зелену гилляку. Тоді господар є зобов'язаний улаштувати для робітників прийняття — шураскаду* з пивом. Шураско — це печене на вогні м'ясо, яке напередодні заправляється оцтом, сіллю, цибулею, часником і перцем.

Діставши дозвіл, частина робітників пішла принести все, що потрібне, а друга заходилася розкладати вогонь.

Віддавши розпорядження, падре Вісенте взяв Данка за руку і повів його в глибину двору, де стояла знайома вже нам з першого розділу хижка. Перед входом священик заплескав у долоні. На цей виклик з хижі висунувся босий старий чоловік в коротенькій спідничці і в кожушку, накинутим на голі плечі. Довге волосся, рівне і чорне, підрізане над бровами, ззаду було зв'язане в "кінський хвіст". Темна, землисто-матова шкіра його обличчя пооралася глибокими зморшками, хоч очі старого, темні, блискучі, видавалися

цілком молодечими. Руки і ноги діда вкривали численні шрами, що лишилися по давно загоєних ранах, а на грудях був витатуваний знак, подібний до сонця: кружечок і промені довкола нього.

Привітавшись зі старим, священник Звернувся до Данка:

— Це індіанин, Коарасіаба — Соняшний Волос, Данку. Зрозумів?

— Сі, сеньор.

— О! А це другий індіанин — Арасі — Світанок, — показав священник на такого самого смаглявого хлопця, але вже вбраного в штани і сорочку, що виріс між ними, невідомо звідки, мов з-під землі.

Арасі при тій рекомендації сердито зморщив брови і сказав гордо:

— Я — бразилієць!

— Ти — дурень! — зневажливо поправив його дід. — Справжніми бразилійцями є саме індіани!

Падре Вісенте ледве помітно всміхнувся і заговорив:

— Ти, Коарасіабо, вже бачив того доброго пана, для якого будують хату. А ось це — його син. Сеньор Іван не схотів вам робити кривди і не дозволив вас виганяти зі свого подвір'я, а Данко вже багато чув про індіан від сеньора Алфредо і дуже бажав з ними познайомитися. Отже, живіть дружно.

Потім священник розказав про те, що Соколи мусіли тікати з рідного краю, який завоювали вороги, і що на "великій воді" померла мати хлопця.

Старий смоктав люльку, зрідка кидаючи на Данка допитливі погляди, і хитав головою. Потім пішов до оки, виніс звідти якісь жовті овочі, подібні до цитрин, і подав Данкові.

— Маракужя*[27], — сказав роздільно. — Їж.

Данко спробував подану маракужю їсти, але не знав, як. Шкірка її була тверда і гірка. На допомогу йому прийшов Арасі. Він наддер шкірку і показав, що треба висмоктувати лише саму середину. В середині були чорні, завбільшки в пшоно зернятка, сховані в таких мішечках, як клітини помаранчі. Оці мішечки, повні соку, були дуже смачні, винно-солодкі й ніжні на смак.

Хлопці почали знайомитись. Взаємно один одного цікавили, бо походили з цілком різних світів, взаємно хотіли розговоритися. І хоч на перешкоді стояв брак знання спільної мови, але юнаки зуміли його обминути. Арасі почав з того, що закликав Данка рукою йти до халупи, і Данко пішов.

З помітним схвилюванням зайшов до середини і розглянувся довкола. Дошка сперта на двох пеньках і шкіри з убитих звірів по-під стінами складали єдину обстанову оки. На тростинових стінах висіли пучки висушеного коріння і різних зел, а на видному місці — колчани зі стрілами і два луки зі спущеними тятивами. В кутку стояло кілька списів. Посеред оки в ямі дотлівав жар вогнища. Все було прокурене і пахло застарілим димом.

Данко з забобонним почуттям дивився на убогу обстанову, і вона видалась йому казково-гарною. Він навіть пожалував, що тато, замість тієї хати, яку він тепер бачив,

правда, ще незакінченою, не наказав вибудувати собі отакої хатини. Особливо ж його увагу притягли справжні луки і стріли, про які він стільки намірявся в Європі.

Арасі тим часом показував йому власного кривого ножа в піхвах, шкірки з убитих гадюк і скляні кульки — боліні*, що є предметом улюбленої гри всіх бразильських хлопців. Показуючи ту, чи іншу річ, Арасі виразно називав її по-португальськи і змушував Данка повторювати. Нарешті, поліз в кут, застромив руку в тростяну стіну і витягнув, звідти ще якусь річ.

— Пітека*, — пояснив Данкові. — Знаєш, що це таке?

— Ні.

— Пітека, — повторив ще раз Арасі і подав пітеку Данкові.

Данко взяв її в руки і почав уважно оглядати. Це були два кружечки шкіри, завбільшки в долоню, зшиті краями і сильно випхані чимсь зсередини, так що з них вийшов плескуватий м'ячик. Посередині одного кружечка була зроблена дірочка, в якій стреміла рурка, приблизно величини пальця, а з неї стреміла китиця пір'я.

— А для чого пітека? — спитав Данко.

— А от, дивись!.. — сказав Арасі, підбивши пітеку долонею вгору.

Пітека зафурчала і, описавши круту параболу, почала падати вниз. Але Арасі підбив її долонею, і вона знову зафурчала, злітаючи вгору. Китиця пір'я стримувала швидкість її льоту і змушувала триматися в повітрі майже в незмінному положенні — м'ячиком вниз.

— Відбивай! — крикнув Арасі, подаючи на цей раз пітеку Данкові.

Та поки Данко зрозумів, чого від нього вимагають, пітека пролетіла у нього над головою і вдарилася об стіну.

— Еп-па, португез! — розсердився Арасі, підняв пітеку і підбив її до Данка. — Кажу, відбивай!

Але і на цей раз вислід був той самий, тільки Данко вже сам підняв пітеку і ударом долоні подав її в сторону Арасі. Той відбив, а Данко знову "промазав", і пітека упала у нього за плечима. Звичайно, Арасі був старший від Данка а до того мав неабияку вправу в цій грі, в яку, зрештою, грають завзято всі діти в Бразилії, і Данкові годі було з ним змагатися. Але малого європейця відразу гра захопила, і він, даючи промах за промахом, щодалі, то попадав у більший азарт.

Так минула непомітно майже година часу, поки знадвору не донісся голос священика, котрий кликав Данка їсти шураско. За намовою отця Вісенте Данко, як заступник господаря, попросив на прийняття також Коарасіабу й Арасі, висловивши своє запрошення словом: "Ходім!".

Коло розложеного вогнища стояло чимале дерев'яне корито з тонко порізаним м'ясом, плетений кіш з хлібом і відкрита бочівка солодкого пива місцевого виробу. Робітники, понастромлювавши шураско на довгі, загострені палиці, пекли його над вогнем, час-до-часу поливаючи маринадом. Кілька готових шураско вже стояло осторонь на тих самих палицях, зложених у стіжок.

— Ну, починаємо, — сказав священик. — Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа...

Всі повставали, поскидали капелюхи і проказали коротку молитву. Потім брали шураско, хліб, пиво, бажали Данкові щастя і сідали їсти.

Досить неприємне на перший погляд м'ясо виявилось дуже соковитим і смачним, так що Данко сам здивувався, коли з'їв аж два великих шматки, яких би вистачило на цілу родину. Солодке пиво ще збільшувало апетит і приємно шуміло в голові.

Не забракло і гостей: то той, то інший перехожий завертали у подвір'я і приймали участь в шураскаді.

По закінченні прийняття робітники повставали, поскидали капелюхи, поклепали по плечах отця Вісенте й Данка, а тоді жваво і весело взялися прибивати дощані стіни.

Данкові нові опікуни

До місяця Соколи вже були у власній хаті. На послуги землемір взяв немолоду муринку Алісу, якій доручив цілу господарку і нагляд над сином.

Аліса була дуже роботяща, дуже добра і побожна, але й не менше криклива. Вона постійно гримала на Данка за кожну дрібницю, а часом і зовсім без ніякої причини, щоб лише виявити свої турботи і любов. Ранком і увечері, а то і посеред білого дня, вона налітала на хлопця, мов гураган, хапала його в свої сильні руки, тягнула до умивальки і так енергійно мила, що тільки клапті мильної піни летіли довкола. Потім витирала до червона його тіло пухнатим рушником, перебирала в чисті сорочки, розчісувала чорні кучерики, стогнучи і нарікаючи, що брудцішого хлопця не бачила за все своє життя.

Стіни кімнати Аліси були обліплені безліччю святих образків, а на почесному місці стояла статуя чорного святого Бенедикта — покровителя муринів, якого служниця найбільше поважала.

Свою мову Аліса пересипала вигуками, приказками і цікавими зворотами, які Данко навчився розуміти лише згодом.

— Барбарідаде! — кричала вона, зустрічаючи його на порозі при повороті зі школи, — Ти знову сьогодні грав з хлопцями в боліні й спізнився на обід?!! Чи ті урвиші [\[28\]](#) є товариством для порядного хлопця? Мій Господи Небесний! Я вже не можу витримати з тобою!.. Чекай, чекай, прийде батько!.. Я йому розкажу, як ти мене слухаєш! І не думай, що я на цей раз буду тебе боронити, коли батько візьме прута і почне тобі науку на спині записувати! Можеш уже мочити бороду!..

"Барбарідаде" — це означало "варварство", а "можеш мочити бороду" — "приготуйся до поганого".

Другим разом трагедія виникала з іншої причини:

— Пушшя! Ти ще досі читаєш?!! Носса Сеньора Сантіссіма*! Та ти вже скоро осліпнеш над книжками! Так, так, будеш сліпий! Можеш уже мочити бороду!

Зате, коли батько часом скартав хлопця, Аліса заливалася сльозами, голосила на цілий дім, скликала всіх святих і присягалася, що ще не бачила в житті такої доброї дитини, як Данко, і такого безсердечного батька, як "сеу Іван".

— Недаром кажуть люди, — говорила Аліса, — що є неможливо догодити цілому світові і своєму батькові заразом, недаром!..

Спочатку Данко дуже боявся сварливої служниці, але потім звук до її криків і не приймав їх близько до серця. Часто навіть жартував і кпив з неї, хоч і любив за добре серце і безконечну відданість своїй малій особі.

Цілком інші взаємини зав'язалися між ним і старим Коарасіабою. У перші дні Соняшний Волос не звертав на хлопця жадної уваги і, коли часом проходив повз Данка, дивився на нього, як на порожнє місце, навіть не відповідаючи на привітання.

Та одного дня, бачучи, як малий завзято стріляє з власноручно зробленого лука, підійшов до нього, взяв лук, оглянув з усіх боків і поспробував пальцем пружність шнурка, який правив за тятиву. Потім, зневажливо скривившись, віддав лук назад і почвалав до своєї хатини, щось сердито бурмочучи по-індіанськи.

Данко зрозумів, що його лук в очах досвідченого індіянця нічого не вартий. Та й справді, чого була варта звичайна палиця, зігнута і зв'язана простим шнурком? Хлопцеві було трохи ніяково, але що він міг зробити? Стріляв з такого, який умів зробити. Правда, стріли ніколи не влучали і в найближчу ціль, а летіли собі, куди самі хотіли. Тому Данко постановив собі бодай їх удосконалити. Пам'ятаючи, які були стріли в халупі індіан, він назбирав пір'я і поприв'язував його пучками на задніх кінцях заструганих паличок. Та і від цього справа не покращала, хоч упертий хлопчина щодня вправ— лясав в стрілянні.

І от якось, коли він безуспішно вже з двадцять разів старався влучити в стовбур піньора, до нього підійшов Коарасіаба. Знову взяв у руки лук, оглянув його і раптом переломив на коліні. Данко спочатку аж розгубився від такої кривди, але не встиг заперестувати, бо Коарасіаба взяв його за руку і повів до халупи. Лишивши хлопця перед входом, сам зайшов до середини і по хвилині вийшов назад, тримаючи в руках два луки і два колчани зі стрілами. Колчан з коротшою перев'язкою перевісив Ланкові через плече і дав у руки маленький лук. Другий колчан одягнув сам і наказав хлопцеві йти за собою на попереднє місце. Там став у бойову позу і почав одну за другою випускати з лука стріли. Було їх, може, з десять, і всі вони одна за одною, легенько фуркнувши, вп'ялися в ту саму точку. Данко був цілком приголомшений. Він ніяк не міг повірити, що тримає в руках справжнього, хоч і маленького, лука, майстерно зробленого з якогось дуже гнучкого дерева і стягненого еластичною тятивою зі шкіри. Стріли були також справжні, гладенькі, рівні, забулені на одному і оздоблені пір'ям на другому кінці. І колчан був справжній, шкіряний, зшитий висушеними жилами і оздоблений визерунками. Данкові аж дух сперло, і він безпомічно старався підібрати слова, в яких би можна було висловити подяку індіянину. Але Коарасіаба зовсім не чекав подяки. Він пішов до дерева, повитягав свої стріли і, вернувшись назад, почав показувати Данкові, як треба стріляти: вигинав його тіло у належну позицію, нахилив йому голову, поправляв положення ліктів. При тому не був надто делікатним, покрикував і штовхав. Але Данко не ображався. Він тільки старався пильно дотримати всіх вказівок, хоч це і не було легко. Зате перша ж випущена стріла пролетіла зовсім

близько від цілі, чого перше Данко ніяк не міг досягнути. Окрім того, хлопчина щойно тепер відчув, що значить стріляти зі справжнього лука. Він був тугий, пружний, немов живий, і стріла з нього летіла рівно і далеко, а не так, як з того кривого прута, що його перед хвилиною зламав Коарасіаба.

Не минуло і години, як Данко вже щодругою стрілою влучав у намічену ціль. Коарасіаба, побачивши, що хлопець збагнув перші засади цієї мудрости, лишив його самого і пішов геть.

З того дня Данко поволі почав заприятелюватися зі старим відлюдком. Його вправність у стрілянні зростала, хоч Коарасіаба ніколи нею не був вдоволений. Він сам іноді показував свою майстерність, влучаючи нехитно в кожен вказаний Данком ціль.

Здається, що велике зацікавлення луком і було тією першою причиною, яка викликала в індіянину довір'я і приязнь до чужого йому білого хлопця, а бажання говорити по-індіянськи ще більше ту приязнь поглибили. Тут Данко виявився куди більше здібним учнем, як в стрілянні, і незабаром, непомітно для себе самого почав порозуміватися з Коарасіабою виключно по-індіянськи.

Бачучи, як часто роблять його ровесники, Данко одного разу обв'язав собі голову стяжкою, за яку натакав пір'я, і так, без сорочки, в самих коротких штанцях, з'явився перед Коарасіабою, начепивши, звичайно, на себе лук і колчан. Думав, що зробить велике враження на Коарасіабу, але натомість викликав тільки на устах старого ту саму зневажливу усмішку, яку викликав недавно своїм луком. Однак, Коарасіаба нічого не сказав, тільки відвернувся.

А через пару тижнів, побачивши знову Данка з пір'ям на голові, покликав його до себе в око, скинув з нього стяжку і замість неї, вдягнув хлопцеві на голову справжнє індіянське, майстерно зроблене — аквангапе з жовтого і зеленого пір'я папуг. Але і це не було все. Коарасіаба одягнув на Данка ще й справжню спідничку, так само зроблену з пір'я, а на ноги — асоаба* — червоні шкіряні камаші[29], які носять індіани для охорони від колючок, гострого каміння і гадюк.

Тут Данко вже не витримав і, хоч знав, що індіани не розуміють пестошів, кинувся на шию Коарасіабі і кілька разів поцілував у зморщені щоки.

Індіанина зворушила щирість хлопчини, але він не вмів її виявити, тільки поклав руку на голову Данка, як роблять індіани на ознаку приятельства, і сказав:

— Ти любиш одягатися по-індіянськи і не встидаєшся цього, як Арасі, — візьми. Це я зробив тобі. Візьми, — повторив ще раз.

Данко миттю вилетів з око і побіг додому, де застав падре Вісенте, що приходив кожного разу, коли Сокіл повертав з лісу, і підучував його португальської мови.

— Дивись, дивись! — здивувався Сокіл. — А це що за маскарада?!

А Аліса, як звичайно, заломила руки і заголосила:

— Носса Сеньора Сантіссіма!.. Що той чорномазий виправляє з дитиною!!!

Всі, в тому числі й отець Вісенте, почали голосно сміятися, бо вже кому-кому, але не муринці Алісі було називати індіанина чорномазим: Коарасіаба виглядав принаймі втричі більшим від неї.

Кінчилося це все тим, що осиротіла дитина всім серцем прилипла до старого індіянину, викликаючи на кожному кроці плаксиву заздрість Аліси. Данко весь вільний час проводив у товаристві Коарасіаби, або дивлячись, як старий виплітає кошики і торбинки, або вправляючись під його керівництвом у стрілянні з лука, або слухаючи старі індіанські перекази й легенди.

Коарасіаба охоче розказував йому про найвищого індіанського бога — Тупана*, і про малих божків з доброю, або поганою вдачею. Добрим божком був Аняга*, котрий переслідував брехунів, шахраїв і пройдисвітів та карав їх. Добрим був також Макашера* — опікун доріг і подорожуючих. Злим божком був Каапора*, котрий жив на вершках дерев і їздив на осідланих антах*. Хто зустрівся, як твердив Коарасіаба, з Каапброю, перетворювався також у злого божка Кайпору*, або залишався нещасливим на все своє життя. Курупірас* зроджували у людей погані настрої, а Марагігана* віщувала смерть.

Оповідав Коарасіаба також багато різних історій про злого Сасі* — маленького, зеленого чортика, з вивернутими назад ніжками і з пораненою правою долонею, котрий залюбки зводить подорожних з дороги і робить їм всякі прикrostі, коли не бачить опікуна подорожних Макашери.

Серед усіх тих злих і добрих божків, Коарасіаба виділяв з особливою пошаною Суме*, котрий ще в давню давнину навчив індіан вирощувати мандьоку*, бавовну, кукурудзу та інші корисні рослини.

Данко інколи цілими годинами слухав оповідання, як гарні казки, але вдавав, що вірить, аби не образити Коарасіаби. Інколи він сам, щоб зрештовуватися, оповідав своєму старому приятелеві про Європу, про війну, а найбільше — про свою батьківщину, котрої, правда, не пам'ятав, але любив. Коарасіаба особливо охоче слухав про Україну, хоч зовсім її не уявляв. Та, слухаючи Данка, він прийшов до переконання, що українці напевне належать до племен тупі, а українські вороги — до тапуя. Українських провідних людей навіть і сам Данко в розмовах з Коарасіабою мусів називати морубішабами, як називають індіани вождів своїх племен, бо інакше Коарасіаба його не зрозумів би. Хлопцеві, правда, трохи смішно було казати: "морубішаба Хмельницький", "морубішаба Мазепа", "морубішаба Петлюра", але в індіанській мові не було інших слів, що заступили б потрібні титули.

Нераз, оповідаючи про ті, чи інші кривди, що їх доводилося зазнати українцям від своїх ворогів, Данко впадав у гнів і міцно стискав дитячі кулаки, а Коарасіаба сумно хитав головою і казав:

— Так, так, це — тапуїтінґи. Вони скрізь роблять те саме...

Дивна приязнь між старим індіанином і малим білим хлопчиною кріпла з кожним днем і набирала глибшого характеру. Данко вивчив уподобання і вдачу Коарасіаби, знав його маленькі слабости і завжди старався їх задовольнити. Він непомилково відчував, коли старий мав охоту на пиво, коли — на шімарон, а коли — на рожеву, соковиту ковбасу, котру любив понад усе в світі. На прохання сина Сокіл наказав Алісі варити щодня трохи страви для обох індіан. Вони багато не потребували. Мищинка чорної фасолі, а до неї трохи рижу, або фарофи[30] — і обое, а особливо Коарасіаба,

були вдоволені. Данко також постійно дбав, щоб у Коарасіаби не вийшов тютюн і шімарон, щоб були дрова в хатині, бо в холодні ночі старий звичайно просиджував коло вогнища. Словом, Данко більше дбав і думав про старця, як його власний внук.

Одне лише дивувало малого Сокола: досить йому було спитати, звідки прийшов Коарасіаба до Санто Антонію, як той прикидався глухим і німим, і ніякі випитування, ніякі наполягання не помагали, тільки сердили старого і кінчалися тим, що він виганяв Данка геть. Огірчений хлопець біг тоді шукати Арасі й звертався з тими самими питаннями до нього. Але й Арасі в тому відношенні був цілком подібним до діда: він розмовляв охоче про всі речі, за винятком того, звідки він походить і що означає знак сонця на грудях. Данко колись побачив, що той знак має також і внук, а тому постійно про нього питався, але даремно.

— Чого ти чіпляєшся до мене?! — нетерпеливо відповідав питанням на питання Арасі. — Я не знаю... Був маленьким, коли ми прийшли сюди. А взагалі — я бразилієць.

Особливо тісної дружби між Данком і Арасі не було, хоч вони бачилися щодня й інколи годинами бавилися разом. Але Данко мусів ходити до школи, мусів багато вчитися, не смів ганяти по вулиці, ліпити греблі з болота, коли падав дощ, не смів дряпатися по деревах, або ходити до лісу на полювання гадюк, — себто не смів нічого того, що найбільше подобалося Арасі. Тому молодий індіанець, змучившись вирізуванням човників з кори, будівництвом шатра, або грою в пітеку, покидав свого малого товариша і біг туди, куди його приваблювала цілковита свобода рухів. Та попри це все Данко уважав Арасі за свого близького товариша.

Непомітно минали роки...

Соکیل і далі працював у лісах, заробляв добрі гроші і вже не тільки був власником парцелі, на якій мешкав, але мав багато гектарів землі серед пралісів, де найняті робітники корчували дерева і садили каву.

Данко ріс, міцнів і добре вчився. Одну за однією він поперечитував уже по кілька разів усі дозволені йому книжки з монастирської бібліотеки, але завжди почував якийсь розумовий голод. Тому чим далі, то частіше навідувався він у позашкільні години до монастиря і проводив багато часу в розмові зі священниками.

Сторінка бразилійської історії

Одного разу кабокльо Сілвію, котрий приходив звичайно до Соколів рубати дрова і обробляти город, сидів після обіду в кухні й розмовляв з Алісою.

— Казав Самір, — почав він, — що падре Вісенте сьогодні знову копає: скарбів шукає.

— Ет, вай на онда! — відповіла служниця. — Те, що скаже брехун Самір, я завжди записую на комині! Напевне священник город копав, а Самір вже й брехню пустив!..

— Еге, "город"! Під муром копає яму на город?

— Щось я не вірю в ті скарби, — говорила мурина, завзято шуруючи баняк. — Скільки то вже люди набрехалися про ті скарби, а ще ніхто нічого не знайшов.

— А ти думаєш, що ці скарби легко знайти? Не бійся, єзуїти їх добре ховали, та ще й заклинали при тому.

— Барбарідаде! — скрикнула Аліса з великим обуренням. — Як це священики могли заклинати?! Заклинають тільки ті, що знаються з чортом!

— Неправда! — запротестував Сілвіо. — Різні заклинання бувають: одні від чорта, а другі — від Бога. Коло єзуїтських скарбів стоять на сторожі святі, котрі тільки тоді відкриють дороги, коли єзуїтська кривда стане оплаченою.

— Коли б так було, то для священиків би вже дорогу відкрили.

— Коли ж священики не вміють і не хочуть шукати, як слід. Ти знаєш, де єзуїти ховали скарби?

— Знаю. Всі кажуть, що під водою.

— А бачиш!.. А падре Вісенте копає під муром.

Данко вже не чекав кінця розмови, а тихенько висунувся з дому і мерщій побіг до монастиря. Він уже й перед тим чув не раз про якісь величезні скарби, які мали поховати отці єзуїти в Бразилії, але ніколи докладно не міг довідатися, навіщо це було зроблено.

Задиханий від скорої ходи, застав отця Вісенте коло криниці, де він обмивав замашені глиною руки.

— І ти прийшов на скарби дивитися? — спитав з усмішкою священик, попереджуючи Данкове привітання.

Данко зніяковів:

— Як падре знає? — почервонівши, спитав своєю чергою.

— Бо не ти перший сьогодні приходиш, і всі питають про скарби.

— А... А це правда?

— Що? Що я шукаю скарбів? Правда, мій сину, але не таких скарбів, про які говорять люди...

— А яких?

— Великих скарбів, Данку... Більших, як золото і дорогоцінні каміння!

— О, падре Вісенте... — благально зложив руки Данко.

Священик посміхнувся добрячою урмішкою:

— Знаю, знаю: уже хочеш відразу про все довідатися... Такий з тебе цікавий хлопчина росте... Ну, ходім до хати, оповім тобі дещо. Сонце, бачиш, як пече...

Щасливий Данко попростував за отцем у приміщення монастиря, де в грубих мурах стояла приємна прохолода.

Отець Вісенте попросив одного з вихованців принести збанок зі соком маракужі, котрий тут літом п'ють з водою, або й замість води, і, сівши навпроти Данка за маленьким столиком, почав:

— Бачиш, сину мій, на цьому місці, де ми зараз з тобою сидимо, вже в сімнадцятому столітті знаходився єзуїтський редут*. Знаєш, що це таке?

— Ні, — щиро признався Данко.

— Як не знаєш, то слухай від самого початку...

Падре Вісенте, цоналивавши собі й Данкові до шклянок соку і зробивши кілька ковтків, став оповідати.

— Отож, як ти вже знаєш, у шістнадцятому столітті на землях Південної Америки почали господарювати дві держави: Португалія та Іспанія. Від теперішнього Сан Павло на північ хазяйнували португальці. Іспанці опановували землі, що нині є державами Уругвай, Парагвай та Аргентина, а також Центральну Америку. Твердо визначених кордонів не було, а тому обидві країни часто воювали між собою за ті, чи інші території, особливо на півдні.

Спочатку, як іспанці, так і португальці опановували терени при допомозі грубої сили. Адже на нововідкритих землях жили сотні тисяч диких індіанців, котрі дуже негостинно зустрічали непокликаних гостей, що поводитися, як жорстокі господарі у чужій для себе країні. Наїзники потребували земель, лісу, копалин, потребували рабів і потребували безпеки для свого життя. Останнє, звичайно, було найпотрібніше, бо ні багатство, ні раби мертвому нінащо не придалися. А смерть чигала на кожному кроці, оскільки дикі індіанці дорого продавали свої землі, свої права і свою свободу. Ні один колонізатор не був певний свого завтра і не знав, чи за кілька годин вся його загосподарена і розбудована колонія не перетвориться в руїну і згарища, а сам він не буде лежати покаліченим трупом. Дикуни не жалували нікого і платили кров'ю за кров, мукою за муку, смертю за смерть, віддячуючись таким способом за грабіж і невільництво, які принесли зі собою білі люди. Іспанці ж і португальці, вважаючи відкриті землі з усіма їхніми багатствами і населенням своєю безспірною власністю, трактували індіанські напади і непокірність, як великий злочин, і мстилися за них з подвійною жорстокістю. Злоба родила ще більшу злобу, помста родила ще гіршу помсту, аж поки це все не зіллялося в жахливий клубок і не перетворило життя в справжнє пекло.

В таких умовах опановувати край, одночасно не цивілізуючи його, було неможливо. А найпотужнішою і випробуваною зброєю в цивілізації диких земель все було духовенство. І от в 1549-му році разом з новопризначеним на Бразилію першим головним губернатором — Томе де Соуза приїхало сюди перших шість монахів єзуїтського ордену на чолі з о. Мануелом Нобрегою. Серед тих монахів був також і о. Жозе Аншієта. Обидва названі священники, а особливо Жозе Аншієта, записані в історії Бразилії як найсвітліші постаті, перед котрими меркнуть імена найвидатніших завойовників і світських діячів, а отця Аншієту за його заслуги перед Церквою і державою проголошено навіть Угодником Божим.

На цих шістьох священників упав весь тягар перших кроків завоювання дикої землі не смертоносною зброєю, а зброєю духовою. І монахи-єзуїти не злякались труднощів та небезпек, а сміло пішли їм назустріч. Вони заглиблювалися в ліси, знайомилися з індіанцями, будували каплиці, закладали місійні оселі зі школами, лікарнями і власними господарками. Дикуни відразу пізнали у священниках своїх приятелів, а тому масово горнулися до місій, в яких знаходили правдиве слово Божої істини, знаходили допомогу і оборону своєї свободи перед небезпечними мисливцями, що полювали за рабами. І

хоч подавляюча маса індіанців знаходилася далі на військовій стопі з колонізаторами, але ті, котрі поселилися на місійних територіях і прийняли християнство, робилися вже мирними обивателями, побіч яких спокійно могли жити білі люди.

Еспанці, котрі мали на завойованих землях ще більші клопоти з дикунами, нарешті вирішили й собі піти за прикладом португальців і також запросили єзуїтів для організації індіанських центрів, але значно пізніше.

Завдяки наполегливій і тяжкій праці місіонарів-єзуїтів на переломі шістнадцятого і сімнадцятого століть постала в Парагваю Місійна Територія, на котрій було поселено кругло 100.000 індіанців, а в західній частині теперішньої провінції Парана, між річками Паранапанема та Ігвасу — Індіансько-Християнська Провінція Гваїра, котра в першій чверті сімнадцятого століття обіймала 13 єзуїтських редутів, кожний з яких мав пересічно 3-4 тисячі катехізованих індіанців.

Що ж представляли собою редуты?

Центром кожного редуту була церква і монастир, збудовані на зразок твердині, як ось і ця наша церква в Санто Ангонію. Довкола твердині поселювалися індіанці. Кожна індіанська родина мала свою ділянку землі, яку обробляла для власного вжитку. Окрім того, кожний редут мав спільну велику площу, яка називалася Божою Землею і врожай з якої розподілявся між старими та непрацездатними, а також ішов на потреби монастиря. В редуті сиділо звичайно два священники, під наглядом яких індіанці працювали коло землі, годували дріб та худобу та вчилися різного ремесла. Самостійно індіанці не могли працювати, бо і не вміли вести господарства і не були при звичаєні до систематичної роботи. Нерідко і в редутах таке бувало, що індіанець, побачивши якусь птицю, покидав на ріллі воли і плуг, хапав свого лука і кидався здоганяти здобич. В тій погоні міг провести кілька днів і нарешті повернутися з убитою птицею в жмені.

Отже, з огляду на таку дитинну вдачу дикунів, їх треба було постійно мати під наглядом і змушувати робити все потрібне.

Отці єзуїти зробили фактично величезну роботу, яку годі навіть собі уявити. Приборкати гордість ватажків-морубішаб племен, які привикли до абсолютної, необмеженої влади над своїми підлеглими, одночасно боротися з ворожбитством і забобонами індіанських жреців-піяг*, здобувати довір'я і послух серед цілком диких людей і катехізувати їх — це було надзвичайно тяжкою і складною справою, що вимагала терпеливості, відваги, жертвенності і здоров'я. Але єзуїти переборювали всі труднощі й уперто робили своє діло. В редутах індіанці не лише ставали християнами, але й навчалися багато такого, про що вони раніше не мали ніякого поняття. Історики й дослідники ствердили, що в редутах були гарні будови, кузні, млини, високо стояло ткацтво, зразково велося сільське господарство, а медицина стояла на вищому рівні, як в Європі. Це пояснювалося тим, що індіанці самі знали дуже багато зел та способів лікування, а священники доповнювали їхні знання досвідами європейської медицини і тому досягали великих успіхів.

Все шкільництво, на яке метрополії не звертали уваги і не фінансували, знаходилося також в руках єзуїтів. Протягом майже двохсот років, себто, з середини

шістнадцятого по середину вісімнадцятого століття, єдині єзуїти вели школи нижчого і вищого ступіня, де найкращі професорські сили безкоштовно вчили хлопців португальської мови, латини, філософії, догматики і математики.

В редутах програма кожного дня була встановлена наперед, і кожний мав визначене зайняття. Навіть діти зранку йшли до церкви і школи, а перед обідом ділилися: хлопчики обідали спільно з монахами, а опісля працювали під їхнім наглядом; дівчатка на обід ішли додому і після обіду також працювали зі своїми матерями.

Великими подіями в редутах були фести^[31], що влаштовувалися кілька разів на рік. Особливо урочисто готувалися редути до дня, в який день припадало ім'я святого патрона оселі і до дня Божого Тіла. Індіанці дбайливо прибирали церкву, будували вітари в оселі, робили брами з зелених гілляк, готували багато їжі, а самі вдягалися у свою кращу одягу. По Службі Божій відбувалася урочиста процесія, в якій несли статую відповідного святого по всьому селищі. Процесія зупинялася коло вітарів на молитву, проходила крізь зелені брами, на яких індіанці навішували убитих звірів і птахів, а також різні плоди земні, щоб показати святому опікунові свої досягнення і працюватість. Випускали високо вгору голубів й інших гарних птахів, прив'язаних на довгих нитках, змагалися в стрілянні з лука, метанні списа і грали у свої національні ігри. На урочистій трапезі присутніми бували тільки чоловіки, але й жінкам відсиляли якусь частину їжі.

До якогось часу уряди Іспанії та Португалії всіма засобами підтримували єзуїтів і давали їм такі широкі права, що, наприклад, Місійна Територія в Парагваю й Індіансько-Християнська Провінція Гваїра перетворилися в окремі держави з власною самоуправою і кордонами, яких ніхто не смів порушувати. Такі ж маленькі, замкнені "королівства" представляли собою окремі місії та редути, розкинуті по широких просторах Бразилії.

Та пізніше сила і впливи єзуїтів ставали для багатьох не вигідними і навіть небезпечними. Поперше, місіонарі й справді мали велику силу, спираючись на катехізованих індіанців, котрі були готові кожної хвилини вмерти в обороні своїх опікунів. Подруге, рабовласникам, що мусіли купувати, або ловити цілком диких і не при звичаєних до роботи індіанців, мозолило очі, що під охороною законів за кордонами місій і редутів жили незалежним життям десятки тисяч вже вишколених і півцивілізованих робітників, котрих можна би було обернути в рабів, коли б не оо. єзуїти. Потретьє, що було найважливіше, єзуїтів ненавиділи і боялися за їхні відверті виступи проти рабства, як явища, протилежного Божим законам.

За це все єзуїти нажили собі непримиренних ворогів. Першими з них були рабовласники, а другими — мамелуки й різні озброєні експедиції, що наживалися на торгівлі рабами.

А треба тобі, Данку, знати, що в ті часи про Бразилію ширилися різні легендарні чутки. Оповідалося про те, що в глибині краю є озера, повні перлів, що дна річок вкривають не звичайні каміння, а діаманти, що десь існують гори з чистого золота і що,

нарешті, десь живуть індіанські племена в кришталевих палацах. Не були ці чутки цілком безпідставними, бо вже тоді в провінції Гваїра відкрито багаті поклади золота, а в річках Ігвасу та Тібажі знайдено дійсно велику кількість діамантів. Тому в перших трьох століттях після відкриття Бразилії в її надра пробивалися різні експедиції. Були вони й науково-дослідні, були й пригодницькі, а найбільше — розбишацькі, що нищили й пљондрували околиці, а пійманих індіан повертали в рабство.

Зокрема відзначалося у систематичній висилці таких розбишацьких ватаг Сан Павло. Там збиралися цілі банди різних злочинців та авантюристів, об'єднувалися в озброєні відділи і вирушали вглиб країни. Називалися вони бандейрантами*, від слова "бандейра" — прапор, і записали в історії Бразилії одну з найсумніших її сторінок. Заслочуючись Христовим іменем і виписуючи на своїх прапорах християнські кличі, бандейранти показали себе одночасно найбільшими ворогами Христових заповідей. Головною метою їхніх походів були індіанські скупчення в єзуїтських редутах, звідки можна було з меншим трудом здобути більшу кількість вправних хліборобів та ремісників і з вищими зисками продати їх в рабство. Гинуло багато індіан в тих нападах, гинули нерідко й священники, але бандейранти не дивилися на це, як на гріх...

Коли говорити про Гваїру, то найстрашнішими її руїниками були два бандейранти: Маноел Прето й Антоніо Рапозо[32] Таварес. Маноел Прето нападав на єзуїтські редуты в 1611, 1618 і в 1623 роках. У 1628-му році він об'єднався з Антоніо Рапозо Таваресом, і вони разом, зібравши бандейру в кількості 900 мамелуків, 2.000 індіан і коло 700 павлістанців, що їх прозвали люди "божевільними поручниками Тавареса", вдарили на найчисленіші редуты в Гваїрі. Правда, ця виправа була для Маноела Прето останньою, бо він загинув від індіанської стріли. Але зате були також зруйновані редуты Санто Антоніо, Сан Мігел, Жезус-Марія, Енкарнаسیون, Сан Шав'єр і Сан Жозе. Рапозо Таварес повернувся до Сан Павло з величезною кількістю полонених індіан, котрих продав рабовласникам, а пізніше зробив ще кілька виправ, після чого по найбільшому центрі Індіансько-Християнської Провінції — Сіюдад Реал до Гваїра залишилися самі згарища...

Скарги й протести, що їх вносили отці єзуїти до місцевих урядів, викликали тільки більшу ворожість до місіонарів, бо ж всі урядовці, що займали високі пости в Бразилії, були одночасно і рабовласниками, отже, особами, зацікавленими у невільництві. Це привело до того, що деякі священники, рятуючи волю й життя індіан, змушені були залишати редуты і переселятися в інші, менше доступні околиці. В історії записано кілька таких трагічних переселень, коли опікуни-єзуїти чесно ділили всі труднощі вигнання зі своїми півдикими вірними, відмірюючи власними ногами в голоді й небезпеці сотні кілометрів тяжкої дороги через ліси, гори, через болота і пущі дикої землі.

З кожним роком становище індіан погіршувалося, з кожним роком поширювалися володіння наїзників, котрі потребували все більше й більше рабів. Зростала ціна на невільників, а разом з нею зростала і кількість бандейрантів, котрі, правда, вже не вірили в золоті гори й перлові озера, але бачили, що можна заробити гроші й на

невільниках. Індіян ловили, де тільки було можна, згуртовували у великі партії і гнали на продаж.

Під впливом того всього у мирних обивателів редутів знову прокинувся войовничий дух і відродилося почуття ворожнечі до білих. І знову щедро потекла кров бразилійською землею, запалали пожарища, попливли в небо густі дими...

Боротьба розгорілася наново. Все жадібнішими ставали рабовласники і работорговці, все завзятіше боронилися індіяти, все, упертіше боронили своїх кордонів і своїх прав місіонарі. За це на єзуїтів сипалося все більше скарг до столиць держав, все більше домагань — викинути їх з теренів Нового Світу.

Але властива трагедія розігралася щойно в другій половині вісімнадцятого століття...

В 1750 році уряди Еспанії та Португалії нарешті домовилися про устійнення кордонів на півдні Бразилії і підписали так званий Мадридський Трактат. Згідно з цим трактатом, місцевість Сім Редутів з кругло 30.000 індіян мала перейти до Еспанії, а еспанці зажадали виселення всіх індіян зі своїх володінь.

На місці кордони почали устійнювати щойно в 1754 році, але індіяти з Сімох Редутів категорично відмовилися покинути загосподарені землі, тим більше, що на дорозі такого переселення неодмінно потрапили б у руки розбишацьких ватаг, а від них — у рабство. Щоб перевести наказ у силу, еспанці вислали проти збунтованих індіян війська, але потерпіли ганебну поразку: озлоблені індіяти знищили їх впень.

Прем'єр-міністром і фактичним диктатором Португалії в ту пору був Себастьян Жозе де Карвальєо Мело, відомий в історії, як маркіз де Помбал. Була це людина нечувано тверда і жорстока, підступна, підла, жадібна влади і грошей, а при тому сектант і ворог отців єзуїтів.

Використавши факт спротиву індіян з Сімох Редутів, він проголосив усіх єзуїтів державними злочинцями і видав наказ про вигнання їх з Португалії і всіх португальських володінь. Наказ забороняв також сповідатися і причащатися в єзуїтів і взагалі вважати їх за священиків. Цей ганебний наказ був виданий 19 січня 1759 року.

Наказ мав жахливі наслідки. В Африці, Індії, Бразилії і Португалії було знищено кругло 1800 єзуїтів. Частину з них було віддано на галери, частину в кайданах привезено до Лісбони і там скарано на горло, або живцем замуровано у в'язницях, частину повбивано в нелюдський спосіб на місцях. Всі редути, всі каплиці й церкви, які були збудовані єзуїтами на терені Бразилії, спалено, зруйновано і зрівняно з землею, а індіян загнано в рабство.

Так сумно скінчилася двохсотлітня робота єзуїтського ордену на теренах Бразилії. Одна людина розчерком пера викреслила з життя не тільки 1800 самовідречених слуг Божих, а й зруйнувала те, над чим з героїзмом і цілковитою посвятою працювали тисячі впродовж двох століть...

По вісімнадцятьох роках, себто, у 1777 році, після смерті короля Жозе Першого, при котрому Помбал мав таку необмежену владу, державні керманічі зрозуміли, яку страшну і незаслужену кривду зроблено єзуїтам. Повитягано старі акти і почато наново

перегляд справи, а тоді устійнено, що єзуїтам не доказано ніякої вини. Наказ Помбала скасували, але відновити наслідків наказу вже ніхто не міг так скоро. Щоб мати поняття, як жорстоко поступили з єзуїтами, досить згадати лише один факт: у форті Сан Жуліон в 1759 році було живцем замуровано 124 єзуїтів. З них через вісімнадцять років вийшло на волю тільки 45 осіб, а 79 загинуло в камінних мішках форту...

А з моментом знищення редутів на землях Бразилії положення погіршилося під кожним оглядом. Дичавіли і озлоблювались індіани, повертаючись до свого первісного стану, занепало шкільництво, ремесло і промисел, підупало цілковито церковне життя. І хоч працювали далі інші монаші ордени францішканів, кармелітів та бенедиктинів, але вони не в силах були заповнити тієї великої прірви, що лишилася по погромі єзуїтів...

Падре Вісенте сумно зітхнув і задумався, навіть не помічаючи недопитої склянки соку. Потім провів рукою по обличчі, ніби проганяючи погане видіння, і додав:

— І тут, Данку, де ми сидимо, власне був редут святого Антонію, котрий знищили Рапозо Таварес і Маноел Прето.

Данко, що досі сидів, як заворожений, стараючись запам'ятати кожне слово, раптом стрепенувся і спитав:

— Але церква і монастир лишилися, правда?

— Ні, Данку, не лишилося тут нічого... Церква і монастир, які зараз є, побудовані значно пізніше, по сто з лишнім роках після упадку редуту. Відновив його місіонар отець Антонію. Блукаючи лісами, він наткнувся на зарослу лісом руїну і постановив собі знову відбудувати на цьому місці опірний пункт християнства. З великими труднощами спочатку майже власними руками поставив маленьку капличку і назвав її іменем, яку носив колишній редут і він сам — капличка святого Антонія. Потім зійшлися люди і з руїн добували каміння та складали нову будову. А згодом коло відновленої церкви та монастиря і виросла оця кольонія. .

Так, сину мій, виглядає історія отців єзуїтів і кольонії Санто Антонію...

Данко сидів добру хвилину мовчки, поки знову наважився спитати:

— А другі редуті також відбудували?

— Не всі, Данку. Дещо відбудували, а дещо лишилося надалі руїною. Така руїна стоїть, як позорище, в Куритибі[33], ніби в науку для всіх руїників, така ж руїна залишилася по найбільшому редуті колишньої християнсько-індіанської провінції — Куйдад Реал до Гваїра. Навіть на мапах тепер ставлять при впливі ріки Пікірі до Парани хрестик, коло котрого зазначають: "Руїни Гваїри".

Данко також зітхнув:

— Це дуже страшне, що оповів падре... Але про які це скарби люди говорять?

— Скарби?.. Гм... Це вже вороги єзуїтів видумали, що священники збирають золото і діаманти і ховають їх для себе. Потім, коли тих скарбів ніде не знайшли, наклепники знову видумали, ніби єзуїти свої скарби позаклинали. Не одного священника тортували, щоб він видав таємницю, але безуспішно, звичайно...

— А... А чого ж падре копав яму під муром?

— То інша річ. Я копаю уже не вперше, бо все надіюся, що ще десь в землі знайду якісь сліди від редути Санто Антоніо.

— І що?

— Покищо нічого. Раз тільки відкопав обгорілі кости.

— Де вони?

— Лишив на місці, відправив панахиду і хрест поставив. Он там у куточку подвір'я. Сьогодні не знайшов нічого. А я хотів би знайти чи якісь церковні речі, чи предмети домашнього вжитку, чи зброю тих часів. Це мало б велику вагу для історії і науки.

Данко був навіть трохи розчарований:

— То, значить, це все неправда, що оповідають про скарби отців єзуїтів?

— Звичайно. Адже отці не дбали за скарби земні, а за вічні. Зрештою... Хто зна? Може десь котрий єзуїт і зібрав трохи золота, чи діамантів. За них же в ті часи було нетрудно. Індіяни їм не надавали значення і навіть не підносили з землі. От, кажуть, наприклад, що такий скарб є укритий під водою коло Сете Кедас, але до нього ніяк не можна дістатися. Оповідав мені один дуже поважний чоловік, якому можна вірити, що під спадаючою водою в соняшний день видно якісь двері. Але може бути, що це й звичайний собі камінь такої чудної форми.

Данко знову нашорошив вуха і вже приготувався слухати далі, але падре Вісенте встав:

— Іди вже, дитино, додому, а я відмовлятиму свої молитви. Іди і не думай ні про які скарби, бо через них не один розуму і життя позбувся. Іди з Богом!

Данко встав, поцілував священика в руку і задумано поплівся до хати.

Журба Коарасіаби

Після чотирьох років перебування в Санто Антоніо, коли Данко скінчив початкову школу, Сокіл хоч-не-хоч мусів з сином розлучитися: Данко повинен був виїхати до Сан Павло, щоб продовжувати науку.

Стара Аліса, вештаючись по хаті і готуючи Данкові речі до подорожі, голосно плакала і приговорювала, немов би хлопець принайменше вибирався на війну. Коарасіаба не вмів говорити жалісних слів, але став ще більше мовчазним і задуманим, а прислану Алісою їжу відсилав назад неторкненою. Та напередодні від'їзду закликав Данка до себе і подарував йому такий чудовий кошик на білизну, що хлопець, якого вже давно перестала дивувати майстерність індіанина в того роду виробів, тільки очі розкрив:

— Це ти зробив? — спитав недовіжливо.

— Я. Тобі подобається?

— О, Коарасіабо, це щось чудового!..

Кошик дійсно був чудовий. Темночервоні, зелені, жовті і білі стебла трави спліталися на його стінах в складні орнаменти, а накривка виглядала так, немов би була вишита намистом.

— Який ти добрий, Коарасіабо! — зворушено сказав Данко. — Я тобі дуже дякую за цей подарунок. Але не буду його брати з собою, щоб не попсувати. Лишу вдома.

— Ні, — сказав Коарасіаба, — візьми з собою: будеш мене згадувати. А коли і поламаєш — нічого. Я тобі зроблю ще. Зроблю два, три — скільки хочеш...

Коарасіаба не вмів любови висловити іншими словами...

Данко поїхав.

Сумував за ним батько, коли, повертаючись із лісу, не зустрічав теплих обіймів сина. Сумувала Аліса, не маючи більше кому догоджати і дорікати. Сумував падре Вісенте за своїм балакучим і цікавим на все улюбленцем. Навіть Арасі відчував якусь пустку по Данкові, від котрого щоразу можна було почути щось нового і котрого Арасі вважав страшно вченим.

Та, здається, найбільше сумував старий Коарасіаба. Тільки по від'їзді Данка він зрозумів, що цей малий білий хлопчина впродовж останніх чотирьох років став невід'ємною частиною його думок, почувань і взагалі життя. Один лише Данко посправжньому любив Коарасіабу, цікавився ним і знаходив спільні інтереси зі старим відлюдком. Він був тією живою жилкою, котра лучила діда з нелюбим світом, він все мав для старого в запасі щире, тепле слово, він зв'язувався з індіанцями зі всіма своїми дитячими плянами і таємницями і тільки він самотній співчував трагедії індіанців. Кожного разу, забігаючи в убогу околицю, Данко приносив зі собою ніби подув свіжого вітру, роз'ясняв її сум своїм веселим щебетом і розгладжував похмуро зморщене чоло її господаря.

Тепер, коли Данко від'їхав, Коарасіаба раптом відчув себе занедбаним і нікому не потрібним. Тростяні стіни халупи гнітили його якоюсь пусткою і виганяли в ліс. Але і в лісі тепер Коарасіаба не знаходив нічого того, що йому давніше видавалося близьким, любим і приманчивим. Іноді тільки, побачивши десь звіря або птицю, відчував у собі пробудження мисливського інстинкту, але ненадовго: досить було пустити з лука смертоносну стрілу, як і забита звірина, і ліс, і взагалі все довкола ставало непотрібним, нецікавим, байдужим. Коарасіабі тепер нічого не подобалось, нічого йому не хотілось, все його дратувало, і він при кожній нагоді зганяв свій поганий настрій на внукові. Гримає на нього, коли тільки той попадався на очі, обзивав непотрібом і ледащом, навіть нерідко, коли тільки Арасі не встиг вислизнути своєчасно з околиці, бив його своїм довгим ціпком.

— Де ти волочишся, ботокуде? — зустрічав він звичайно, замість привіту, внука. — Знову бігав з малими хлопцями по вулиці? Чи таке зайняття личить майбутньому морубішабі?

Арасі в таких випадках робив кислу міну і мовчав.

— Чи ти й справді забув про своє походження? — продовжував далі сваритися дід. — Коли тебе вже так тягне до білих, то чому не шукаєш товариства з ліпшими, старшими, розумнішими від себе? Чи ж то не сором, не ганьба, що майбутній морубішаба цілими днями забавляє білих малих дурних хлопців? Та твої ровесники білі вже щось

роблять і чимсь займаються. А ти й далі цілими днями ганяєш з дітьми...

І Коарасіаба довго кричав на внука, сердито спльовуючи у вогонь. Арасі, знаючи, що дід говорить правду, не перечив. Але одного разу, коли Коарасіаба був особливо сердитий і особливо дошкульно зневажав його, спитав:

— Чого ти, діду, хочеш від мене?

— Ти не знаєш?! — здивувався дід. — Я хочу, щоб ти вернувся до своїх, як законний вождь племені. Для того треба багато вміти і багато знати, а ти нічого не вмієш, нічого не знаєш і знати не хочеш.

— Ну, то що ж мені робити?

Це питання заскочило Коарасіабу. Він ні на хвилину ніколи не зрікався думки, що Арасі, раніше чи пізніше, вернеться до племені і займе там своє законне становище. Треба було тільки відповідного моменту. Але Коарасіаба знав також, що на вождя племені хлопця готується з малих літ, що майбутній морубішаба мусить з молоком матері всмоктати в себе свідомість своєї вищості над іншими, мусить вивчити минуле свого племені, яке зберігається в головах жерців і вождів і передається в спадок наступникам. Вождь-морубішаба мусить знати всі закони, бо він же є і суддею в племені. Нарешті, морубішаба мусить бути добрим вояком і мисливцем, мусить знати всі таємниці лісу і вміти читати його мудру книгу. По найменшому шелесті, найменшому коливанні листя, по найнепомітнішому сліду, залишеному в зарослях або на корі дерев, морубішаба мусить непомильно пізнавати, де криється здобич, а де — небезпека. Більше того, природжений мешканець пралісу не тільки гостро бачить, не тільки чує вухом і носом, — він ВІДЧУВАЄ. Навіть там, де часом ні звук, ні рух, ні знак, ні запах не зраджують нічого, добрий індіанин серцем відгадує близькість ворога або поживи.

Народившись і вирісши в пуші, бувши довгі роки відповідальним за плем'я, Коарасіаба знав це. Але як було передати свої знання, волевистість вдачі і вміння відчувати внукові, котрий жив серед цілком іншого оточення? Правда, Арасі умів розпізнавати сліди знайомих людей на поросі дороги, умів здалека пізнавати голоси і по запаху визначити з вулиці, яку їжу готують в тій чи іншій хаті. Але кожний малий індіанський хлопець вважав би це звичайнісінькою річчю. Отже, з погляду кожного дорослого індіанця, Арасі був звичайним неуком і на вождя племені не надавався. Коарасіаба розумів це, і тому постійна журба гризла його серце. Знав, що єдиної ради, яка залишалася на це, внук не прийме, і по тій причині ніколи не висловлював її вголос. Та тепер йому видалося, що мовчати більше не можна, тим більше, що Арасі спитав просто:

— Ну, то що ж мені робити?

— Що робити? Покинути Санто Антонію і піти за Парану в наші сторони. Поживемо з тобою в лісі, щоб ти перестав смердіти духом білих, щоб навчився того, що мусить знати кожний індіанець. Я вчитиму тебе. Навчу всього, і того, що мусить знати тільки морубішаба... Тоді підемо в Долину Ігурей до наших і розкажемо їм про підступ Убіражари. Побачиш, що плем'я піде за тобою, підкориться тобі!..

Арасі криво посміхнувся:

— Іти до лісу? Ти забув, діду, про свої ноги? Що ж я з тобою в лісі робитиму?

Арасі сказав правду: Коарасіаба по тому пам'ятному вигнанні з племени був уже нездатний до важкого первісного життя. Ноги його часто опухали і боліли немилосердно, особливо в дощливі дні.

— То йди сам, — спробував він ще одної поради.

— Сам до лісу я не піду! — рішучо заявив Арасі. — Я лісу вже не знаю і загину в ньому через кілька днів.

І знову внук сказав правду. Коарасіабі зробилося ще тяжче.

— Ех, — сказав він, — коли б мені до моєї голови на твої ноги!.. Але що варта мудра голова при гнилих ногах? І що варті здорові ноги при дурній голові?..

Запала мовчанка. Коарасіаба довго вагався, перше, ніж зважився поставити останнє питання:

— Значить, ти не вернешся до своїх?

Арасі й справді зовсім не хотів повертатися до племени, не приваблювало його навіть почесне становище морубішаби, а безтурботне життя в Санто Антоніо видавалось йому у порівнянні з життям дикого племени справжнім раєм. Але він не наважився сказати цього дідові, а тому збрехав:

— Я пам'ятаю, діду, що мушу вернутися і вернуся неодмінно. Тільки наперед треба подумати, як ми доберемося з тобою туди, коли не хочемо помочі білих? Тією самою дорогою я вже не піду! Мені ще й досі ввижаються ті трясовини, стрімкі скелі, глибокі потоки і страшні ліси, через які доводилося продиратися...

— Бачиш, — живо підхопив Коарасіаба, — а все ж таки ми пройшли! Ти був малий і слабосилий, а я, падаючи зі Скелі Невороття, поранився і потовкся, але ми пройшли!

— Ну, ми напевне загинули б, коли б не падре Вісенте... Але, коли б ми навіть на поворотній дорозі і не загинули, то в якому вигляді ми станули б перед племенем? Та нас би діти камінням повбивали!.. Ні, ні, для повороту мусимо шукати іншої дороги, щоб стати перед гваянцями сильними і здоровими, як личить морубішабам!

— А є інша дорога?

— Треба шукати! Коли щось придумаємо — підемо негайно.

Коарасіаба не знав брехні і не знав, що внук уже не перший раз його дурить, а тому запальчиво заговорив:

— Так, так, Арасі, підемо негайно!.. Чи ми можемо подарувати, щоб над нашим племенем був морубішабою брудний ботокуд? Щоб дурна коробка сірників у руках нікчемного тапуї зруйнувала одвічні закони і потоптала наші права?.. Коли ми не помстимося, Арасі, то на нас упаде страшна помста Сонця і Тупана!.. Я вже немічний, правда, але ти — молодий і сильний. Ти вернешся в Долину Ігурей! Ти заведеш там давні закони в племені! Ти поновиш славу Соняшної Династії! Ти зробиш це правда?

— Так, зроблю... Навчи тільки, як туди дістатися живим і здоровим? Придумай щось. Адже, ти — старий і мудрий...

Арасі в душі сміявся над дідом, знаючи, що в Долину Ігурей всі дороги однакові,

себто, нема доріг. Адже, недаром морубішаби г'ваянців вибирали колись таку закутину, куди неможливо було дістатися білим. Але, перекладаючи тяжку задачу шукання шляху до повороту на дідову голову, Арасі сподівався, що той на якийсь час перестане до нього чіплятися і дасть йому спокій.

Дійсно, Коарасіаба глибоко задумався. Думав він цілу ніч і кілька наступних днів, але нічого придумати не міг.

Що придумав Коарасіаба

Кожного разу, як тільки Сокіл приїжджав додому і відвідував Коарасіабу, старий питався, які є новини від Данка. Не зважувався при тому признатися, що числить місяці і тижні до повороту свого улюбленця, а обмежувався до відомостей, чи хлопець живий, чи здоровий і чи добре вчиться. Сокіл охоче говорив про сина, тим більше, що Данко й у гімназії повадився добре і належав до найпильніших і найздібніших учнів у класі, про що кожного місяця інформували його учителі.

Мішаючи португальську мову з індіанською, Сокіл і Коарасіаба привикли вже давно досконало розуміти один одного і часто збували в розмові довгі години.

Якось то під час однієї такої розмови Коарасіаба несподівано спитав:

— Слухай, Іване, а для чого ти пустив Данка жити окремо від себе?

Сокіл зітхнув:

— Мусів. Адже ти знаєш, що Данко повинен вчитися в більшій школі.

— Для сина найліпша наука — при боці батька. А тут, ти сам кажеш, нема шкіл з наукою і мовою вашого племені.

— Не розумію тебе, Коарасіабо...

— Чому не розумієш? Ліпше було б, коли б ти, замість посилати сина на чужу науку, вчив би його сам. Ніхто не навчить ліпше юнака, як власний батько.

— Помиляєшся, Коарасіабо: щоб дитина чогось навчилася — вона мусить сидіти півдня в школі і слухати учителів.

— А ти візьми Данка з собою в ліс і вчи його не півдня, а й цілий день.

— В лісі? — здивувався Сокіл. — Яка ж може бути наука в лісі? І як я один зможу навчити хлопця всього того, що вчать багато окремих учителів?

— Так, так: вчать багато учителів і кожний по-своєму. Яка користь з такої науки?

— Ні, Коарасіабо, не кожний по-своєму, а кожний — чого іншого: один вчить рахувати, другий — якоїсь мови іншого "племені", третій — про життя і землі чужих країн...

— Ну, і для чого то все?

— Як "для чого"?! Щоб знати!

— А навіщо так багато, знати? Знати треба тільки своє. Чуже — байдуже!..

— Неправда, Коарасіабо! Знати треба все, і сьогодні нема такої людини, котра б могла сказати, що знає забагато. І чим більше хоче той чи інший чоловік знати, тим більше мусить учитися у чужих людей. Той, хто знає тільки своє, ніколи не буде таким

розумним, як той, що знає і своє і чуже. А в знанню — сила! Ти подивися: Бразилію завоювала горстка людей, яка прибула з-за "великої води", знаєш, чому? Тому, що вони були більше вчені, як ви, індіанці!

Ці слова отрутною стрілою вразили серце Коарасіаби:

— Ті, що завоювали Бразилію, буди брехливими, підступними собаками! — крикнув старий з ненавистю.

— Хай буде по-твоєму, Коарасіабо, називай їх, як хочеш. Але мусиш признати, що, коли б індіанці в ті часи були більше вчені, коли б уміли будувати великі човни і подорожувати по світі, щоб пізнати його, коли б мали добру зброю — вас би ніхто не завоював! А індіанці були темні і дуже дикі. Вони не знали того, що знали інші народи, а тому і не могли оборонити своєї землі. Десять учених чужинців могли перемогти ціле плем'я невчених індіанців. Коли, наприклад, один білий вистрілив з рушниці і вбив птаха, то ціле ваше плем'я перелякалося і покорилося йому, повіривши, що той білий є "богом грому".

Коарасіаба не міг заперечити і сумно спустив голову.

— Але, — продовжував Сокіл, — не всі, які їхали сюди, були "підступними собаками". Багато їхало сюди таких, котрі бажали вам добра, котрі хотіли вас вчити і зробити ваш край таким, як і всі інші краї. Та небагато індіанців це розуміло, небагато розуміє це й тепер. Взяти, наприклад, Арасі... Ти не гнівайся, Коарасіабо, але ти немудро зробив, що не пустив хлопця до школи. Що з нього буде? Нічого! Ходитиме до Саміра, чи до Педра рубати дрова, бо нічого іншого не вміє. А міг би вчитися! Чому ти його не змусив до того? І не тільки ти, а сотні, тисячі індіанців повинні віддавати своїх дітей до шкіл. Бо так довго, поки не буде серед вас учених морубішаб, так довго ви не будете почувати себе господарями на своїй землі.

— Неправда, неправда! — закричав Коарасіаба. — Ми є і будемо тут господарями! Тільки ми маємо право на цю землю, де родилися і жили наші предки!..

— Право до землі має той, Коарасіабо, хто живе і працює для неї. Шкода, що ти не був даліше від Санто Антоніо і не бачив, що зроблено для Бразилії за той час, відколи сюди приїхали чужинці. Тисячі людей уже вмерли за неї, тисячі віддали свої сили і здоров'я, щоб на місцях непрохідних лісів побудувати великі міста, залізниці, школи, лікарні... А ви? Що ви зробили для своєї землі? Що зробило те плем'я, з якого ти походиш? Чим можете сьогодні похвалитися? Довкола такий самий ліс, як був тисячу літ тому назад, такі самі оки з тростини, ті самі луки і списи, такий самий темний народ. Яка з вас користь кому? От живете, полюєте, воюєте одні з другими і на тому кінець.

— А що ж нам робити?

— Перш усього, вчитися, Коарасіабо! Вчитися багато і вперто! Вчитися писати, читати, працювати. Працювати ви не вмієте і не хочете, а так жити тепер не можна. Досить сидіти в лісі! Прокладайте дороги до ваших племен, будуйте замість халуп справжні доми, обробляйте землю. Діти ваші не сміють бігати по лісах, як Арасі по вулицях, а мусять вчитися на лікарів, на інженерів, на учителів і священиків, як от

падре Вісенте!

— У кого вчитися? — похмуро бовкнув Коа— расіаба. — У тапуїтіньгів?

— Так! Коли б ваші предки були мудріші, то досі ви б мали власні школи. Але, коли таких не маєте, то йдіть до "тапуїтіньгів"! Коли навчитеся, коли будете мати власних учителів — відкриєте індіанські школи. Та до того ще дуже далеко!.. Зрештою, наука скрізь однакова: щоб побудувати великий будинок, більший, як церква у монастирі, щоб уміти обробляти землю, або зробити "залізне урубу", — всі мусять знати ті самі таємниці: чи то індіанин, чи то мурин, чи то українець. І запам'ятай, що ліпше вам вчитися навіть у "тапуїтіньгів", як взагалі не вчитися і не знати нічого! Кожну науку можна повернути на добро свого племені.

Коли Сокіл пішов, Коарасіаба довго думав над його словами. З одного боку, він бачив, що землемір говорив правду, але з другого — не міг навіть допустити думки, щоб дорога до його племені стала відкритою, бо, власне, в тому бачив найбільшу небезпеку для г'ваянців. Він, Коарасіаба, не тільки не погодився б на прокладення дороги, але, коли б тільки мав силу, загородив би цілу Долину Ігурей горами, а поміж ними напустив би отрутих гадюк, щоб ніхто ніколи не добрався до його народу! Тільки що з того? Плем'я г'ваянців уже і так вимирає і маліє з кожним роком саме завдяки тому, що живе замкнуте. Мужі-г'ваянці уже не мають звідки приводити до племені гарних жінок, як це було в старі часи. Окрім того, правду казав Сокіл, та відрізаність від світу тримала і далі г'ваянців у дикому і темному стані, в такому, який був тисячу літ тому назад. "Чим можете сьогодні похвалитися?" — спитав Іван.

— Можемо похвалитися тим, — гірко усміхнувся сам собі Коарасіаба, — що брудний ботокуд обдурих ціле плем'я дурною коробкою сірників, тих самих сірників, про які знає кожна біла дитина!.. Г'ваянці, котрі мали колись славу наймогутнішого і наймудрішого племені, тепер є дурніші від білої дитини, від мерзенного, глупого тапуї-ботокуда!..

Коарасіаба при тій думці нервово засовався на місці і злісно постукав палицею в землю, немов би перед ним стояв хтось, винний у такій ганьбі. Виявивши таким способом свій гнів, Коарасіаба трохи заспокоївся і завзято почав смоктати свою чорну, велику люльку. Кутив і думав далі.

Хоч Санто Антоніо було маленьким містечком і хоч Коарасіаба жив у ньому самотньо, проте він уже багато бачив, а ще більше знав такого, чого не бачив. Розказував йому Данко про казкові "оки", що бігають на колесах скоро-скоро по залізних дорогах; про дивні скляні "груші", що висять на залізних "ліанах" і світять самі собою вдень і вночі (в Санто Антоніо електрики ще не було); про такі "ложки", що висять по обох кінцях довгих-предовгих шнурів і через котрі можна було говорити двом людям навіть ще на більший відстані, як від дому Соколів до монастиря; про величезні, начинені вогнем і громом "гарбузи", котрі падали з "залізних урубу" і руйнували "оки" на колесах, псували шнурки з "грушами" та "ложками" і могли рознести на сміття Коарасіабину халупу, а його самого вбити на смерть, або викинути високо і повісити аж на хресті монастирської дзвіниці. Правда, "груші" і "оки на колесах" видавалися

Коарасіабі річчю цілком зайвою для доброго індіанця, але от "гарбуза, начиненого вогнем" він би сам з охотою придбав, щоб кинути його власноручно в нахабну пику Убіражари. То було б страшно забавно, коли б Убіражара полетів угору і повиснув на вершку найвищої брагатіньги[34]!..

Коарасіаба усміхнувся, уявляючи собі таку картину, але зараз же споважнів знову, почавши думати про поважні речі.

Уявляв собі, що він з Арасі якось таки повернуться до племені, займуть своє законне становище і почнуть керувати... Що з того вийде? Чи забезпечить їхній поворот для г'ваянців розвиток, майбутнє? Ні. Плем'я і надалі лишиться темним, диким, вимиратиме далі, як вимирало досі, поки нікого не залишиться. Бо і що ж може зробити він, або Арасі для свого народу? Правда, Коарасіаба був би серед дикунів наймудрішим, ще більше мудрим, як дванадцять років тому назад, коли його прогнано, бо за роки вигнання він уже багато дечого пізнав. Але, з другого боку, пізнав тільки самий краєчок величезного, мудрого і ще таємничішого, як ліс, світу, ніби тільки на те, щоб переконатися, як він мало знає, який він темний і дикий. А чого ж може сподіватися народ, керований темним і диким морубішабою?

Коарасіаба відчував, як бунтується його горда кров — кров славної колись Соняшної Династії, як прагне повороту до давньої величі і сили, як домагається від нього чогось такого, чого не робив ні один з його предків.

— Я мушу вивести плем'я г'ваянців на давню дорогу! — шептав він. — Я мушу якось зупинити невблаганну роботу смерті серед нас! Я повинен допомогти Арасі стати морубішабою!..

І Коарасіаба думав так вперто і довго, поки в його голові не визрів готовий плян. Від радості він засміявся беззвучним сміхом і нетерпеливо почав чекати на Арасі, котрий, як звичайно, забарився до пізньої ночі в містечку.

Нарешті, коли внук прийшов, старий знаком покликав його до себе, звелів сісти поруч і зашептав йому у вухо:

— Слухай мене уважно, Арасі!.. Тепер я вже знаю, що нам треба зробити... Пам'ятаєш нашу розмову?.. Я придумав!.. О, голова старого Коарасіаби ще чогось варта!.. Отже, ти завтра ж підеш до школи до падре Вісенте. Будеш вчитися. Коли вивчиш всі його книжки, поїдеш, як Данко, до ще вченішого падре, який уміє робити залізні урубу... Зробиш собі таке саме. Тоді сядемо вдвох і полетимо в Долину Ігурей. Візьмемо з собою багато, багато тих дурних сірників... Навіть можна і без дурних сірників... Коли г'ваянці побачать нас на залізному урубу, то підкоряться нам і без них... Тоді... Тоді, слухай, Арасі, ти навчиш г'ваянців робити також залізні урубу і такі гарбузи, що мають в середині вогонь і грім. Першим з них я вб'ю Убіражару, і тіло його полетить високо, високо... Але потім ми полетимо до всіх індіанських племен, покоримо їх і об'єднаємо під нашим керівництвом. Ти станеш таким могутнім, як в давні часи морубішаба Аїмбіре... Ні, ти станеш могутнішим, бо за тобою підуть не тільки всі тупіси, але і тапуяси з гір Амамбаї, Маракажу, Гаяпо, Піяуї, Араріпе, з річок Тапажос, Шінгу, Арагуайя, Паранаїба, з долин Амазонки. Ми впадемо, як хмара саранчі, на білих

і виженемо їх геть з нашої землі! Лишимо тільки тих, кого нам буде потрібно. Залишимо таких, хто буде працювати для нас, учити наших дітей своїх таємниць, робити для нас те, що вони досі робили для себе. Ми примусимо їх віддати нам той борг, який вони завинили ще нашим предкам, що працювали на них, як невільники!.. Я вже старий, Арасі, і напевне не доживу до того, але ти доживеш! Ти будеш найбільшим мужем на нашій землі, а такі, як Самір або Педро вважатимуть за щастя, коли будуть рубати дрова для твого вогнища, як ти тепер часом рубаєш для них. Ти будеш мати все, чого тільки забажаєш: їжі, питва, почестей і найкращу жінку, як то колись мали твої предки... Плем'я гваянців не буде вже вимирати, а, навпаки, буде рости і кріпнути, бо над ним знову засяють Соняшні Клейноди!..

— Соняшні Клейноди? — живо перепитав Арасі. — Щось я трохи пригадую... Що це таке?

Та Коарасіаба вже пожалував, що сказав забагато, і тому вдав, що не почув останнього запитання внука. А внук знав, що, коли дід прикидався глухим, зайве було питати голосніше другий раз, бо і Арасі робив так само. Але дідова ідея була занадто спокуслива, щоб не захопити сімнадцятилітнього юнака, котрий не раз аж згорав від заздностей і образ, бачучи, що інші мають багато такого, якого не має він, Арасі, а тому ставляться до нього з іронією, навіть з призирством. От, наприклад, донька сеньора Педра — красуня Консуела, по котрій вже давно в думках зітхав молодий індіанець: чи вона на хвилину допустила б думку, щоб стати його дружиною? Ні, вона віддала своє серце рудому Жорже, котрий має найкращі на цілу округу коні, а до того тепер заложив плянтацію кави. І, звичайно, бідному індіанцю годі конкурувати з багатцем, котрий може подарувати своїй дівчині коня, золотого годинника, чи ту дивну воду у різьбленій пляшці, що пахла так сильно і гарно, аж забивало від неї дух... Арасі не міг їй нічого подарувати, навіть такого намиста, котре носила кожна бідна дівчина.

Але, коли б Арасі мав залізне уруб'я — тоді що іншого!.. Тоді побачив би рудий Жорже, хто кого перемає!..

Наука в школі його, правда, не приваблювала, але "залізне уруб'я" було варте того, щоб трохи понудитись над книжками. Чи вживе він його на досягнення вимріяної дідом мети — це ще питання. Але літака варто було мати, хоч би для того, щоб завоювати горду, неприступну Консуелу.

— Добре, діду, — бадьоро сказав він. — Я знав, що ти мудрий, і тепер послухаю тебе: завтра іду до падре Вісенте.

Після того Арасі ліг спати, і йому снилися щасливі сни. А старий Коарасіаба сидів цілу ніч над вогнищем, снуючи свої завітні мрії, котрі під впливом надій рожевіли і світилися, як росяна павутина в проміннях ранкового сонця.

Дійсно, на другий день Арасі прийшов до школи і заявив, що хоче вчитися, чим дуже здивував і втішив отця Вісенте.

Перші дні він почував себе ніяково серед малих дітей, але скоро привик, бо діти не тільки не сміялися з нього, а, навпаки, старалися йому допомогти в науці.

Причину, яка погнала його до школи, він тримав у великій таємниці, але одночасно всіма силами старався віднайти хоч би найменший зв'язок в писанні літер і чисел з будовою літака. Тепер Арасі з далеко більшою, ніж раніше, цікавістю біг щотижня на летовище, де спускався літак. Він підходив зовсім близько до "залізного уруб" і розглядав його з усіх боків. І от, нарешті, йому здалося, що таємничий зв'язок між писанням літер і цифер та самим літаком починає виявлятися: адже під крилами і на хвості літака були вималювані також чорною фарбою великі літери і числа.

Втішений цим відкриттям, Арасі мерщій побіг до діда і розказав йому про свої спостереження. Коарасіаба зрадів ще більше, як внук, і пообіцяв Арасі за його поступу в науці будови літака сплести велику сіть на ловлю риби.

Та на цьому всі поступу припинилися. Арасі далі ходив до школи, вивчав нові літери і писав слова, які нічого спільного з літаком не мали.

Наука чим далі ставала все нуднішою. Падре Вісенте нічого про літак не згадував, мабуть тому, що не був досить учений і не вмів літаків робити. Знетерпеливлений Арасі вирішив підійти до справи ближче. Одного дня, коли, як звичайно, спустився літак і з нього вийшов пілот, індіанець приступив до нього і чемно спитав:

— Слухайте, сеньоре, то ви зробили цей літак?

Пілот здивовано подивився на Арасі і розсміявся:

— Але ж що ти за дурниці говориш, хлопче! Я тільки пілот. Знаєш, що це значить?

— Знаю: це ваше ім'я.

Пілот знову розсміявся, але не заперечив. Молодий індіанець зацікавив його.

— Чому питаєш?

— Так собі... Я думаю, що це — дуже важко зробити такого літака.

— А певно! Трохи важче, як бальон або паперового змія, — жартував пілот.

Арасі жадібними очима пожирав літак.

— Ти хотів би на такому літати? — спитав пілот.

Індіанцю сперло дух:

— Сі, сеньор, — спромігся він тільки вимовити, відчуючи, що в горлі йому пересохло.

— Ну, то може ще й будеш літати, як схочеш учитися, — сказав уже серйозним тоном летун.

— А хто зробив цей літак? — знову спитав Арасі.

— О, хлопче, літак робить багато людей!.. Чекай, я, коли приїду на другий тиждень, привезу тобі книжку. Тоді побачиш...

І, поклепавши Арасі по плечах, пілот пішов, як звичайно, до монастиря, куди завозив і пошту і ліки.

Наступний тиждень Арасі прожив, як у лихоманці. Після розмови з пілотом бажання мати літака перетворилося у нього в хворобливу манію. Він не міг їсти, погано спав, а коли тільки вдавалося йому забути неспокійним сном, — перед його очима з'являвся літак, а за ним Консуела.

Дід також був у нервовому піднесенні, бо ж Арасі сказав йому, що той пан з "залізного урубубу" привезе книжку про будову літака.

Нарешті минув довгий тиждень. Арасі останню ніч не спав зовсім, не пішов до школи і, як тільки заблисло сонце, побіг на лєтовище. Години чекання поплили ще довше, як цілий попередній тиждень, і вкінці юнакові почало здаватися, що літак не прилетить в цей день взагалі. І тому він аж закричав від радости, коли його вухо вловило далекий гул "алізного урубубу". Мов шалений, Арасі погнав навскіс осідаючому літаку і мало не потрапив під його колеса.

— Як поживаєте, сеньор? — привітав він пілота, що тільки висунувся з кабіни. — Сеньор привіз мені книжку?

— Привіз, привіз, — усміхнувся той. — Почекай, зараз дам.

Добросовісний летун привіз навіть не книжку. а кілька грубих ілюстрованих журналів і багато різних фотографій і передав їх Арасі. Той вхопив пакунок і, ледве вимовивши: "Дуже дякую", — погнав до своєї оки.

Коли розгорнув пакунок і поглянув на ілюстрації, в голові у нього зашуміло. Їх було так багато, що хлопець не тільки не міг скласти собі з них якогось поняття про бажану річ, а, навпаки, зрікся навіть того уявлення, яке мав досі. Досі він думав, що треба зробити крила — це було просто. Потім треба було зробити хвіст — і це не було тяжко. Нарешті, причепити крлеса і оте "фуркало" спереду — і літак готовий. Решта — дрібниці. Але на ілюстраціях було щось зовсім незрозуміле: якісь велетенські колеса, коробки, гаки, вози, дроти, годинники і ще маса всяких речей, яких Арасі не міг ні з чим порівняти і проти яких люди видавалися маленькими ляльками.

Коарасіаба сидів збоку мовчки і курих лєлюку. Він терпеливо чекав, поки внук щось скаже. Але внук не говорив нічого, нервово перекидав листки за листками і тільки зітхав.

Несподівано хтось у дворі заплескав. Коарасіаба підняв голову:

— Падре Вісенте, — сказав, прислухаючись до кроків.

Дійсно, прийшов священник.

— Доброго здоров'я, Коарасіабо, — привітався він. — Як живеш, Арасі? Що це в тебе таке? Мабуть, щось цікаве. Можна мені подивитися?

Збентежений Арасі посунувся на лавці і попросив священника сісти.

— Пушшя! — здивувався священник. — Бачиш? Це — фабрика літаків.

Обидва індіани були просто заскочені такою ученістю падре Вісенте: виходило, що і він щось-знає про будову літаків!

А священник почав уважно оглядати журнали і вирізки та пояснювати Арасі зміст окремих ілюстрацій. Здавна живучи серед простих, неінтелігентних людей, отець Вісенте умів пояснювати часом навіть дуже складні речі такими словами, які були зрозумілі й малим дітям. І тепер, сам зацікавившись фотографіями і поясненнями до них, священник цілу годину просидів з Арасі, розказуючи про кожний малюнок. З кожним таким поясненням Арасі зазнавав глибокого розчарування. Перш за все, виходило, що для побудови літака потрібна фабрика, де працюють сотні робітників і є

маса різних великих і дуже дорогих машин. Робітники — не всі прості, а переважно вчені, майстри і "великі майстри" — інженери. Окрім того, були ще й "головні великі майстри" — конструктори, котрі тільки малювали літаки на папері, але самі не вміли їх робити. А ті, що їх робили, мусіли точно дотримуватися малюнку, бо інакше літак не полетить, або згорить у повітрі. Але самі малювати літака на папері не вміли. Зовсім так, як казав дід, що розумна голова нічого не варта при гнилих ногах, а здорові ноги нічого не варті при дурній голові.

Арасі вже не мав ніяких надій, але все ж таки ще спитав:

— І довго треба вчитися на "головного великого майстра"?

— О, — відповів священик, — дуже довго! Треба спочатку скінчити нашу школу — це чотири роки. Потім ще одну, таку, в якій вчиться тепер Данко, — ще чотири роки. Потім ще одну — три роки. Нарешті, ще одну — шість років. Отже, разом сімнадцять років.

Для Арасі було досить: барбарідаде! Сімнадцять років науки!!! Ні, це не для нього!..

Та він спробував ще одного: ,

— А, щоб навчитися на літаку літати, треба також сімнадцять років?

— Ні. Щоб стати пілотом, треба вчитися значно менше.

— Скільки?

— Скільки?.. От, бачиш, цього тобі точно не можу сказати... Думаю, однак, що дві перші школи муситься скінчити, а потім ще одну спеціальну.

— Ну, приблизно, скільки років?

— Найменше десять, на мою думку.

Арасі несподівано гірко і злобно розсміявся, чим дуже здивував священика. Адже, не знав падре Вісенте, що через десять років науки смішно буде Арасі приходити по руку Консуели...

Юнак сидів, немов прибитий.

Перед відходом отець Вісенте сказав:

— А ти, Арасі, вже сьогодні не прийшов до школи?.. Надокучило тобі, напевне, е?

Арасі ще нижче спустив голову і вдав, що не чує.

Священик зітхнув і, попрощавшись, вийшов з оки.

Коарасіаба, сидячи збоку, не втручався в розмову і мало розумів з того, про що говорив священик з внуком, але догадувався, що з "залізного урубубу" нічого не вийде. Це засмутило його так, що він уже нічого не питав Арасі, навіть не затримав його, коли той, насуплений, як грозова хмара, без слова піднявся з місця і попростував геть...

Розчарування, якого зазнав молодий індіанець, мало дуже погані наслідки. Він не тільки перестав ходити до школи, не тільки ще більше, як перед тим, занедбував діда, але почав його одверто зневажати, на що раніше собі не дозволяв. Окрім того, Арасі почав пити горілку, а незабаром посіяв по собі таку погану славу, що його не впускали на жадне подвір'я і виштовхували в плечі зі склепу, куди він заходив щодня, просячи в кредит горілки.

Одного дощливого, холодного вечора Арасі прийшов додому весь мокрий і особливо похмурий: щойно Жорже оповів, що через тиждень заручується з Консуелою, а при тій нагоді частував ціле містечко пивом і горілкою. Арасі, хоч як ненавидів свого суперника, не встояв і випив багато на рахунок щасливого нареченого. Пив, проклинаючи його в душі і бажаючи йому при повороті додому зламати шию, а вийшов зі склепу такий лютий і нещасливий, що готов був кожного задушити власними руками.

Коарасіаба, піймавши чуйним носом принесений запах алкоголю з їдкою іронією спитав:

— Чи на тому шляху, що лежить від Санто Антоніо до Долини Ігурей, не протікає якась горілчана річка?

Арасі спалахнув, як порох:

— Мовчи, старий, мовчи!!! — крикнув так несамовито, що Коарасіаба аж кинувся від несподіванки. — Доки я слухатиму твої теревені?! Як тебе так тягне до твоїх дикунів — то забирайся і йди сам, а мене не зачіпай!..

— Ледащо!.. — спромігся тільки відповісти дід, розгубившись від такої нечуваної сміливості.

— Так, ледащо! — зухвало відповів Арасі. — Ледащо! Ледащо тому, що маю дурного діда! Хто винен тому, що я залишився неуком?! Хто не пускав мене до школи в дитинстві?! Тобі лише тепер захотілося мене вчити, коли я по-дурному стратив дванадцять років?! Як би я тих дванадцять років був учився, то досі... то сьогодні...

Арасі несподівано увірвав мову і розплакався, як мала дитина.

Гострий жаль обізвався в серці Коарасіаби тим більше гіркий, що Арасі мав рацію. Він підійшов до внука і обняв його за плечі:

— Заспокойся, Арасі, — почав він лагідно тремтячим голосом. — Ще не все страчене... Не хочеш учитися — не треба... Ми придумаємо щось іншого... О, голова старого Коарасіаби ще щось варта!..

— Ні!!! — закричав злбно Арасі, скидаючи дідову руку зі своїх плечей. — Ні!!! Я нічого не хочу придумувати! Відчепися від мене зі своїми гваянцями! Я нікуди не вертаюся! Я не хочу бути морубішабою! Я не хочу бути вождем дурних дикунів!!!

Дід підскочив, як ужалений, і аж відсахнувся від внука:

— Як ти сказав?!! Гваянці, по-твоєму, тільки дурні дикуни?!!

— Певно! Певно, що дурні дикуни, коли дали себе обдурити сірниками! Навіть ботокуд показався мудрішим супроти вас! Та й що дивуватися: коли ти вважався наймудрішим серед них, то яка ж є решта?..

— Замовчи, бо вб'ю!.. — крикнув Коарасіаба, замахнувшись на внука ціпком.

— Не вб'єш: я сильніший за тебе і твого ціпка не боюся!..

Старий подивився на внука довгим, повним ненависти поглядом і безсило опустився на землю коло вогнища.

— Маландро! — шептав задихаючись. — Маландро!.. Погань!.. Тьфу!

Якийсь час сиділи мовчки, не дивлячись один на другого. ,

— Як не підеш до своїх, то що будеш робити? — спитав нарешті Коарасіаба.

— Побачу... Незабаром покличуть мене до війська... Піду... Піду і більше ніколи не вернуся, щоб тебе не бачити... Пішов би вже зараз, але не маю грошей.

— І чим будеш серед білих? Дроворубом? Жебраком?

— А серед гваянців не буду жебраком? Матиму гроші?

— А тобі тільки гроші потрібні? Морубішабство — байдуже?

— Так, мені потрібні гроші! З грішми і рудий Жорже є поважною людиною, а без грошей, то й морубішаба Арасі не вартий равлика.

— Ну, що ж, — зітхнув Коарасіаба, — коли тобі потрібні тільки гроші — шукай їх. Наймайся рубати дрова за жалюгідні папірці, коли не хочеш бути вождем у племені, котре має такий скарб, що може купити сотню таких містечок, як Санто Антоніо, і всіх рудих Жоржів у цілій Бразилії...

Арасі відразу насторожився:

— Що ти сказав? — спитав живо.

— Сказав, що ти міг би бути найбагатшою людиною, коли б став морубішабою, але тепер бачу, що ти не будеш ні одним, ні другим...

Ніби новий дух вступив у юнака, і він підбіг до діда:

— Діду, — сказав схвильовано, — я знаю, що ти не жартуєш!.. Я чув дещо... Я пам'ятаю уривки давніх розмов з племенами... Коли то правда, що морубішабство дасть мені багатство, то я сьогодні вертаюся в Долину Ігурей! Чуєш?!. Сьогодні! Зараз! Так, як стою!..

Коарасіаба з обридженням відсунувся від внука і вимовив зневажливо:

— Та людина, котра не має гордості в крові, не має почуття обов'язку, але годиться за гроші бути чим завгодно, не сміє стати морубішабою гваянців! Ти, Арасі, справді не вартий равлика і скарбів гваянців ти не побачиш!

— Не побачу? — перепитав, задихаючись, Арасі.

— Не побачиш! — спокійно, але твердо відповів дід. — І тепер, коли б ти навіть і погодився вернутися в Долину Ігурей, то криївки скарбу я тобі не зраджу. А без мене її ніхто не знайде.

— Вважаєш, що ліпше буде, коли ті скарби після твоєї смерти пропадуть?

— Хай пропадають. Гваянці жили без них довгі роки, житимуть і далі.

— Я ще раз кажу, що гваянці — дурні дикуни.

— Дурні дикуни, кажеш? Може... Але не забувай, що, коли б всі морубішаби були такі "мудрі", як ти, то зі скарбу вже давно б нічого не лишилося. А так — лежить.

— Навіщо?

— А тобі навіщо?

— Пушся!.. Скажи мені тільки, де він є, то побачиш!..

— Не хочу бачити і нічого не скажу!

— Але ж я вже годжуся вертатися! — з розпукою вигукнув Арасі.

Дід потиснув плечима:

— Вертайся... Але пам'ятай, що, хоч ти вважаєш гваянців дурними, та найдурнішим з них є ти. А будеш іще вдвічі дурнішим, коли підеш тільки для того, щоб здобути

скарби. Можеш вертатися...

Прикриваючись байдужим тоном і холодним виразом обличчя, Коарасіаба одночасно переживав найсумнішу хвилину свого життя. Навіть падаючи зі Скелі Невороття, він не почував такого болю і якогось холодного страху, як тепер, бо з ним тоді була надія. Пам'ятав і по цей день, як, летючи в пропасть, старався підставляти під гострі каміння та грудки свої плечі, лікті, коліна, щоб тільки урятувати малого Арасі — останнього нащадка Династії Сонця. Тримав його, міцно пригорнувши до себе, ніби обгорнувши власним тілом. А, коли тільки прийшов до пам'яті у підніжжя високої гори, — перше всього кинувся до внука і старанно та довго обмацував кожну його кістку: чи не зламалася. Але хлопчина, хоч і наляканий та обдряпаний, був живий і здоровий, а дідове тіло натомість вкрилося вузлуватими синяками і кров'ю спливаючими ранами.

Не дивлячись на свій жалюгідний стан, Коарасіаба був щасливий і, піднявши вгору обличчя, зі здивованням дивився на високу, майже прямовісну гору, з якої він щойно скотився. На ній виднівся свіжий слід, зроблений його тілом і позначений кривавими плямами.

— Ми мали щастя, Арасі! — сказав бадьоро. — Кості і м'язи морубішаб, видно, є міцніші, як он тих...

І він показав на численні вибілені кості, що валялися довкола.

Пізніше, блукаючи в лісах, падаючи від голоду, роз'ятрених ран і втоми, Коарасіаба думав тільки про одне: не дати загинути внукові. Зберегти життя хлопчині, відшукати якийсь бодай хоч невеличкий гваянський рід і передати йому Арасі разом з заповітом помсти. Тоді можна було вмирати.

Це бажання, ця надія додавала йому нелюдських сил у мандрах, нею він жив пізніше дванадцять років у Санто Антоніо, тільки для того, щоб дізнатися, що внук сміється з його найсвятіших почувань. Дванадцять років Коарасіаба вірив, що спас живого нащадка Соняшної Династії, а тепер переконався, що покладав надії на трупа. Бо хіба ж Арасі не труп? Що з того, що він міцний здоров'ям, коли для племені він умер! Умер...

Коарасіаба відчув, як якась таємнича рука гасить в його серці останній вогник надії і насуває на його груди тягар холодного каміння...

Вакації

Нарешті приїхав Данко. Скільки то пожвавлення виявили місцеві хлопці, зустрічаючи свого товариша, який висідав разом з батьком на летовищі! Скільки то радісних сліз пролила добра Аліса, обіймаючи свого пестуна, якого не бачила десять місяців!

Коарасіаба аж не міг встояти на ногах, коли побачив, як Данко в товаристві служниці, отця Вісенте і всіх містечкових хлопців зближався додому. Але старий індіанець не чекав їх коло фіртки. Він сквапно обернувся, пішов до своєї оки і сів за

стіною, нервово пакаючи свою нерозлучну люльку. Йому дуже хотілося побачити Данка, але гордість не дозволяла виявити нетерпеливості назойні: адже він не Аліса, не білий хлопчик, а старий Коарасіаба, вождь племені г'ваянців!

І Коарасіаба, натягнувши на обличчя маску спокою і байдужості, сів і чекав: прийде Данко, чи ні?

Чекав недовго. Ледве скрипнула фіртка, як почулися спішні кроки, і в око, як вихор, влетів Данко.

— Коарасіабо! — крикнув хлопець радісно, обіймаючи старого. — Як живеш, Коарасіабо? О, я так скучав за тобою, мій старий приятелю!..

Ніби сонце зійшло в душі індіанина, так йому стало відразу тепло і весело.

— Дякую, добре, — відповів за звичайною формою. — Як ти живеш?

— О! — засміявся Данко. — Ми вже з тобою почали говорити по-бразилійськи! Знаєш, я вже там у місті відвик говорити по-індіанськи, бо не маю з ким. Але я не хочу забувати твоєї мови. Будемо між собою говорити так, як досі, добре? Ти будеш знову моїм учителем.

Хлопець торохтів, як папуга, але від його слів душа Коарасіаби, що вже за кілька місяців наболілася від тяжких думок і самотності, розпростовувалась і оживала. Та йому не пристало виявляти м'якості, і він спокійно відповів:

— Як хочеш, буду тебе знову вчити, хоч я сам темний і дикий... Але ти виріс, зміцнів. Сильний будеш муж!

"Сильний муж" — в розумінні Коарасіаби була найвища похвала для чоловіків, а для молодих хлопців — зокрема.

Данко ще охоче поговорив би з Коарасіабою, але з вікна кухні висунулася Аліса і закричала:

— Данку, чи я козиду* варила для мух?! Носса Сеньора Сантіссіма!.. Оце ускочив додому, як кіт в горючу соломку!.. Батько чекає, падре чекає, він сам напевне цілий рік нічого не їв, а тепер, замість обідати, побіг уже до того чорномазого!..

Данко розсміявся:

— Бачиш Коарасіабо, що то за морубішаба з нашої Аліси? Мушу йти, бо потім буде до вечора плакати і нарікати, що козіда перестояла і стратила смак. Але я тільки пообідаю і зараз прийду до тебе. Подарунки принесу... Чав!..

— Чав! — відповів старий, з любов'ю дивлячись услід міцному й рівному, як стріла, хлопчині, котрий миттю перебіг подвір'я і незабаром підняв веселу бучу в кухні з Алісою.

За обідом Данко спитав у священника, котрий сьогодні обідав у Соколів:

— А де це Арасі, що я його не бачу? Він ще ходить до школи?

Падре Вісенте огірчено зітхнув і затримався з відповіддю, але на поміч йому прийшла Аліса:

— Ти, Данку, добре зробиш, коли взагалі забудеш про Арасі...

— Чому? — здивувався Данко. — Його, хіба вже нема в Санто Антоніо?

— Ліпше би було, коли б не було... Мій Господи Небесний!.. Як він кричить на того

старого, як ні за що діда має!.. Дочекався старий потіхи!.. Останніх кілька місяців по цілому містечку пропадають кури і білизна зі шнурів, а в дони Катаріни позавчора хтось недопечений хліб украв з печі... На минулому тижні приходять цей Арасі до мене і каже, що має яйця на продаж. Де він їх взяв? Я його вигнала, бо, хто не держить кіз, але продає козенята, мусить їх звідкись мати, ні?

— Годі, Алісо, — увірвав Сокіл потік слів служниці. — Чому ти думаєш, що у всіх крадіжках Арасі винен?

— Я нічого не думаю, — заторохкотіла знову Аліса, — тільки Самір сам його упіймав на крадіжці грошей.

— Ну, то було раз...

— Ага, "раз"!.. Кошикар, котрий зробив одного кошика, зробить їх і сто...

Данка ці новини так засмутили, що навіть його улюблена козіда, приготована з вуджених реберець, солодкої картоплі, бананів і ще якихось, відомих тільки Алісі додатків, видалася йому не такою смачною, як завжди.

Пообідавши та поговоривши з батьком і священником про свої шкільні справи, Данко знову побіг до Коарасіаби. Приніс йому сорочку з грубої, м'якої вовни, теплі шкарпетки і кисті на тютюн.

— Коарасіабо, — сказав він, — я знаю, що ти ні шкарпеток, ні сорочок не носиш, але ці мусиш носити, бо я їх тобі подарував. Ти вже старий і в холодні ночі мерзнеш. Я часто думав про це в школі і постановив, що ти більше не смієш мерзнути. Тепер попрошу тата, щоб з тих дощок, які лежать даремне в шопі, поставити тобі маленьку хату, а також вимурувати піч.

— Навіщо? — запротестував Коарасіаба. — Я не спатиму в такій хаті, бо не звик. Коли я лежав у монастирі, то думав, що стіни мене задують. Не треба мені хати. А сорочку і шкарпетки носитиму, як буде холодно. Ну, а тепер оповідай щось...

І Данко сидів і оповідав так довго, поки знову крикливий голос Аліси сповістив його, що пора на вечерю.

— А де ж Арасі? — спитав на відході Данко.

— Не знаю, — неохоче відповів Коарасіаба і відразу нахмурився.

Почалися гарячі дні вакацій.

Данко, коли батька не було вдома, весь свій вільний час ділив між монастирем і окою Коарасіаби. І тут і там він завжди був бажаним гостем і знаходив постійно щось нового. Зранку, замість гімнастики, він вправлявся в киданні списа і стрілянні з лука, після обіду відпочивав за цікавими розмовами зі священниками, а вечорами слухав оповідань старого індіанця.

Кілька разів він просив батька взяти його з собою до лісу, але батько не погоджувався:

— Що ти там будеш робити? Тільки заважатимеш усім. В лісі, синку, у мене багато роботи, і у моїх робітників також.

— Але ж, татусю, це просто смішно: я вже п'ять років живу у Бразилії, а ще не

бачив бразилійського лісу.

— Небагато стратив, Данку: ліс бразилійський не є такий, як наш. Тут ліси гарні тільки здалека, а зблизька — дуже неприємні.

— Все одно, я хочу до лісу.

— Ну, — сказав одного разу Сокіл, коли Данко особливо наполягав, — коли ти вже так хочеш познайомитися з бразилійським лісом — можеш собі робити виправи з Коарасіабою в околиці.

— Справді?! — зрадів Данко. — О, як не добре!..

— Ну, ну, тільки не надуживай цим дозволом... Насамперед, треба тобі справити добрі чоботи, а потім заручитися обіцянкою Коарасіаби, що він тебе пильнуватиме...

Аліса, котра чула цю розмову і котра вже добре розуміла по-українськи, негайно обізвалася з кухні:

— О, ще чого бракувало — пускати дитину до лісу! Носса Сеньора Сантіссіма! Чи то в Санто Антоніо мало місця? Чи сеньор Іван хоче, щоб Данка з'їли онси, або покусали гадюки?

— А як же тата досі не з'їли онси і не покусали гадюки? — спитав Данко.

— О, наш покровителю святий Бенедикте, що цей хлопець говорить!.. Ти більше приятелю з Арасі, то він тебе ще й не того навчить!.. Сказано: приятелю з добрими — будеш одним з них; приятелю з поганими — і будеш найгіршим серед них. Носса!.. "Тата онси не з'їли..." — й Аліса заголосила.

Зате Коарасіаба дуже зрадів, коли довідався про довір'я Сокола, і обіцяв бути провідником Данка у всіх прогулянках та гарантував йому цілковиту безпеку:

— В цьому лісі вже нема ніяких небезпек, — запевняв він. — Все витолочено, все витоптано. Гадюці — і то ніде сховатися. Ти, Іване, можеш бути цілком спокійним...

Від того часу почалися Данкові систематичні виправи, то на ріку, то в ліс.

Хлопець скоро навчився веслувати і стернувати, умів закидати сіть на рибу, а навіть пробував її влучати у воді списом, як це робив Коарасіаба. Прогулянки по лісах використовував найбільше на стріляння з лука і дійшов неабиякої досконалости. Навіть Коарасіаба був з нього вдоволений, хоч при тому й бурчав:

— Той, хто не живе з лука, а тільки бавиться ним, ніколи не може бути добрим лучником. От, коли б ти знав, що лук — і твоя оборона і доставець їжі — тоді б ти знав, що значить по— справжньому стріляти з лука. Добрий стрілець влучить муху в лету і гадюку крізь гущавину лісу, а ти досі ще й папуги не вбив.

— Бо мені шкода.

— "Шкода", — перекинув Коарасіаба. — Такий з тебе стрілець.

Ліс дійсно зблизька подобався Данкові менше, як здалека, і він далеко охотніше ходив на ріку, але Коарасіабу більше тягнуло до лісу, і Данко мусів йому коритися.

Як сказано було вже, Санто Антоніо лежало серед лісів. Однак, та частина, яка тягнулася на схід, дуже відріжнялася від тієї частини, що тягнулася на південь. При першій же виправі в східну частину Данко спасував і заявив, що не піде вглиб. Він і справді не міг собі уявити, як можна лізти в суцільну гущавину, що складалася з

трощі[35], папороті і величезних корчів пекучої кропиви, перемішаних знизу з будяками, а вище переплутаних ліянами. Це все стояло, як щітка, як стіна, не дозволяючи нічого бачити у віддалі двох кроків від себе.

— Чого ми туди поліземо? — спитав він Коарасіабу. — Це все одно, що лізти головою просто в стіжок сіна, а навіть ще гірше, бо в сіні, принаймні, нема кропиви і колючок. Я не полізу в цей ліс.

Коарасіаба розсердився:

— А якого ж ти лісу хочеш? Ліс, як ліс, і цей такий самий.

— Всі кажуть, що ліс понад берегом Парани є кращий.

— "Кращий", — скрикнув Коарасіаба. — То не ліс, а монастирський садок. Куди не глянь — скрізь усе видно. Там нема чого шукати.

Однак, старий мусів податися Данковій впертості і почав його водити тільки в південну частину лісу.

Та той ліс був для індіянця все одно, що дощовий потік на вулиці для доброго плавця, і він постійно нарікав:

— Винищили все, вирубали... Через кілька років лишиться сама гола земля...

— Ну, Коарасіабо, не перебільшуй. Чи тобі ще мало тих дерев і тих корчів?

— Ет, мовчав би ти вже!.. Не знаю тільки, для чого я тебе ще маю тут водити? В цьому лісі й дитина маленька не заблудить, і ніяка небезпека їй не загрожуватиме. Може сама ходити. А ти, такий великий парубок, і провідника потребуєш... Та куди ж ти лізеш?! — крикнув раптом. — Хіба не бачиш?

Данко зупинився:

— Або що?

— От ще й спитай! Мало каскавелові* на хвіст не наступив.

— Де?

— "Де"? Буде він чекати, поки ти на нього подивишся!.. Втік.

Данкові стало моторошно, бо він знав, що від покусання каскавелом нема рятунку і нема сироватки, як проти покусання інших гадюк.

— Ну, от бачиш, Коарасіабо, — сказав хлопець, розсміявшись, — яка з мене роззява. А ти мене ще хотів у той ліс вести!..

Після кількох подібних випадків Данко навчився обережності і кожного разу пильно стежив довкола. Навчився він також розпізнавати різні рослини і не хапався за перші ліпші руки, як це робив спочатку. Знав уже, що багато цілком лагідних на перший погляд корчів і дерев обпікають шкіру, гірше, ніж кропива, або вбиваються в долоні гострими невидимими колючками.

Одного разу, ходячи по лісі, вони побачили велику білу паугу-арара* з червоними крилами і золотим хвостом. Коарасіаба, затримавши Данка знаком, миттю наложив стрілу і націлювався з лука.

— О, Коарасіаба, не вбивай! — шарпнув хлопець його за лікоть. — Вона така гарна! Але стріла вже зірвалася з тятиви.

— Дурний! — крикнув сердито Коарасіаба. — Я хотів тільки крило підбити і потім

піймати.

Папуга, що саме перелітала з одного дерева на друге, жалісно крикнула і, зачеркнувши криве півколо, зникла з очей.

— А таки попав! — сказав вдоволено Коарасіаба. — Тепер треба йти за нею, аж поки вона не сяде.

— Як же ми підемо за нею? Хіба ти знаєш, куди вона полетіла?

— Певне. Ходім, ходім!..

Поспішно продираючись через гущавину, кинулись навздогін за підстреленою птицею і незабаром побачили її на гиляці креслатої амиші. Та, коли лише наблизилися до неї, папуга зірвалася з криком і, нерівно махаючи крилами, полетіла далі.

— Ах, лиши ти ту папугу! — сказав Данко. — Ми її не зловимо.

— Ет, що ти розумієш!.. — прикрикнув Коарасіаба. — Коли я кажу, що зловимо, то зловимо! Далі!..

На старого напав мисливський запал і передався Данкові. Йшли, стараючись не робити жадного шуму, і скоро побачили свою жертву: вона сиділа нижче і кривим клювом розправляла пір'я на пораненому крилі. Данко спробував обережно відвести гиляку папороті, що опинилася перед його обличчям, але папуга, зачувши шелест, знову зірвалася з місця і фуркнула в глибину лісу.

— Коарасіабо, не вбивай! — шарпнув хлопець його за лікоть.

Почалося справжнє полювання, в котрому щойно старий ідіянин показав справжнє мистецтво. Здавалося абсолютно неймовірним серед велетенських дерев, вкритих довгими бородами мохів і паразитів, переплутаних цикльопічною пряжею ліян, знайти білого птаха. Але Коарасіаба, то зсуваючись в глибокі ями, то спинаючись на стрімкі каміння, перелазячи спритно пні і повалені стовбури, безшелесно, мов голка, влазячи в колючу гущавину, нарешті знаходив папугу. Та тільки що з того? Папуга була не менше чуйна, як індієнин, і, тільки коли бачила, або чула наближення переслідувачів, пурхала геть і пропадала знову.

Гонитва продовжувалась довію, але і Коарасіаба і Данко забули про час і втому, захоплені цілком непереможним бажанням піймати птаха у свої руки.

Нарешті Данко опам'ятався:

— Коарасіабо, — сказав перелякано, — адже ми заблудили!.. Дивись — уже темніє. Вертаймось мерщій додому!

— Як? — здивувався Коарасіаба. — А папуга?

— Не хочу я папуги! Хай собі летить далі.

— Добрий ловець, — сказав повчально ідіянин, — ніколи не лишає здобичі, коли вона майже в його руках. Ти змучився? Папуга також. Ось ще два-три переходи — і ми її піймаємо. Ходи!

Дійсно, по трьох переходах побачили папугу, що сиділа на землі. Вона ще пробувала тікати, але Коарасіаба кинувся за нею зі спритністю вужа і скоро піймав її під великим корчем папороті.

— На, бери, — сказав він щасливим голосом, даючи Данкові вже зв'язаного птаха в

руки. — Ця араара говорить на мові племені каражя* навіть дика. А коли її присвоїти, то скоро навчиться говорити, що хочеш. Такої в Санто Антоніо ніхто не має.

Але Данкові було зовсім не до папуги. Він уже на ногах не міг втриматися від спраги, голоду і втоми, а думка про поворот додому наповняла його розпукою.

— Що тепер буде, Коарасіабо? — спитав він зі сльозами в очах. — Додому далеко, а я вже не можу більше ходити. І... І чи ми ж потрапимо?..

Індіанин засміявся:

— Коарасіаба не знає, що значить заблудити в лісі, та ще й такому, як оцей. От у містечку я часто блудив, поки не привик. А тут — хе! Та ми ж лишили за собою такий слід, що ним і з зав'язаними очима можна пройти. Але і в мене ноги болять... Знаєш, що? Не підемо сьогодні додому: будемо ночувати в лісі. Адже твій тато ночує тижнями і не боїться. Справді, будемо спати, як індіани! Ах, я вже давно не спав отак!..

Данко спочатку захотів протестувати, але згадка про тата і про індіан стримала його протест, а нелюдська втома остаточно примусила його згодитись.

Коарасіаба оглянувся в один бік і в другий, а тоді сказав:

— В тій стороні мусить бути джерело і добре місце на нічліг.

— Де? — спитав здивований хлопець, котрий вже в присмерках взагалі нічого не бачив.

— Та тут же, недалеко. Хіба не чуєш, як журчить вода? Ходім.

І на цей раз Коарасіаба не помилився: може яких двісті кроків від того місця, де вони піймали папугу, знайшли рівну галявину на горбочку, а під горбочком з-під каменя було джерело.

Данко, перш усього, припав до нього устами і напився. Потім стягнув чоботи і став розтирати помучені ноги. Коарасіаба тим часом наносив сухого гілля і розпалив вогнище. Тоді видобув із торби приготовані Алісою хліб, м'ясо, варені яйця, банани, приніс з джерела води і запросив Данка на вечерю.

— Знаєш, Коарасіабо, — сказав Данко, уминаючи вже третій кусень хліба з м'ясом, — це все дуже гарно, але мені шкода, що Аліса там, бідна, плаче.

— Нічого. Переплаче і перестане. Зате завтра втішиться. Не думай над тим... Їж і лягай спати. Лягай і не бійся нічого: я буду на сторожі. О, мій малий білий приятелю, кого Коарасіаба бере в опіку, той може і в гадючому кублі спати спокійніше, як у монастирських стінах...

Тут Коарасіаба урвав мову і почав щось нюхати.

— Чекай, — сказав Данкові і поліз у гущавину.

Хлопець зацікавлено дивився у той, бік, куди поліз Коарасіаба, і чув, як старий шелестів у корчах, щось бурмочучи. Коли нарешті повернувся, приніс якісь невеликі, але грубі листки з гострим запахом.

— На, — сказав Данкові, розім'явши листки в долонях. — Це аюпе*. Натрися ним добре, то ні комарі, ні інші комахи тебе не зачіпатимуть. І на втомлене тіло сік аюпе також помагає. Спробуй.

Хлопець покірно роздягнувся і взявся натиратися. Сік листків не мав приємного

запаху, але приємним холодком щипав шкіру і здорового силою входив у змучене тіло.

Одягнувшись знову, Данко відчув себе свіжим і бадьорим і з приємністю розтягнувся на землі коло вогнища.

— Ага, Коарасіабо, — пригадав він. — Ти щось згадав, що арара говорить на мові каражя. Що це означає?

— А я тобі, хіба, вже не розказував?

— Ні.

— Не розказував про Індіанакату* й Іношіуе*?

— Ні.

— Гм... Це стара історія... Бачиш, плем'я каражя постало з риб.

— З риб?

— Умгу, з риб. Риби араунас* вилізли були колись на беріг через діру з-під землі. Коли походили трохи і вернулися, — діра закрилася, і вони лишилися на землі, перетворившись в індіан племені каражя. Тому каражя і по цей день не їдять риби. В тих краях, де це сталося, не було ніяких звірів, ні птиць, тільки одна червона папуга — арара, що належала Індіанакату, такому сильному, як і бог племені каражя — Іношіуе. Каражя думали, що Індіанакату має силу завдяки своїй папузі і вирішили її вкрати. Вони підмовили Індіанакату піти ловити рибу дуже далеко від своєї оки, і той, послуховавши їх, пішов, а папугу залишив удома. Коли Індіанакату відійшов уже далеко, каражя напали на його оку і викрали папугу, відразу ставши сильними і відважними. Та бог племені — Іношіуе перестеріг Індіанакату і звелів йому вертатися назад. Індіанакату вернувся, побачив крадіжку і кинувся відбирати арару. Довго бився, але таки нарешті відібрав. Тоді каражя вирішили підстерегти Індіанакату уві сні і неозброєного вбити, а тоді забрати арару. І коли Індіанакату ліг спати — напали на нього. Індіанакату почав боронитися. Руками і ногами він вигрібав землю і нею засипав напасників. Та скоро він почав знесилюватися і був би загинув, коли б на поміч йому знову не прийшов Іношіуе. Він перетворив тих, що перші крали папугу, в мавп, а тих, що хотіли забити Індіанакату, — в папуг. От тому мавпи крадуть все в людей і по нинішній день, а папуги-арара говорять на мові племені карася.

Данко вже ледве дослухав кінця легенди, так його раптом зморив сон. Він уже не чув навіть, як Коарасіаба вкрив його дбайливо своїм кожухом, а сам лишився сидіти коло вогнища напівголий, сторожко вслухаючись в нічну теміню.

Кілька разів старий вставав, підкидав дров до вогню і, сівши навпочіпки, куняв, як це вміють робити індіани, що сплять на випадок потреби лише "одним оком"...

Данко прокинувся, коли вже зійшло сонце, весь мокрий від роси, і відразу пригадав собі вчорашні події.

— Коарасіабо, — зірвався він на рівні ноги. — Мерщій вертаймося додому!.. Там же бідна Аліса може вмерти з тривоги!.. Ах, як у мене болять ноги!.. Не знаю навіть, чи зможу чоботи взути...

— І в мене болять. Відвик я вже ходити... А давніше міг два дні йти без перерви — і нічого... Ти будеш щось їсти?

— Ні, ні, нічого не їсти! — відповів Данко, з трудом натягаючи чоботи. — Їсти будемо дома.

Коли Данко взувся, Коарасіаба закинув торбу з папугою на плечі і пішов так просто, як би йшов знайомою вулицею. Данко спочатку мовчав, ідучи за ним, але потім зауважив:

— Коарасіабо, адже ми вчора не йшли сюдою!

Індієнин, не обертаючись відповів:

— Ми вчора не йшли, а літали за підбитою папугою. Багато зайвої дороги зробили. Тепер будемо скоро вдома, не журися.

Йшли якийсь час мовчки, але потім Данко не витримав і спитав:

— А все таки я не розумію, як ти можеш так вгадувати дорогу?

— Коли кажеш "вгадувати", не говори при тому "як". Вгадую — і все! Ліс, мій малий приятелю, це також школа, але в ній не треба розуміти, тільки вгадувати. Це ти добре сказав: вгадувати. Людина вгадує серцем, а розуміє головою. В лісі не можна покладатися на розум, бо розум — облуда, і з ним загинеш. В лісі треба покладатися на серце — воно ніколи не дурить. Мешканцеві лісу треба мати добрі очі, добрі вуха, чуйний ніс, міцні ноги, несхибну руку і вільне серце. Розуму не потрібно. Це собі добре зятям! Коли не хочеш у лісі блудити, то йди свobodно за серцем. Коли ж почнеш думати і спробуєш міркувати — загинеш, а не вийдеш у потрібне місце. Так воно є, мій приятелю...

— Ану, я спробую йти вперед! — запропонував Данко.

— Добре, йди.

І хлопець рушив уперед. Півгодини йшли мовчки, поки нарешті Данко, здивований мовчанкою Коарасіаби, зупинився на хвилину, щоб подумати над тим, чи він і справді добре йде. Подумав і вирішив узяти ліворуч. Пішов ліворуч. Потім подумав і звернув праворуч.

— Еп-па, португез!* — крикнув з-заду сердито Коарасіаба. — Вже починаєш роздумувати і літаєш, як учора папуга! Казав тобі: не думай!

Але Данко вже розгубився:

— Я не знаю, куди тепер іти, Коарасіабо, — сказав, засоромлений.

— Ну, то вже найгірше! Пускай мене наперед! Зараз побачиш, де ти хотів заблудити...

Коарасіаба попростував уперед, і через десять хвилин Данко зі здивованням побачив просвіти лісу, а за ними і монастирську дзвіницю Санто Антоніо.

Щоб не йти вулицями містечка, завернули круто вліво і увійшли на своє подвір'я з-заду, від корчів. В дворі стояло кілька жінок і чоловіків, а з кухні доносилося голосіння Аліси. Данко, лишивши Коарасіабу, мерщій побіг у хату і кинувся на шию служниці:

— Чого ти рюмсаєш, моя біла квіточко! — крикнув він, сміючись. — Я живий і здоровий, і нічого мені не сталося!

— Носса!.. — тільки змогла вимовити Аліса, заломавши руки. — Чи це справді Данко, чи якийсь болотяний дух? Мій Господи Небесний!!! І що тепер буде?..

— Нічого, моя ліліє пахуча, — жартував далі Данко. — Ось, як приїде тато, то розкажеш йому, а він візьме прута і мене виб'є. Я вже мочу бороду!

— Тато, кажеш, виб'є?! А в мене руки для чого? Хто має власного рота, не просить другого дмухати! Ось нехай-но я тебе вимию і нагодую, тоді побачиш, що то значить прут в руках Аліси!.. О, наш покровителю, святий Бенедикте!.. Подивіться лише на пику цього хлопця!.. Я вже бачила всяких людей: і білих, і муринів, і чорних індіан. Але де хто коли бачив людей зелених?.. Барбарідаде! Чим це ти так вималювався?

Данко глипнув у дзеркальце, що висіло в умивальці і розреготався ще більше: його лице, вкрите все брудно-зеленими плямами засохлого соку, яким він вночі натирався, дійсно було подібне до пики якогось болотяного духа.

— Роздягайся!!! — крикнула несамовито Аліса, виведена остаточно з терпіння легковажною поведінкою хлопця. — Роздягайся, коли не хочеш скоштувати мого прута ще перед обідом!..

І нічого не помогли Данкові його енергійні протести і доводи, що він уже великий і може вимитися сам. Аліса, миттю наготувавши купіль, здерла з нього одягу, вкинула його в гарячу воду і з люттю мирила, терла, шурувала, полокала кілька разів, поки нарешті не вбрала у все чисте і власноручно не розчесала його чорні, буйні кучерики. Здається, що це була найгірша кара, бо про прут нічого не згадувалося, тільки за кару Данко мусів з'їсти подвійну порцію обіду.

Трохи тяжчою була розмова з батьком, хоч той і не скликав святих і не погрожував прutom, тільки гостро скартав хлопця за його легковажний вибрик.

Тоді Аліса негайно взяла Данка в оборону і, сховавшись за дверима кухні, викрикувала звідти, що, властиво нічого не сталося, що сеньор Іван цілими тижнями ночує в лісі, навіть без такої надійної опіки, як Коарасіаба, і за те на нього ніхто не кричить. При тому, покликала на свідectво всіх мешканців Санто Антоніо, що Данко дуже добрий хлопець і кожний був би щасливим, маючи такого сина.

— Але, — повторювала вона своє улюблене твердження, — є неможливе догодити цілому світові і своєму батькові заразом, неможливе!..

— Найбільше мене дивує, Данку, — різко говорив Сокіл, не зважаючи на голосіння з кухні, — що ні ти, ні Коарасіаба не подумали над Алісою: адже вона напевне не спала цілу ніч від страху за тебе.

— Хай сеньор залишить Алісу в спокої, — почулося знову з кухні. — я спокійнісінько спала і навіть нічого не думала. Коарасіаба, хоч він і чорномазий дикун, але любить Данка, як рідну дитину. А всім відомо, що "хто мого сина цілує — осолоджує мої уста". Ні я, ні ви, патроне, не впильнуємо ліпше хлопця, як старий індіанець. Коли Данко з ним — я ніколи не боюся.

Засоромлений Данко щиро перепрошував батька і обіцяв більше ніколи так легковажно не поводитися.

Вся пригода кінчилась би остаточно щасливо, коли б не те, що Коарасіаба, зірвавши свої хворі ноги в погоні за папугою, три тижні не відлежав безвихідно в халупі, а після того не стратив можливості взагалі ходити до лісу. Вже підвівшись, він

цілими днями просиджував при вході до своєї оки, вигріваючи хворі ноги на сонці.

Переломана стріла

Нарешті, минули вакації, і Данко знову вибирався в дорогу. Знову плакала Аліса, а Коарасіаба виглядав сумним, як осінній вечір.

День прощання був подвійно сумним ще й тому, що Аліса заявила Соколові про свою постанову — лишити працю і їхати, до свого молодшого брата — вдівця, котрий мав нещасливий випадок на роботі і тепер лежав без догляду. Вона вже кілька тижнів думала над тим, але тепер, коли Данко виїжджав, а Соколові служниця була не конечно потрібна, — вирішила таки їхати. Соколові було жаль її пускати, але й стримувати її він не міг.

Після цілих рік проллятих сліз, після сумного прощання Коарасіаби, Данко з батьком всіли знову до літака, а ціле містечко вийшло на летовище, щоб побажати хлопцеві добра і щасливого повороту на другий рік.

Вже в літаку помітив землемір, що Данко час-до-часу неспокійно дряпає собі груди під сорочкою.

— Чого ти шкрябаєшся? — спитав він.

— Не знаю... Мабуть, мене щось вкусило, бо дуже свербить.

— Але ти не чухай. Приїдемо на місце, то подивимося, що там таке.

Коли приїхали до Сан Павло і зупинилися вже в гімназійному гуртожитку, Сокіл наказав Данкові роздягнутися. На грудях хлопця було чотири невеличких червоних плями.

Негайно звернулися до лікаря-спеціаліста. Той подивився на плями і нахмурився.

— Чи це щось небезпечне? — спитав Сокіл занепокоєно.

— Побачимо, — непевно відповів лікар. — Це, на мій погляд, екзема. А вона в Бразилії не належить до приємних хворіб. На всякий випадок, хлопець буде під моїм наглядом, і я вас інформуватиму так довго, поки дитина не буде здорова.

Лишивши хлопця в гімназії, Сокіл на другий тиждень відлетів до Санто Антонію. Був неспокійний, бо червоні плями на грудях сина не тільки не поменшали від приписаних ліків, але почервоніли ще більше і розкидали далі. Сидячи в літаку, Сокіл задрімав і побачив дивний сон.

Приснилося йому місце його праці в лісі і його похідне шатро. Десь ніби він сидить під тим шатром, коли несподівано з'явилася його дружина.

— Марійко! — крикнув він, безмежно втішений. — Звідки ти тут?!

— Я йду від Данка, Івасю, — відповіла Марія.

— Від Данка? — здивувався Сокіл. — А де ж він?

— Данко купається в ріці. Вода в ній брудна і дуже бистра. Данко може загинути.

— То навіщо ж ти його лишила? — з докором крикнув Сокіл.

— Я його лишила, щоб показати тобі, в якій він сорочці ходить. Ось, дивись! — і з тими словами вона притулила сорочку до його обличчя.

Від того дотику Сокіл відчув ніби пожалення кропивою, схопився за щоку і... прокинувся. ,

Видиво щезло, але лишився неспокій і почуття реальности дотику. Щока свербіла. Сокіл почухав раз, почухав другий раз, нарешті витягнув дзеркальце і подивився: на щоці виднілося два круглих червоних кружечки, цілком таких, як були у Данка на грудях.

Приїхавши до Санто Антоніо, Сокіл просто з летовшца пішов до монастиря і розказав пре свою і Данкову хворобу. Отець Вісенте тільки похитав головою:

— Не подобається мені ні ваша щока, ні те, що ви оповідаєте про Данка. Але, на всякий випадок, я вам дам масть. Завтра побачимо...

Масть не допомогла. Сокіл поїхав до лісу, але через тиждень мусів повернутися, бо екзема вкрила все лице, бралася ропою і свербіла жажливо. Одночасно прийшов лист від лікаря, що Данка забрали в лікарню, бо стан його здоров'я погіршав. Лікар писав, що стосуватиме все можливе і має надію хлопця вилікувати. Писав також і директор гімназії і перепрошував, що віддав Данка до лікарні, оскільки хвороба є заразливою.

Сокіл був у розпучі:

— Слідуючим літаком вертаюсь до Сан Павло! — заявив рішучо.

Отець Вісенте чогось м'явся, але нарешті сказав:

— Ви, пане Іване, не смійтеся з мене, але... Я вам нічого не поможу. Чекати літака мусите ще чотири дні... За той час... Коротше кажучи, я вам раджу звернутися до Коарасіаби. Бачите, навіть наші лікарі визнають, що індіанці знають багато таємниць у лікуванні тих хворіб, де медицина є попросту безрадною. Ваша хвороба, як я міркую, принесена десь з лісу. А Коарасіаба вже вилікував багатьох людей в таких випадках, де, признаюсь зі стидом, я нічого не міг порадити. Отже, спробуйте...

Сокіл пішов до індіянця.

Той подивився на його обличчя, суворо хитнув головою і сказав:

— Мавп'яче лігво.

— Що таке? — перепитав Сокіл.

— Мавп'яче лігво, — повторив Коарасіаба. — Ти вступив у лігво мавп.

— Ну, і що?

— Нічого. Треба лікувати.

— А ти вмієш?

Коарасіаба іронічно всміхнувся:

— У нас кожна жінка це вміє лікувати. От, коли хвороба піде в середину — тоді погано.

— Як "в середину"? .

— Звичайно; на кишки. Кишки стають тоді, як сіть на ловлю риби, і коли не лікувати скоро, то людина вмирає.

Соколові похололо в грудях.

— А ти вмієш лікувати і кишки?

— Вмію, — спокійно відповів Коарасіаба. — Коли не пізно — вилікую і кишки.

— Ну, то лікуй мене скоро, Коарасіабо! Данко також має ту саму хворобу і лежить у лікарні!..

— Прийдеш увечорі, бо зараз не маю ліків. А Данко... Що про Данка кажуть твої вчені лікарі? — Коарасіаба зробив наголос на "вчені" й іронічно усміхнувся.

— Лікують.

— Ага!.. Ну, побачимо, чи вилікують... А ти прийди увечорі...

Після обіду індіанець взявся до готування ліків: щось товк, щось мішав, щось варив над вогнищем, а на ціле подвір'я розходився жахливий сморід.

Коли Сокіл прийшов до нього увечорі і подивився на приготовлені ліки, його огорнув жах: у глиняній мищині стояло щось чорне, густе, мов дьоготь, і страшно смердюче. Аж здригаючись від обридження, він, однак, дав себе обмастити і, задихаючись від несеного з собою запаху, пішов додому. По півгодині щипання і свербіння, яке доводило його до божевілля, відчув поступову полегшу, а вже коло півночі огорнув його глибокий сон людини, котра не спала кілька днів підряд.

По трьох днях лікування, коли нарешті Коарасіаба дозволив йому обтерти масть оливою, на нього з дзеркала виглянуло чистеньке, здорове обличчя, вкрите ніжною, немов у дитинки, шкірою.

Сокіл міцно обняв Коарасіабу за плечі, дякував йому найщирішими словами, обіцяв, яку завгодно, нагороду, і побіг мерщій до монастиря, щоб зачекати на літак і похвалитися священикові своїм виздоровінням.

Однак, тішився недовго. Пошта привезла йому дуже тривожні вістки: і лікар і директор гімназії домагалися його негайного приїзду до Сан Павло.

Після полудня Сокіл уже був у Данка. Хлопець виглядав жахливо: ціле його тіло було подібне до одного великого гнійного струпа. Хлопець вив від болю і скаржився на вогонь у всьому череві. По обличчі лікаря видно було, що жадних надій нема.

— Хвороба кинулася на кишки, — сказав тільки він.

Сокіл більше не чекав. Він метнувся у всі можливі сторони і при протекції того самого лікаря та директора гімназії вистарався зараз же на другий день позапланового літака на Санто Антоніо.

Привіз сина додому, напівбожевільного від болю і напівнепритомного від виснаження. Разом з сином божевільні батько, не вірячи, що дитину вдасться врятувати.

— Скажи, Коарасіабо, скажи, чи є якась надія? — спитав з розпукою у голосі.

— Є, — твердо відповів індіанець. — Ще не пізно. Тільки буде довго. Довше, як з тобою. Але Данко мусить мене слухати і робити все те, що я скажу. Інакше — вмере! Ніякий білий не вилікує мавп'ячого лігва з кишок.

І почалося лікування...

Данко не раз кричав, що готовий ліпше умерти, як слухати Коарасіаби, але той був невблаганний. Двічі на день він зав'язував хлопцеві очі, брав твердими, немов дерев'яними руками його за голову, затикав ніс і безпардонно вливав йому в уста щось страшно неприємне, солонаво-густе. Данко був переконаний, що ковтає теплу, свіжу

кров і корчився від обридження. Окрім того, він змушений був випивати денно дев'ять сирих яєць.

— Твої кишки зовсім діряві, — говорив Коарасіяба. — Їх треба латати.

Замість води, Данко мусів пити гіркий сік кактусів і вивари з якогось коріння. Зовнішні рани Коарасіяба лікував такою самою смердячою чорною мастю, як лікував Сокола.

Та по кількох днях висліди лікування були такі очевидні, що в них уже ніхто не міг сумніватися: висохле, як у мумії, за час хвороби тіло хлопця почало наливатися, а на шкірі вже почали з'являтися здорові місця.

Заспокоений Сокіл знову поїхав до лісу, залишивши Данка під опікою отця Вісенте та Коарасіяби, котрий відходив від хворого лише тоді, коли треба було приготувати ліки. Що третій день, правда, прибував від Сокола післанець верхи на коні, але кожного разу вертався тільки з відрадними вістками.

А через місяць Данко вже сидів у ліжку, свіжий і чистенький, немов щойно вилуплене з яйця курча, і весело дивився на світ. Вставати і їсти щось, окрім сирих яєць, свіжих овочів і злегка підсмаженої курячої печінки, Коарасіяба ще не дозволяв, але це вже було дрібницями у порівнянні з тим, що довелося перенести, і Данко покірно виконував усі накази свого "лікаря".

А ще через місяць, зараз після Великодних Свят, Данко приймав уже активну участь у підготовці до чергової церковної фести, які тут улаштовувались чотири рази до року: в першу неділю по Великодних Святих, на святого Антонія, на Покрову і на Непорочне Зачаття.

За дев'ять днів перед фестою у церкві правилися вечірні молебні. Кожний молебен патрунували призначені на той день так звані "фестейри" — по кілька пар подруж, або хлопців і дівчат. Кожна пара запрошувала на свою "новену"[\[36\]](#) по десять людей і збирала з них грошові пожертви на церкву та різні подарунки для фести.

Напередодні фести коло церкви все був великий рух. Сходилися і з'їжджалися люди з околиці за десятки кілометрів пішки, верхи і на каросах[\[37\]](#). Будували помости для аукціону, будку для продажу пива, приправляли велику кількість шураско, збивали примітивні лавки і столи, натягали довкола шнурки з кольоровими папірцями і гарно прибирали церкву.

Прибуло на фесту три чужих священики, приїхав з лісу і Сокіл, бо його поставили фестейром разом зі старенькою, дуже побожною вдовицею доною Марією, якраз напередодні фести. Оскільки в церкві в день фести правилося одна за другою Служби Божі, Сокіл попросив відправити одну Службу Подяки за щасливе uzдоровлення сина і зложив на церкву значну суму грошей.

По закінченні відправ почалися забави. Гості купували шураско, хліб, пиво, солодкі "боли"[\[38\]](#) і сідали їсти.

Найнятий музикант з гармонією пригравав "для смаку" різні народні мелодії, а деякі гості, даючи на церкву невеличкий даток, замовляли для себе ту, чи іншу пісню.

Потім почалася реалізація пожертвуваних на фесту дарунків. Вони були різні:

сорочки, черевики, мило, желетки для голення, кухонне начиння, пляшки з горілкою, ножі, кури, поросята і т. д. Це все або продавалося з аукціону, або розігралося на "колесі щастя".

Коло аукціону звичайно велася завзята боротьба, і було дуже весело. Наприклад, ішов на продаж звичайний солом'яний капелюх.

— Ціна — один крузейро! — кричав аукціоніст. — Ціна — один крузейро! Один крузейро — раз! Один крузейро — два!..

— Два крузейри! — кидав хтось збоку.

— Два крузейри! Два крузейри — раз! Два крузейри — два!

— Три крузейри! — вмішувався хтось новий.

— Добре, три крузейри! Такий гарний капелюх — і всього три крузейри! Продовжую: три крузейри — раз!..

За яких півгодини капелюх вартував уже сто крузейрів, себто стільки, за скільки можна було купити десять капелюхів, але змагуни, попавши в газард, набивали ще вищі й вищі ціни, аж поки хтось таки не перемагав.

— Сто дванадцять крузейрів — раз! Сто дванадцять крузейрів — два! Сто два... Ніхто більше не хоче? Дивіться, який щасливий капелюх!.. Сто два... Ну, хто більше?.. Нема нікого? Сто дванадцять крузейрів... три! — кінчав захриплий аукціоніст і стукав дерев'яним молоточком по столі.

Щасливий переможець платив гроші й брав капелюха. Йому плескали, а до того ще й гармоніст грав туш.

— Пара курей! Пара курей на "колесі щастя"! Купуйте ріфи[39] на пару курей! — кричали підлітки, снуючись по натовпі.

Кричав далі захриплий аукціоніст, фурчало "колесо щастя", грала гармонія.

Діти бабрались коло корита з зафарбованою синьою водою, де на дні лежали залізні риби і жаби. За вудку платилося пів крузейра. З вудкою діти пробували щастя: коли піймав рибку — діставав якусь винагороду, коли піймав жабу — тратив право на вудку і мусів платити вдруге.

Парубки найбільше забавлялися в "биття насліпо". Це була дуже весела гра, що приваблювала багато глядачів. Проголошувалася нагорода, наприклад, пляшка горілки. Той, хто хотів грати, платив якусь суму і діставав великий кілок. Між двома закопаними стовпами розтягали шнурок, а на ньому підвішували три— чотири старих глиняних горшки за вуха. Грачеві зав'язували очі, відводили його на десять кроків від горшків, обкручували кілька разів довкола, і тоді казали бити кілком по горшках. Найчастіше бувало так, що грач, стративши орієнтацію, замість до підвішених горшків, ішов просто на натовп, відраховуючи десять кроків, і тоді з розмаху бив кілком у повітря. Довкола реготали і пищали, а грач, розв'язавши очі, зі здивуванням дивився, куди він зайшов, і починав реготати також. А бували й щасливці, котрим вдалося вірно взяти напрям, і тоді з горшка з лоскотом сипалось череп'я, а на шнурку залишалося, сумно бовтаючись, саме вухо. Вдалий удар мав ще більший успіх у глядачів, як промах, і вкривався, як звичайно, криками і сміхом. А вдоволений грач, діставши нагороду,

пробував щастя ще раз, і ще раз.

Молоді дівчата ходили з касеткою і за невеличкі пожертви декорували всіх присутніх маленькими кокардками зі стрічок з державними бразильськими кольорами: жовтим і зеленим.

Часто влаштовувалися на фестах кінські перегони. Були вони і на цей раз, причому, виграв Жорже на своєму жеребці Кастро.

Феста випала дуже вдало і принесла чимало прибутку, який згори поставлено пожертвувати на виховання нових священиків, брак яких гостро відчувається в Бразилії.

Під кінець до присутніх промовляв отець Вісенте. Він дякував усім, що прибули на фесту і не пожаліли пожертв для так важкої справи. Зокрема дякував Соколові за його щедрий дар і хвалив новоприбулих батька й сина, котрі за кілька років перебування в Санто Антонію завоювали собі загальні симпатії і пошану. Говорив отець Вісенте також і про Коарасіабу, який, хоч на великий жаль священика, і не прийняв іще християнства, але міг для всіх служити прикладом. Отець Вісенте згадував, що старий індіанець на кожну фесту також дає дарунки свого власного виробу, а також лікує всіх, хто до нього звертається, не жадаючи ніякої плати.

— Ось подивіться, — казав священик, — тут він є, той старий чоловік, про котрого можна сказати тільки все добре. Є тут і сеньор Іван і його син Данко. Наш добрий приятель Коарасіаба вилікував їх обох від дуже тяжкої хвороби і спас від смерти, відмовившись взяти будьяку винагороду. Чи це не є християнський вчинок? Чи не поступив Коарасіаба так, як мусить поступати кожний побожний чоловік? Чи може хтось з вас сказати, що Коарасіаба бодай раз зробив щось таке, що було б противне законам нашої віри? Ні, мої дорогі! Коарасіаба живе і робить так, як справжній християнин. Тому я вірю твердо в те, що незабаром він прийде до мене і попросить у мене тайни хрищення. Я молюся часто за прискіщення цього дня, котрий буде великою радістю і для мене і для всіх вас. Я хочу, щоб Коарасіаба закінчив своє життя, як християнин, і увійшов до Царства Небесного, як душа, що має багато заслуг перед Господом Богом.

Останні слова священика присутні вкрили рясними оплесками і підходили до Коарасіаби та обіймали його дружньо і плескали по плечах.

Данко, порадившись потихеньку з батьком, прожогом кинувся додому і незабаром повернувся в пір'яній спідничці й акванґапе, але без лука і колчана. Тільки приніс одну стрілу і, ставши на коліна перед Коарасіабою, урочисто сказав:

— Віднині моє життя — твоє. Переломи стрілу над моєю головою!..

Коарасіаба аж здригнувся від несподіванки. Він ніколи не думав, що хлопець так добре затямить собі індіанський закон, згідно з яким врятоване життя віддавалося рятівникові оцим символічним способом. Але, подивившись на зібраний натовп, гордо випрямився, взяв стрілу і зламав її над похиленою Данковою головою.

— Беру твоє життя, — сказав зворушено, — але не як раба, а як приятеля, котрий уміє шанувати прадавні закони і віддає честь старшим. Нехай Білий Тупан твого

племени ніколи не лишає тебе Своєї помочі, а душа твоєї матері хай веселиться на Блакитних Горах. Той, хто шанує чужі закони, і сам заслуговує на пошану. Ти вчинив, хлопче, не як дитина, а як справжній, дорослий муж, а тому тобі і шана належиться, як для дорослого мужа. Встань!

Данко встав, а Коарасіаба поклав на його голову руку.

Всі присутні при цій церемонії заплескали в долоні, загукали розчулено, а жінки аж плакали при виді тієї зворушливої сцени. Гості й свої містечкові люди хвалили наперебій Соколів і Соняшного Волоса та на radoщах ще раз засіли за пиво і шураско, спільне для всіх.

Хоч Данко виглядав зовсім уже здоровим, але Коарасіаба категорично спротивився постанові Сокола відіслати хлопця знову до школи. Індіанин запевняв, що небезпека відновлення хвороби триватиме ще кілька місяців, і він мусить мати Данка під наглядом.

Чи вірив він сам у те, що говорив, чи попросту хитрував, не бажаючи знову розставатися зі своїм улюбленцем — годі сказати. Але Соколові син був дорожчий від страченого року науки, і він погодився. Чекаючи нагоди дістати нову служницю, за яких в Санто Антоніо було дуже тяжко, Сокіл покищо лишав Данка самого вдома, а Коарасіаба і падре Вісенте пообіцяли йому хлопця пильнувати.

Оцей власне випадок з мавп'ячим лігвом привів до того, що, коли по цілій Бразилії діти сиділи над книжками і пильно вчилися, Данко байдикував у Санто Антоніо, помагав Арасі ліпити бальон і бігав дивитися на фоґети Саміра.

Закінчення першого розділу

Пішовши спочатку за нашими хлопцями на площу містечка Санто Антоніо, де Самір вистрілював фоґети, а потім заглибившись у дальші і ближчі часи, ми зовсім забули про старого Соняшного Волоса — Коарасіабу, котрого лишили в згаданій шопі з куєю недопитого шімарону.

Що ж він робив у той час, поки ми мандрували по минулому, а хлопці забавлялися "чудами піротехніки"?

Спочатку Коарасіаба долив окропу з залишеного чайника і кілька разів затягнувся. Та улюблений напій раптом стратив свій смак і не викликав більше бажання пити. В самотності шімарон не дає такої приємности, як у товаристві. Це не означає, що товариство мусить говорити і розважатися. Навпаки, при шімароні ліпше мовчати і думати. Але це — величезна різниця: наливати окріп собі самому, а прийняти готову залляту кую з рук другого. Велика різниця!..

Коарасіаба так і не допив куї, а відложив її набік і, помалу звівшись на ноги, вийшов надвір.

Сонце вже присіло за густі, мережані кедри, що росли з західньої частини подвір'я, і від них простяглися довгі тіни, що перебігали вже майже через ціле подвір'я.

Старий почвалав до високого стовпа з густо набитими кілочками, на якому сиділа

знайома вже папуґа, прозвана Рріко. Підтяті сухожилля в крилах не дозволяли їй літати, і вона цілими днями лазила по кілочках то вгору, то вниз, наповняючи ціле подвір'я майстерним перекиривлянням голосу Аліси, або Данка. Коарасіаба підійшов до стовпа і наставив руку так, що його вказівний палець прийняв положення одного із вбитих кілочків і заговорив:

— Рріко, Рріко, ходи сюди, Рріко. Підемо вже спати.

— Рріко, Рріко, — повторила виразно і собі папуґа, кумедно перекиляючи головку з круглими, злими очима.

— Ходи, Рріко, ходи, — просив далі Коарасіаба.

Папуґа, поглядаючи зизом на підставлену руку, почала злазити вниз, поки не вчепилася гострими пазурами в палець Коарасіаби. Тоді він обережно заніс її до шопи і пустив на жердку.

— Данку, Данку, обід готовий! — залопотіла папуґа. — Носса Сеньора Сантіссіма!.. Рріко! Барбаріаде!

Потім зіскочила з жердки на полицку, де стояли мисочки з їжею і водою, витягнула варену кукурудзину і, вискочивши на жердку, почала їсти, тримаючи зерно в одній лапці.

— Ех, ти! — ласкаво сказав Коарасіаба. — Дурна! Лепечеш, лепечеш, сама не знаєш, що.

— Дурна, дурна! — обурено повторила папуґа. — Ходи додому! Коарасіаба! Коарасіаба! Рріко! Барбаріаде!

Набравши оберемок дров і замкнувши двері шопи, Коарасіаба пошкутильгав до своєї оки. Розгорнув жар у пригаслому вогнищі, вибрав з попелу спечені горіхи піньорів, підкинув дров і, запаливши люльку, сів. Разом з димом попливли його сірі, як дим, і гіркі, як дим, думки. Безнадія гнула старечі плечі додолу, спогади налягали на голову важким тягарем, а у вухах все ще звучали слова недавньої розмови з внуком. І, як звичайно, виринали в його пам'яті славне минуле його предків, яке так різко змінилося в нужденне, безцільне сучасне для їхнього нащадка — Коарасіаби...

З площі доносилися вибухи фоґетів і крики та оплески натовпу. Час-до-часу жалібно скімлили собаки, ховаючись по далеких кутках від тих страшних стрілів, що кожного року доводили всіх псів у цілій Бразилії до цілковитого нервового розстрою.

Вже було зовсім темно, коли на подвір'я в'їхав Сокіл. Побачивши, що в хаті темно, а в халупі Коарасіаби горить вогнище, він завів коня до стайні і пішов до старого.

— Добрий вечір, Коарасіабо, — привітався він. — Данко де?

— Коло Саміра. Там фоґети вистрілюють. Сідай...

Сокіл присів коло вогнища, взяв спеченого горіха, роздовбав його і з'їв. Потім витягнув свою люльку, набив тютюном і закурив.

— Їдемо, Коарасіабо, — сказав так несподівано, що індіанин здригнувся. — Щойно одержав листа у падре Вісенте. Пропонують мені іншу роботу.

Коарасіаба нічого не відповів і сидів нерухомо далі, затупивши відразу помертвілий погляд в полум'я вогнища. Але на його камінно—нерухомому обличчі Сокіл вчитав

тяжкий укритий біль. Щоб розігнати враження несподіваної заяви, землемір заговорив, ніби оправдуючись:

— Нема мені більше чого тут сидіти. Я роботу вже скінчив. Хочу тепер переїхати до більшого міста, щоб завжди бути з Данком разом.

Коарасіаба хитнув головою:

— Так, так, — сказав тихо, — краще, як будете разом. Я завжди казав, що син мусить бути при боці батька...

Вимовив це з такою гіркотою, що Сокола здавило за серце.

— Послухай мене, — приятельськи поклав він руку старому на плече, — їдь з нами! Ти знаєш, що я тобі винен, а я свого боргу тим— більше не забуваю і хочу якось тобі віддячитись. Моя хата буде завжди твоєю хатою, мій хліб — твоїм хлібом. Ти врятував мені сина і мене самого, а я постараюся врятувати тобі внука і зробити радіснішою твою старість. Я розумію, Коарасіабо, твоє горе, але ти сам не даси ради з внуком. Їдьте з нами — і я сам візьмуся за хлопця. Маю тверду руку, і Арасі мене боїться більше, як тебе. Я вірю, що мені вдасться зробити з нього корисну людину. А тут, в Санто Антоніо, він пропаде зовсім.

— Він уже пропав, Іване, уже! З нього не буде користи ні тобі, ні мені...

— Я не вірю, Коарасіабо! От поїдьте з нами — і ти побачиш сам, як він зміниться. Арасі є здібний, второпний, і, коли його прибрати в руки — з нього через два роки вийде добрий робітник.

— "Робітник"! — зневажливо скривився Коарасіаба. — Ні, Іване, коли він не буде тим, чим має бути, то нехай не буде нічим! А звідси я не піду... Себто, може, й піду, але не з тобою... Наші дороги, Іване, ідуть у різні напрямки...

— Може бути й правда — відповів. Сокіл. — Я твоєї дороги не знаю. Але що ти думаєш робити з Арасі? Чим він, по-твоєму, має бути? Скажи мені, то я тобі поможу.

Замість відповіді, Коарасіаба стиснув уста і знову задивився у вогонь.

В убогій халупі зависла тяжка мовчанка.

— Але ти не сумуй, приятелю! — підбадьорююче заговорив знову Сокіл. — Ми тебе не забудемо. Будемо писати листи до падре Вісенте, а він тобі читатиме. Тай приїдемо не раз до вас сюди на відпочинок...

Обличчя Коарасіаби лишилося при тих словах незмінним, не виявляючи нічого.

— Коли їдете? — спитав нарешті з трудом.

— Через чотири дні наступним літаком. Я, правда, завтра ще мушу поїхати назад до лісу і пробуду там два дні.

— Хату лишаєш?

— Хату купує сеньор Педро. Але він тебе не вижене, я вже з ним говорив. '

— Мені байдуже: я й так тут більше не сидітиму.

— А куди ж підеш?

Коарасіаба не дав ніякої відповіді.

Через хвилину скрипнула фіртка, повідомляючи, що Данко вернувся додому. Сокіл попрощався і вийшов.

Старий індіанець, лишившись сам, упав на землю обличчям і завив від якоїсь, йому самому незрозумілої розпуки. Він відчував такий біль, немов би йому з живого серця видирали виплекану, вигодовану кров'ю надію.

— Ну, що мені з Данка? — питав сам себе, стараючись вияснити собі причину того болю. — Жив я довго, не знаючи Данка, проживу ще і решту віку. Проживу і вмеру. А зі мною вмере і славна династія Нащадків Сонця, бо з Арасі вже морубішаби не буде. Ні, не буде!.. На мені все скінчиться, все загине. Діамантове Берло, що було предметом заздрости, роздорів, воєн більше ніколи не засяє над племенем гваянців. Його таємниця вмере разом зі мною. Вмере так само, як вмеру я, як умерли мої сини, як умер для нашого народу Арасі, як умер Коема — Ранок.

Коема...

Це ім'я ніколи за дванадцять років не потривожило думок Коарасіаби, бо ж Коема був сином його молодшого сина, котрий міг бути морубішабою лише після смерти стрийка, стрийкових синів і свого власного батька. Окрім того, Коема дванадцять років тому назад був немовлям, а немовлята ніколи не цікавлять мужів. Для немовлят вистачає, коли ними цікавиться мати.

— Коема! — вголос сказав Коаоасіаба і, піднявши обличчя з землі, сів.

Він почув несподівано, як десь у глибині його душі заблисла жива іскорка надії.

— А, може, Коема ще живий? — спитав сам себе вголос, і радість перехопила йому дух.

Він неспокійно засовався на місці і почав завзято смоктати пригаслу люльку. Тютюн затріщав і почав розжарюватися, а разом з ним розжарювалися і надії Коарасіаби.

Справді, чому Коема не міг би жити? Його мати — Іботіра була відважна і рішуча, дарма, що її називали Іботірою — Квіткою. Але вона була небезпечною квіткою і більше заслуговувала на ім'я Онси — ягуара. Іботіри боялися всі, навіть мужі племені, бо вона володіла списом і стріляла з лука, як справжній мужчина. І силою рідко хто міг з нею помірятися. А силу, відвагу і спритність індіанці шанують...

Іботіра, та Іботіра, котра, захищаючи пораненого чоловіка, зуміла вбити чотирьох ботокудів, напевно зуміла захистити і життя своєї першої дитини, свого сина — Коеми! Коема міг жити. Ні, не міг, але мусів жити!..

Вчепившись за ту думку, Коарасіаба поволі прийшов до глибокого, якогось болючого переконання, що Коема живий. Тепер це для старого не підлягало жодному сумніву!..

Чиясь таємнича рука витягала з припалих порохом кутків пам'яті спогади і стелила їх, немов барвисті хустки, перед очима Коарасіаби. Одні образи змінювалися другими, аж поки серед них не виринув один, особливо любий тепер для старого: то був образ забризканої кров'ю Іботіри, котра стояла, опершись спиною об камінну стіну, з тяжкою тангвапемою[40] в руках. Коло її ніг лежало чотири трупи ботокудів, а довкола гудів натовп. Проте в очах ошалілої жінки не було видно ні жалю, ні тривоги, а сама звіряча лютість. Видно було, що Іботіра боронитиме входу в печеру, де лежав пробитий

списом чоловік і плакав маленький Коема, до останньої краплини своєї крові.

Цей несамовитий образ був, однак, любий серцю Коарасіаби, бо давав йому надію на те, що рід морубішаб зі Соняшної Династії ще не перевівся.

— Ні, ні! — шептав старий. — Не все пропало. Ще є руки, котрі по законному праву візьмуть Діамантове Берло! Ще є голова, яку увінчає золото аквангапе з "Оком Сонця"!..

Та зараз же зневіра, як каламутна хмара, впала на серце Коарасіаби. Хто допоможе хлопцеві дійти до свого права? Хто розкриє перед обдуреним племенем хитрість Убіражари? Хто покаже місце, де скрито клейноди влади? Хто?

Індіанин з розпукою подивився на свої опухлі розбиті ноги і застогнав:

— О, великий Тупане! Дай силу цим непотрібним колодам! Верни їм тільки невеличку частину їхньої колишньої витривалости, а тоді побачиш, як служитиме тобі рід гваянців!..

Але Тупан був глухий на гарячі мольби і не відповідав нічого. Це вже не вперше звертався до нього Коарасіаба, як звертався рівно ж і до Сонця, і до Душ померлих, що жили на Блакитних Горах. Та всі вони не чули нічого, видно, або загнівались, або збайдужіли до залишеного на землі світу.

І Коарасіаба знову опинився перед тим самим питанням: Хто?..

Арасі?

Арасі міг би це зробити, але для того треба почувати себе гваянцем. А коли б Арасі почував себе сином племені, то міг би зробити і для себе те, що треба було зробити для Коеми.

Ні, Арасі — ні!

— А хто? — втретє поставив собі питання Коарасіаба.

Подумавши, почув, як якась несмілива настирлива думка, як гудіння комара, сверлує його мозок. Спочатку він боявся прислухатися до неї, відганяв її нетерпеливо, але врешті решт якось мимовільно вимовив:

— Данко!

Вимовив і відразу запротестував злякано:

— Ні, ні! Данко також ні!

Коарасіаба вірив йому, як самому собі, знав напевне, що Данко не полакомиться на дорогоцінні клейноди і на ті скарби, з якими вони лежать. Данко щирий, відважний, відданий Коарасіабі і напевне ще більше був би відданий великій справі, бо Данко думає і відчуває так, як індіанин. Адже не даром його прозвали сином Коарасіаби. Але цього всього мало. Данко, по-перше, був малим. По-друге, Данко не дійшов би сам до Долини Ігурей. А про те, щоб Данко вибирався в подорож з цілим товариством білих, Коарасіаба не припускав навіть думки.

— Данко також не входить в рахубу, — вишептав гірко індіанин. — І ти, старий морубішабо, даремно побиваєшся за білим хлопцем, котрий через чотири дні розпрощається назавжди з тобою...

Страшно потопаючому плавцеві гинути у бурхливих водах розшалілої ріки. Але ще

страшніше буває тоді, коли він вчепиться за пропливаючу колоду, на якій можна урятуватися, а зрадлива хвиля вирве у нього ту колоду і, регочучись, понесе її далі, а до плавця знову витягне руки холодна смерть.

Щось подібне до потопаючого відчував і Коарасіаба. Досі він журився тим, що не має спадкоємця. А тепер, повіривши, що спадкоємець є, журився подвійно, що той спадкоємець не дійде ніколи до свого права.

Одна за другою перекочувалися над його головою безпорадні думки, прибиваючи його все нижче до землі.

Погожий ранок застав Коарасіабу зануреного в задуму над погаслим жаром, вкритим грубою верствою сірого попелу...

Веселий вечір

На другий день ціле Санто Антоніо говорило про виїзд Соколів. І не дивно: для маленького містечка, як приїзд нових людей, так і від'їзд старих мешканців були незвичними і великими подіями. В склепі, що був своєрідним містечковим клубом, де можна було випити чарку горілки, склянку пива, або кую шімарону, обмінятися думками і дізнатися щось нового, цю подію обговорювали зі всіх сторін.

— Шкода, що виїжджають, — говорили одні. — Добрі були люди.

— Добрі, — годились другі, — нема що казати.

— Скільки Педро дає за хату?

— Тридцять тисяч.

— Пушшя! Тридцять тисяч?! Сі, сеньор! Добрі гроші!..

— Добрі! Але й хата добра: велика, нова. Хата — о! — сказав Самір, взявши себе за вухо.

— Сі, сеньор! Ну, і парцеля велика. Жорже напевне дав би більше.

— Напевне дав би, але Педро його випередив. Ранком зустрів його, як ішов платити гроші.

— Арасі, а тобі не шкода, що Данко їде? — спитав хтось.

— Що там для Арасі Данко значить? Він за келішок горілки і діда проміняє, не тільки Данка. Правда, Арасі?

Арасі, котрий завжди стирчав коло склепу, почувши глузливе питання, мовчки відвернувся.

— Та ну, не вдавай гордого! Саміре, дай йому за півкрузейра. Я заплачу.

— Іди, Арасі, випий, — гукнув Самір, наливаючи чарку. — І не стій тут, а йди собі геть.

— Сі, сеньор! — вдячно відгукнувся Арасі, випив горілку, обтер губи рукавом і вийшов зі склепу.

В той самий час, коли в склепі йшла пожвавлена розмова, Сокіл прощався з Данком. За вечір і частину ранку батько з сином веліли вже багато речей поскладати

до валізок і пачок. Лишилася решта, що її мали упорядкувати після повороту Сокола в останній день перед від'їздом.

Сокіл давав останні розпорядження:

— Всі свої речі, Данку, пакуй до цієї скрині. Хати не лишай надовго. На ніч замикай добре вікна і двері і нікого не пускай до середини. Гроші я поклав ось у цю валізку, і ти на всякий випадок про це пам'ятай. Тут маєш пару крузейрів на видатки. Але не купуй ніяких дурниць, особливо фоґетів. Цих дві ночі, поки я приїду, Коарасіаба, я думаю, погодиться перебути з тобою, щоб тобі не було сумно. Хоч в Санто Антоніо небезпечних злодіїв нема, але ліпше буде, коли вас буде двоє. А тепер, синочку, будь здоровий, бо я вже таки мушу їхати.

Вони попрощалися і вийшли надвір.

— Арасі, — завернув Сокіл від брами молодого індіянину, котрий виходив з двору, — дід в хаті?

— Сі, сеньор, — якимось нервово відповів Арасі.

— Осідлаєш мені коня, поки я поговорю з дідом?

— Сі, сеньор.

— Іди, Данку, поможи йому осідлати Карого.

— Сі, сеньор, — пожартував Данко, наслідуючи Арасі.

— Ох, ти кабокльо, кабокльо! — ласкаво посміхнувся Сокіл і пішов до Коарасіаби.

Хлопці пішли сідлати коня.

— Данку, — спитав Арасі, накладаючи сідло, — коли будемо пускати бальона: сьогодні, чи завтра?

— А ти його не продаєш, хіба?

— Ні. Продав би, коли б ти не їхав, але тепер не продам. Хочу пустити бальон для твого від'їзду.

— Дякую, — зворушено сказав Данко. — Ти — добрий товариш, Арасі і я тебе не забуду.

Арасі кисло всміхнувся:

— Але що ж, — зітхнув він, — пускати такого гарного бальона і не вистрілити за ним фоґета — це просто сором!..

— О, тим не журись! — поспробував заспокоїти Данко товариша. — За нашим бальоном стрілятиме все містечко.

— Так, — гірко відповів Арасі. — Ціле містечко стрілятиме, а ми — ні. Ми такі бідні, що у нас грошей навіть на один фоґет нема...

Данко не встиг нічого сказати, бо почулися кроки Сокола, і розмова увірвалася.

— Ну, готово? — спитав Сокіл, заходячи до стайні.

— Готово, тату. Тату, а я можу сьогодні піти з Арасі пустити бальона? Не надовго, на хвилиночку?..

— Добре, добре, але вважай, щоб і ти якимось не полетів з бальоном...

Сокіл, жартуючи, потягнув сина за ніс, скочив на коня і поїхав до брами, яку послужливо відчинив перед ним Арасі.

Після обіду в Санто Антоніо було весело і гамірно. На площі коло склепу Саміра молодь складала з грубих метрових полін високу фоґейру, яку маїли підпалити урочисто увечері. Скрізь по вулицях лежали купи ріща або дров, які стягали діти для своїх власних, окремих вогнищ. На другому кінці площі молодь обтикала зеленню підвищення з дощок, де мала відбутися на другий день забава.

Хоч Самір напередодні запевняв, що має тільки дуже обмежену кількість фоґетів, але та "обмеженість", видно, була якась гумова, бо розтягалася і розтягалася, цілком задовольняючи потреби численних покупців. Діти, молодь і дорослі, захоплені святочною горянкою, витрачали останні тустони[\[41\]](#) на "чуда піротехніки".

Перед смерком прийшов Арасі, котрий цілий день приймав найактивнішу участь в складанні фоґейри, і викликав Данка з хати.

— Слухай, — заговорив він з розпукою у голосі, — ти справді не маєш грошей навіть на один фоґет?!

— Я маю гроші, — щиро відповів Данко, — але тато мені їх лишив на їду.

— О, меу Деус до сеу! "На їду"! Адже ти в монастирі й так маєш сніданки, обіди і вечери! "На їду"! Та я б погодився взагалі не їсти цілий місяць, щоб тільки заощадити гроші на фоґети!.. Що там їда?! Їсти можна кожного дня, а фоґети бувають тільки раз в році. Окрім того, ти їдеш, Данку. Їдеш назавжди. І на прощання не купиш кілька фоґетів?!

Данкові стало дуже прикро. Він сам ніколи ні в кого нічого не випрошував і не зносив, коли його просили зробити щось таке, чого він не міг. І тепер, слухаючи благального голосу Арасі, котрий був і старший і належав, як-не— як, до приятелів, відчував сором за товариша.

— Скільки тобі грошей залишив тато? — продовжував випитувати Арасі.

— П'ятдесят крузейрів.

— Носса! П'ятдесяти крузейрів?! Чи ж ти жакаре[\[42\]](#), щоб за два дні міг при готових сніданках, обідах і вечерях проїсти ще й п'ятдесят крузейрів?!

— Тато дав мені гроші не тільки на їду, а й на всякий інший випадок, — пробував боронитися Данко.

— Які ж можуть бути ще випадки? Ніяких. Слухай, Данку, ти мусиш купити бодай на двадцять крузейрів фоґетів. Решта тобі вистачить. Дай!..

— Я не можу, Арасі, тато не дозволив

— Ех, ти! — зневажливо скривився Арасі. — Тато тобі не дозволив... Ніби татові не все одно, чи ти гроші витратиш на їду, чи на що інше. Ну, добре!.. Більше не проситиму. Я й так не просив би, коли б Самір і Педро не відмовились мене взяти рубати дрова. Думав, зароблю грошей, сам куплю фоґетів і всі їх вистріляю на прощання зі своїм другом. Нічого я для тебе не жалів, бальона тобі подарував. А ти... Ну, то можеш собі їхати. Жаль мені було за тобою, а тепер — ні! За фальшивим другом і тупим ножом ніколи не згадується з плачем. До-побачення!..

Данка обхопив жаль:

— Чекай, Арасі, — затримав він юнака за руку, — я вже дам тобі гроші! Ось тут є п'ятдесят крузейрів. Купи за двадцять фоґетів а решту мені принеси. Добре?

— О, це зовсім інша річ! — втішився Арасі. — Так то я розумію! Ти — справжній друг! Я вже біжу, бо фоґетів залишилося дуже мало. Навіть не знаю, чи ще є які гарні. Чав! — і, вхопивши гроші, Арасі, мов мала дитина, підскоком вибіг на вулицю.

— Чого від тебе хотів Арасі? — підозріло спитав Коарасіаба, коли Данко вернувся до хати.

Хлопець зам'явся.

— Напевне просив грошей? — догадався Коарасіаба.

— Так, — признався Данко. — Арасі дуже хотів купити фоґетів.

— І ти дав?

— Дав.

— А тато що на це скаже?

Данко похилив голову, не відповідаючи нічого.

— Коли приїде твій батько, — сказав Коарасіаба після павзи, сердито посмоктавши люльку, — я йому скажу, що Арасі забрав у тебе гроші.

— Це неправда! — стрепенувся Данко.

— Правда! Прийшов, обдурив тебе і вимантив.

Данко розсердився і блиснув очима:

— Неправда! — тупнув ногою. — Арасі мене не дурив! Я сам дав йому гроші! Коли б не схотів — не дав би. Але я схотів і дав. Я дав, я буду і відповідати!..

— Тато буде гніватися.

— Буде. Але при чому тут Арасі? Тато, правда, заборонив витратити гроші на фоґети, але не забороняв Арасі їх просити. Арасі невинен.

Ця смілива й горда відповідь не тільки сподобалася Коарасіабі, але й погасила його гнів: "Говорить, як справжній індіанський муж!" — подумав собі.

Данко з нетерплячкою чекав повороту Арасі. Йому вже кортіло якнайскоріше пустити бальона і... Ну, що будемо скривати?.. Адже, Данко мав усього чотирнадцять років. А котрий же хлопець у цьому віці не захоплюється фоґетами, навіть коли тато не дозволяє їх купувати?..

— Хоч би дійсно не забракло яких гарних! — думав він, виглядаючи у вікно на дорогу.

Але, замість Арасі, під брамою з'явився Бенедіто і заплескав:

— Данку! — крикнув він. — Це ти послав Арасі по фоґети до Саміра?

— Я. Або що?

— Та нічого, тільки Самір мене прислав спитати, бо він не вірить Арасі.

— Хай Самір буде спокійний...

— Ну, то чав! — і муринчук вернувся бігом назад.

Нарешті вернувся Арасі з кількома великими фоґетами під пахою.

— Ходи, Данку! — гукнув він. — Поможеш мені зняти бальон, і підемо до фоґейри. Там уже народу — пушся ла герра! Всі на нас чекають. Скоро!

— Коарасіабо, — нервово заговорив Данко, — я вже йду.

— Іди, іди, але не барися довго.

— О, я скоро вернуся. Чав! — і Данко, махнувши на прощання рукою, вибіг з хати.

Обережно знявши повішений у шопі бальон і дбайливо його згорнувши, хлопці пішли на площу до Саміра. За ними бігла ціла гурма цікавої дівчоти.

Було вже темно. На площі коло фогейри зібрався густий натовп. Багато присутніх мали також бальони, а всі поголовно були забезпечені більшою, чи меншою кількістю фогетів.

— Ідуть! Ідуть! — впали вигуки в натовпі, коли Арасі з Данком вийшли на освітлену смолоскипами площу.

З тих вигуків Данко зрозумів, що вони є героями сьогоднішнього вечора. Та й не диво: майстерність молодого індіанця у ліпленні бальонів була давно відома, а на цей раз всі знали, що його бальон буде чимсь — о! — і за тим слідувало щипання вуха.

— Ну, починаємо! — гукнув Арасі, котрий вже знав настрої містечка. — Хто перший?

— Я! — обізвався один юнак. — Я пускаю свій перший!

Вслід за юнаком вийшло ще кілька менших і більших хлопців з приготованими бальонами. Серед них був і білявий Жорже, якого Арасі називав з ненависти "рудим". Сердито блиснувши в бік суперника своїми темними очима, Арасі, однак, не заперечував: він знав, що найкращого бальона ніхто ніколи не пускає першого.

Почалося таїнство запалювання. Один тримав бальон за горішній кінець, другі — за бічні роги, а один, — як водиться, — власник бальону, підпальював тошу.

Від запаленого всередині вогню прозорі стінки бальонів затеплилися і ожили різними кольорами: червоними, зеленими, жовтими, синіми, фіялковими. Бальони, ніби живі сотворіння, що прокидалися з мертвого сну, злегенька затремтіли, пропускаючи крізь стінки приємне тепло. Папір таємниче зашелестів, випростовуючись від тиску зсередини. Вогонь розгарявся все більше і більше, надимаючи гарячим повітрям паперові стіни.

Деякі вже пробували готовість своїх бальонів до лету, злегка підтягаючи їх за вершечок вгору.

Ось коло одного гуртка роздався радісний крик, бо бальон, який спочатку нерішуче коливався і моргав усіма своїми яскравими боками, раптом рванувся вгору.

— Р-р-а-а!.. У-га-га!.. Ф-і-і-і-ть!.. — закричали довкола, заплескали в долоні, засвітіли і глухо затупали в землю ногами люди.

— Підпалюйте фогейру! Фогейру підпалюйте!

— Трах-тах-тах!.. Бум!.. В-ж-ж-ж!.. — затріщали й зашипіли випущені навздогін за бальоном фогети.

— Р-р-р-а-а-а!.. У-га-га!.. Ф-і-і-і-ть! — обізвався знову натовп, бо піднісся і другий бальон, а за ним третій.

Мов чарівні маленькі палаци, зроблені з кольорового скла, бальони підносилися вгору, обертаючись, то одним, то другим боком, поки їх не підхоплювала течія вітру і не

несла над ріку.

Підпалена фогейра затягнулася спочатку густим димом, а потім, при дужому напорі вітру, спалахнула у підніжжя буйним полум'ям. Крики і радість збільшилися. Небо вкривалося все густішою мережею золотих ракетних ниток і розцвітало їхніми вибухами. Почалося справжнє свято Сан Жвон.

Четвертий бальон був капризний: він все хилився набік і ніяк не хотів випростовуватись. Коли ж знетерпеливий власник нервово шарпнув його за чубок, стараючись надати йому потрібного положення, бальон, ніби роззлостившись, бухнув несподівано вогнем, загорівшись цілий, і за секунду розсипався великими золотими платками. Ті, що тримали його, з криком розскочились в сторони, і на місці, де щойно так гарно світився упертий барвистий ліхтар, лишилася сама димляча тоша й сірі клаптики зітлілого паперу.

Товпа знову закричала і засвистіла, виявляючи глузливе, хоч і не менше, задоволення:

— Еп-па, португез!

— Бурро![\[43\]](#)

Найбільше мороки мав коло свого бальона Жорже. Його бальон взагалі не мав охоти літати. Намотана на тошу ганчірка вже дотлівала, Жорже мав чорні від сажі руки, якими він вспів уже намалювати собі криві вуса й широку бороду, обчорнити вуха й ніс, але бальон таки не підлітав.

— Нічого, я знаю тепер, чого йому бракує, — зрезигновано сказав Жорже, хоч справді того не знав. — Я його поправлю і пущу завтра.

— Ти, як хочеш, щоб твій бальон літав, — крикнув злобно Арасі, — то прив'яжи його до кінського хвоста!

Довкола зареготались.

Жорже моментально скипів:

— Іди ти малювати мавпи, знаєш?[\[44\]](#) — крикнув і собі здавленим голосом. — Добре, що хоч можу до кінського хвоста прив'язати, а ти прив'яжи до свого власного, мавпо хвостата!

— А — ти безхвоста мавпа, ще й руда до того! — відгризся Арасі.

— Жорже! Арасі! — загукали довкола. — Та помиріться ви хоч заради сьогоднішнього вечора!..

— І-і-і! — вставив хтось збоку. — Шкода їх мирити. Двоє довгоносих не поцілується! Вони при кожній нагоді сваряться.

Але сварку утихомирили.

Злітали бальони за бальонами. Власники щасливо пущених були горді й веселі. Невдахи ж мали дуже посоромлений й навіть винуватий вигляд.

Самір з жінкою й синами мусіли добре звиватися, щоб задовольнити всіх клієнтів. Щасливці на радощах частували всіх, а невдахи приходили залити почуття своєї поразки. Пили пиво, горілку і перекусували печеними піньорами. Дітям замовляли з капіле[\[45\]](#), або й саме чисте капіле цілими склянками.

Нарешті, прийшла черга й на Арасі. Він вибрав кількох дорослих юнаків і вивів їх на площу.

— Арасі!.. Арасі пускатиме Данкового бальона! — загукали довкола.

Очі всіх звернулися на молодого індіанця і його помічників. Зі склепу повиходили не тільки покупці, але навіть і родина Саміра. Всі уважно почали слідкувати за приготуваннями.

Через те, що бальон був високий і до його вершка не досягла б навіть рука найвищого чоловіка, з Самірового склепу винесли стіл. На нього виліз плечистий парубок і взяв бальона за чубок. Арасі священидяв: він ще раз уважно перевіряв положення тош, розпорядився, хто де має стояти і чого пильнувати. Переконавшись, що кожний знає свою роль, ліг на землю і почав підпалювати тоші: спочатку більшу, а потім малі. Запаливши, він все ще лежав на спині, обережно роздмухуючи вогонь то в одній, то в другій тоші.

Непорушний натовп затаїв віддих, обнятий тим самим питанням: полетить, чи ні?

Бальон розцвів цілою веселкою вогнів, затріпотів і став обережно похитуватись, як маленька дитина, що пробує перших кроків. Тоді Арасі зірвався на ноги, поправив тут і там руки, що тримали бальон, і вискочив на стіл. Змінив хлопця, що пильнував вершка паперового корабля, і вправною рукою потягнув бальон трошки вгору. Бальон покійно подався і вже не опустився вниз. Це був доказ того, що тягар тош обчислений добре.

Ще секунда, друга — і ось бальон задрижав, просячи старту.

— Пускай! — крикнув несамовито Арасі.

Яких десять рук, що притримували паперового красеня, покійно відірвалися від нього, а бальон зробив гордий скок і урочисто почав підійматися.

Коли було на нього дивитися збоку, видавалося неможливим, що оце величає паникадило було твором рук звичайного неграмотного хлопця. Не вірилося, що воно було зроблене зі звичайного клею і найдешевшого паперу. Білі боки корабля, позолочені вогнем знутри, обливалися то синіми, то червоними, то зеленими тонами, що їх кидали від себе причеплені внизу човники. Віконечка корабля, наліплені також з червоного паперу, здавалося, аж сміялися і раділи разом з глядачами.

Люди стояли, як заворожені. І тільки тоді, коли бальон піднісся на яких десять метрів угору, над цілим містечком піднявся такий рев радості і захоплення, немов би тут щойно розбили напад племені ботокудів. Летіли вгору кашкети і солом'яні капелюхи, шкварчали і вибухали кольорові кулі фоґетів, яким вторували вистріли з рушниць і пістолів, а над усім повис крик і свист сотень присутніх.

Потім люди кинулись ґратувати обом героям вечора. Та до Арасі не можна було навіть приступити. В ньому раптом прокинувся дикун. Він скакав, кричав щось на адресу Жорже і його коня, перевертався через голову, хапав куплені за Данкові гроші фоґети і, вистріливши, знову кричав, скакав і перевертався через голову. Хоч-не-хоч, Данкові доводилося приймати ґратуляції самому.

Данко, бачивши, як роблять всі "порядні кабоклі", вирішив поступити і собі, як вони. Він зібрав усіх своїх товаришів, повів їх до Саміра і розпорядився:

— Саміре, дві пляшки капіле і на п'ять крузейрів м'ятних цукерків для товариства! Я плачу.

Та в тій хвилині пригадав, що решту грошей має Арасі, з котрим тепер абсолютно не можна було говорити, і поправився:

— Я завтра заплачу.

— Добре, добре, — згодився Самір. — Дві пляшки капіле, на п'ять крузейрів цукерків і що ще?

— Покищо, нічого.

Хлопці, наслідуючи старших, побрали склянки, побажали Данкові всяких успіхів і почали пити засолоджену рожеву воду і смоктати зелені цукерки, від яких було так приємно-холодно в роті.

Нарешті, Данко попрощався з товаришами і всіми присутніми в склепі і пішов додому.

Фоґейра горіла вже аж до вершка, бризкаючи іскрами і освічуючи все довкола в золотисто-червоні кольори. В повітрі стояв тяжкий запах пороху і карбіту, що були неприємними додатками до кожного фоґету, і давив у грудях.

Данко йшов, час-до-часу оглядаючись на вогнений сніп фоґейри, довкола якої продовжувалась голосна забава з бальонами, або вдивлявся у свою власну кумедну довгоногу тінь, що бігла від його стіп далеко вперед і губилася в сутінках, куди не досягало світло високого вогнища з площі. Йшов, а в грудях його злегка ворухився якийсь неприємний неспокій і отруював собою радість щойно пережитих вражінь. Не турбував його видаток, зроблений для товаришів, бо він знав, що батько за це гніватися не буде. Зате гриз його другий видаток — на фоґети. Річ, звичайно, не в двадцятьох кру— зейрах, а в тому, що він вперше за своє життя зробив те, чого йому не дозволив батько.

— Ах, — подумав він з досадою, — який той Арасі дурний! Ну, чому він попросту не попросив у мене тих двадцять крузейрів? Адже я міг ці гроші йому просто подарувати за ті послуги, які він не раз для нас робить. І тоді тато напевне також нічого не сказав би, бо яке кому діло до того, що робить Арасі з подарованими грішми? А так....

І Данка цілком пригнобила свідомість своєї провини. Він не боявся батька, але любив його і шанував свято, а тому так прикро було йому подумати, що ось через пусті фоґети він міг захитати до себе довір'я найдорожчої йому людини.

— Коли б уже тато повернувся! — подумав наостатку. — Я б йому все розказав по правді і пообіцяв би більше ніколи, ніколи так не робити!.. Але тата не буде ще два дні. Два дні! Боже, як довго!..

Звичайно, Данко тоді навіть до голови не припускав, що він побачиться з татом не через два дні, а значно, значно пізніше...

Присяга

— Ну, як, полетів бальон? — відразу спитав Коарасіаба, відчиняючи двері.

В його звичайно байдужому і безбарвному голосі пробивалася велика цікавість і

навіть занепокоєння.

— Полетів, — відповів Данко, відразу забувши про свою журбу. — О, Коарасіабо, коли б ти тільки бачив, як це було чудово!..

І хлопець живо почав оповідати про подробиці так цікавої події. Але Коарасіаба вже його не слухав. Цікавість, яку проявив несподівано у першому питанні, зникла безслідно, і він, ніби закаменів, заглибившись у свої думки.

Сиділи обоє в кухні на забитій пачці. Під плитою весело тріщав вогонь, а зверху шумів чайник, даючи знати, що скоро закипить вода.

— Я задумав, — несподівано сказав Коарасіаба, урвавши хлопця на півслові, — як полетить баллон — буде добрий знак, не полетить — поганий знак.

— Що задумав? — спитав здивовано Данко.

— Велике діло задумав, велике! — пошепки відповів Коарасіаба.

Ще більше здивований Данко дивився на індіанця, котрого досі ні разу не бачив таким урочистим і грізним, як тепер.

Коарасіаба раптом повернувся цілим тілом до хлопця, вхопив його обома руками за плечі і, вдивляючись диким, сверлючим поглядом в його очі, спитав здавленим від хвилювання голосом:

— Данку, ти пам'ятаєш, що означає переломана над головою стріла?

Данкові стало страшно, але він всіми силами старався здавити в собі хвилювання і відповів:

— Знаю: моє життя — твоє...

— Добре! — сказав Коарасіаба, не віднімаючи рук і не відводячи погляду. — Ти знаєш, що по індіанському закону я можу навіть зараз вбити тебе без всякої причини?

— Знаю, — відповів цілком переляканий Данко тремтячим голосом.

— Але, — продовжував Коарасіаба, стаючи все загадковішим і грізнішим, — мені не потрібна твоя смерть, мені потрібне твоє життя. Коли зробиш те, чого я вимагаю — ти вільний! Не тільки вільний, але будеш моїм паном, а я, старий морубішаба, буду твоїм рабом!..

— Ти — морубішаба?!!

— Так. Але цього ніхто не сміє знати, чуєш?!! — люто шарпнув він хлопця за плечі. — Ніхто! Навіть твій батько! Зрозумів?

— Так... — ледве вимовив Данко.

— Пам'ятай, — з притиском вимовив Коарасіаба: — коли б ти мене зрадив — уб'ю! Люблю тебе, як сина, а вб'ю, як гадину. Знай!

Він нарешті випустив з рук тремтячого хлопця і почав підкладати дрова до печі. Потім взяв свою люльку, яку був лишив на підлозі, розпалив її наново і якийсь час сидів нерухомо.

Переляканий Данко збирав наполохані думки, не вірячи й досі, що Коарасіаба, отой вічно спокійний, добрий Коарасіаба, крив у собі стільки якоїсь твердої, холодної звірячої жорстокости. Все, що сталося протягом останніх кількох хвилин, видавалося хлопцеві дуже поганим сном.

Тим часом Коарасіаба заговорив знову, але на цей раз спокійно, як завжди:

— Це, Данку, тільки частина таємниці. Коли хочеш вислухати всю — склади присягу, що допоможеш мені... Ти — не індієць, ти — білий, тому я не вб'ю тебе, коли зараз скажеш мені чесно, що не хочеш допомогти, що не маєш супроти мене обов'язку, що для тебе, білого, переламана стріла варта тільки переламаної стріли і нічого більше. Але скажи правду, як ти вмієш її говорити... Ну?..

Данко спочатку взагалі не міг здобутися на відповідь, а, коли почав говорити, то плутався в словах:

— Ти, звичайно, Коарасіабо, можеш мене вбити, бо... Ти не думай, що я забув про стрілу... І я завжди готовий тобі віддячитися... Ти мого тата також врятував... Тільки я ще замолодий... А... а... таємниця... Я не знаю, Коарасіабо... Я — християнин...

Хлопець заплутався остаточно і замовк. Але, на його здивування, Коарасіаба не тільки не розсердився за плутану відповідь, а дружньо поклав йому руку на плече і сказав:

— Мудро говориш! Ти ще молодий — правда. Ти — християнин, а ваша віра не на все дозволяє... Дуже добре!.. Отже, скажу тобі ясніше: мене скривдили, моє плем'я обдурили, місце морубішаби зайняв обманець. Чи твоя віра заборонить тобі вигнати обманця і допомогти моему нащадкові зайняти своє місце?

— Моя віра, Коарасіабо, — осмілюся Данко, — велить обороняти покривджених.

— Бачиш, — втішився Коарасіаба, — я знав про це!

— Але. — продовжував свою думку Данко, — я ще молодий. Чим я поможу?

— Добре кажеш! — ще раз похвалив Коарасіаба. — Коли розумієш, що для великого діла треба дорослих людей, то ти розумний хлопець. Але... ти ж не завжди будеш молодим? Колись виростеш?

— О, тоді, звичайно! Тоді можеш сказати мені свою таємницю!

Індієць зітхнув:

— О, Данку, Коарасіаба не є такий дурний, щоб без причини говорити з юнаком, тримаючи серце на долоні. Але ти їдеш, Данку, і хто зна, чи ми ще колись побачимось. Я старий, сину, старий і немічний. Душа вже проситься на Блакитні Гори... Коли помру — вже нікому буде подбати за моє плем'я.

— А Арасі? — спитав Данко.

— Арасі? — гірко перепитав Коарасіаба. — Коли б Арасі схотів бути морубішабою, то я б до тебе не звертався.

— Але ж, Коарасіабо, коли ти його не переконав, то і я, коли навіть виросту, не зможу його змусити стати морубішабою.

— Добре кажеш! Коли я його не переконав і не змусив, то його вже ніхто не змусить. І не треба змушувати. Арасі, як морубішаба, був би вартий стільки саме, скільки й той ошуканець, котрий тепер там сидить. Не Арасі буде морубішабою, а... От бачиш, Данку, я не знаю досі: говорити тобі все, чи ні? Велика бо це таємниця, страшна таємниця... Боюся її довірити недостойному... Коли б ти був дорослим мужем, я б знав, чи ти вартий довір'я. А так — хто зна, яким ти будеш, як виростеш...

— Буду таким, як мій батько! — з гордістю сказав Данко.

— Як батько, кажеш?.. Я, власне, того боюся, бо твоєму батькові я б не звівся.

Данко аж підскочив, діткнутий до живого словами індіанця.

— Що?! — перепитав він, відразу стиснувши кулаки. — Коарасіабо, коли ти не віриш моєму батькові, то й мені твоє довір'я непотрібне!

— Твій батько білий, — холоднокривно сказав Коарасіаба і пакнув димом.

Хлопець зірвався з місця і став у горду позу:

— Я також білий! — крикнув він, збліднувши від образи. — Я також білий, як і мій батько! І я не хочу бути ніяким іншим, тільки таким, як мій батько! Ти... Ти кажеш, що маєш право мене вбити. Можеш вбити! Але ти не смієш ображати мого батька! Бо тут навіть ні закон переломаної стріли, ні твоя старість ні твоє морубішабство не стримає мене від того, щоб я не побив тебе і не викинув з мого дому!

Данко не кидав слів на вітер. Він дійсно був готовий за ще одне образливе слово кинутись на Коарасіабу і перевести свою погрозу в дію.

Але чудний і нерозгаданий був сьогодні Коарасіаба, і всі його вчинки і слова були зовсім несподівані. Замість того, щоб образитися, або спалахнути гнівом на останні слова хлопця, він сказав одобруюче:

— Так, сину, в обороні честі батька не вибирай способу і не дивись на особи!.. Не гнівайся, мій малий приятелю, бо в Коарасіаби замалі уста, щоб в них могла вміститися пошана, яку чує його серце до твого батька. Але твій батько не піде рятувати мого племені, бо для того треба бути або індіанцем, або гарячим юнаком, як ти, Данку. А твій батько не індіанець і не юнак. Твій батько є тільки білим дорослим мужем з чесною, але холодною душею. Він є моїм приятелем, але його серце байдуже до долі бідних, обдурених дикунів. Твій батько любить лише своє плем'я, так саме, як я люблю лише своє. І тому, Данку, я б своєї таємниці не повірив йому.

Ці слова не тільки заспокоїли Данка, але й повернули йому почуття приязни до індіанця.

— Ти помиляєшся, Коарасіабо, — сказав лагідно. — Мій тато напевне поміг би тобі більше, як я, бо він дуже розумний і знає все...

— Розум — вода, — перебив хлопця Коарасіаба. — Розум — вода, а почуття — вогонь. Вода сильніша вогню. Розум погасить почуття...

— Не розумію твоїх слів, Коарасіабо.

— Чому не розумієш? Вони прості: щоб дійти до мого племені через ліси, гори і болота, треба мати вогонь у крові. А розум питає: "Пощо ідеш, о білий, до дикунів? Для чого засуджуєш себе на небезпеки?"... І погасне вогонь почуттів, бо їх залле холодна вода розуму...

Данко довго думав над тим, що сказав Коарасіаба, і прийшов до переконання, що старий має рацію: тато напевне не вплутався б у порохунки між індіанцями. Що татові до того? А от йому, Данкові, дуже шкода Коарасіаби і його племені, і Данко, коли б тільки був дорослим, не подивився б ні на що і пішов би туди, куди треба, і зробив би все, що від нього залежало б. Пішов би, свідомо наражаючись на небезпеки. Для цілого

народу, хоч і чужого, варто віддати одне життя. А тато цього не зробив би.

Чому ж то так?

Досі все те, що робив, казав чи думав батько, для Данка було тільки прикладом того, як повинен робити, говорити і думати не лише Данко, а і всі люди. Адже тато був розумним, чесним, відважним і добрим чоловіком. І не тільки в очах сина, а і в очах сторонніх людей. Та виявляється, що Данко в такому поважному випадку, як з Коарасіабою, зробив би інакше, як батько. Чому?

Тато розумний, дуже розумний, це не підлягало жодним сумнівам. Але чи розум справді може стати на перешкоді до доброго вчинку? Чи дійсно розум — вода, що гасить вогонь шляхетних прагнень?

Ні, тут щось не так...

І раптом Данкові пригадався багато разів чуваний вираз: "Інший погляд на речі". Хлопець дуже зрадив таким, на його думку, вистачаючим поясненням і сказав по-українськи вголос:

— Так, тато має інший погляд на речі.

— Що ти сказав? — спитав Коарасіаба.

— Нічого. Я тільки думаю, що тобі хтось мусить допомогти. Але, Коарасіабо, чому ти не звернешся до Посту Опіки? Адже там сидять військові, котрі допомагають індіанам.

Коарасіаба аж затрясся на цю згадку:

— Що?! До Посту Опіки? Ні, Данку, я до Посту не піду. Я не вірю білим! Я не хочу, щоб білі прийшли в Долину Ігурей! Бо, коли б вони пішли, то не для того, щоб прогнати обманця Убіражару, а для того, щоб забрати... забрати... Ні, Данку, я і тобі не скажу. Не скажу доти, доки не присягнеш мені на душі померлих, що не зрадиш мене.

— Не зраджу, Коарасіабо! — гаряче сказав Данко.

— Мені мало того, що не зрадиш. Присягни мені, що, коли виростеш, підеш в Долину Ігурей, відшукаєш мого другого внука Коему і перекажеш йому те, що я скажу тобі. Більше я від тебе нічого не вимагаю.

— Ти маєш ще одного внука?

— Так. Він ще маленький... Ні... Він вже виріс і буде майже такий завеликий, як ти, Данку. Арасі не хоче. Хай буде Коема морубішабою. Убіражару, чи сина його — вбити!

— Вбити?!.

— Певно. Але, звичайно, ти не будеш убивати сам. Ти тільки скажеш Коемі те, що я тобі скажу зараз. Скажеш?

Данко, розуміючи, що Коарасіаба вимагає від нього чогось дуже поважного, все ще не міг рішитися сказати: так! Коарасіаба бачив його вагання і розумів їхню причину.

— О, Данку, — заговорив гаряче, — ти мусиш мені пообіцяти! Ти мусиш зробити для старого Коарасіаби те, про що він тебе просить! Адже і ваше плем'я підбив ворог! Я не люблю білих, правда, але, коли б від мене залежала доля твоїх і твого тата братів, я б дав себе навіть з'їсти ботокудам, щоб тільки ваше плем'я було знову вільним!.. Для справжньої дружби ніяка жертва не є завеликою, Данку! Данку, мій білий сину, не відмов старому Коарасіабі! Не відмов!.. Коарасіаба заплатить тобі за це! Заплатить

багато, багато!.. Не буде багатшої людини за тебе!.. Моє плем'я має, чим заплатити!..

Та обіцянка нагороди зовсім не цікавила Данка. Коарасіаба вже винагородив його наперед, врятувавши йому життя і життя його батька. Але готовість старого морубішаби згинутися в руках людоджерів для українського народу його глибоко зворушила, бо Данко знав, що Коарасіаба говорив правду. Данко не сумнівався ні на хвилину в тому, що Коарасіаба дійсно зробив би так, як казав. Коарасіабу не треба би було навіть просити, чи переконувати. Досить було б лише сказати: "Іди" — і він пішов би без слова заперечення. Пішов би, бо того вимагає індіанський закон дружби і братерства. Індіани його інакше не розуміють.

А Данко Сокіл, син шляхетного, цивілізованого народу, мав би зробити інакше? Мав би відмовити людині, котра була його другом і опікуном? Людині, котрій він з татом зобов'язаний життям?

Ні, Данко не міг, не хотів, не смів, не мав права відмовити!..

І він сказав;

— Добре, Коарасіабо, я присягаю тобі на пам'ять моєї померлої матері, що, коли виросту, зроблю для тебе все, що зможу, навіть віддам життя, якщо це буде потрібне. Але... Але тільки тоді, коли в тому, вимагаєш від мене, не буде нічого такого, на що не дозволяють закони моєї віри і мого племені. Присягаю! — і він урочисто підніс вгору два пальці.

— І присягаєш, що не заміниш свого рішення? — спитав Коарасіаба.

— Присягаю!

— Присягаєш, що навіть, коли зміняться твої думки, підеш проти них за своєю теперішньою присягою?

— Присягаю!

Коарасіаба раптом зсунувся з пачки, упав Данкові до ніг і обняв його коліна.

— Данку, мій сину, мій пане!.. Хай білий Бог вашого племені і великий Тупан індіанських племен відкриють шляхи перед твоїми ногами!.. Хай Коарасе[46] буде твоїм охоронцем вдень, а Жассі[47] у ночі! Хай душі померлих г'ваянців приймуть тінь твоєї матері, котру тепер кличеш на свідка, у свою щасливу сім'ю на Блакитних Горах!.. Зломи стрілу над моєю головою, хлопче, бо відтепер — я твій раб, твій пес!..

— Годі, Коарасіабо! — сказав зворушений Данко, підводячи старого з землі. — Я не є твоїм паном, а ти не є моїм рабом. Ми тільки друзі. Дай мені свою люльку, хай на знак дружби закурю з неї.

Коарасіаба зірвався на ноги, миттю витряс люльку, набив її тютюном, вкинув до неї жаринку і подав Данкові. Данко тільки потримав цибушок в устах і віддав люльку назад Коарасіабі. Він навіть не пробував затягнутися димом, бо знав, що скандально закашляється і попсує враження урочистості моменту. Але дружба була завершена: Данко "курив" з Коарасіабиної люльки.

Чайник давно кипів, бухаючи клубами густої пари, від чого накривка дрібненько танцювала, щось сердито видзвякуючи на своїй бляшаній мові. Хлопець аж тепер це закріпив. Поспішно кинувся по кухні, виполокав кую, насипав свіжого шімарону,

заварив і, сівши побіч Коарасіаби, почав обережно смоктати напій. Вперше за своє життя знайшов у тому приємність і навіть зміст, а тому не квапився, пив помаленьку, поки Коарасіаба затягався димом.

Мовчали обидва. Данко пам'ятав звичку індіан — не випитувати нічого співрозмовника і терпеливо чекати, поки він сам не почне говорити про те, що має сказати. Знав також, що Коарасіаба не почне говорити так довго, поки не вип'є своєї куї, не залле її окропом і не віддасть назад Данкові. Але не спішив, а пив поволі, статечно, як належалося тому, хто був другом старого морубішаби.

Нарешті, цибушок почав булькотати і підсвистувати, даючи знати, що прийшла черга на гостя. Данко діляв кую і подав її Коарасіабі.

Старий відложив набік люльку, прийняв шімарон і, припавши устами до гарячого цибушка, задивився в жаріюче піддувало печі. Але не бачив нічого з того, що було перед його очима, бо його зір заглибився у далеке, далеке минуле...

Таємниця

В спорожнілому домі запала урочиста тиша. Вона видавалася ще урочистішою і глибшою тому, що обоє співрозмовників сиділи в темноті, нервово розсвітлюваній червоними відблисками тоненьких смужок світла, які пробивалися від дверцят та відкритого піддувала і вихоплювали з темноти дві постаті, таких близьких у цю хвилину, а разом і таких неподібних людей. Старий, згорблений Коарасіаба, з поморщеним обличчям і погаслим поглядом, був ніби втіленням віджилого минулого, що скінчило свій життєвий шлях і стоїть над приготованою могилою. Юний Данко, стрункий і міцний, як пальма, з енергійним, відвертим лицем, чистим блиском темних очей і гордим чолом, був натомість живим образом майбутнього, що переступає обрій соняшного ранку.

Але одночасно в обидвох постаттях було щось моторошно-подібне, якесь невллове для ока, спільне тавро, що позначає без різниці віку всіх людей, душі яких діткнені великим вогнем тотожних бажань. Старий і молодий сиділи поруч, оточені густою тьмою, і виглядали в Тремтячих відблисках вогню, як символічний образ вічності прагнень свободолюбивого духа, що, відмираючи з одними, народжується в других, еднаючи нерозривно серця й думки істот, котрі походять з цілком різних світів.

Сиділи, подавлені величчю наступаючого моменту, в якому мала розкритися похмура тайна, що її дотримання було попереджене урочистою присягою.

— Кілька разів ти питав мене, — заговорив Коарасіаба після довгої мовчанки, — про знак на моїх грудях. Що це є, по-твоєму?

Данко подивився на груди індіанця і відповів тихо:

— По-моєму, це — знак Сонця.

Коарасіаба хитнув головою;

— Так, це є знак Коарасі. Маю цей знак я, має Арасі й всі морубішаби Соняшної Династії, що з давніх давен править племенем г'ваянців...

— Г'ваянців?! — живо перепитав Данко. — Тих самих г'ваянців, котрі билися під арауе[48] великого Аїмбіре проти португальців?

Пригаслі очі Коарасіаби раптом ожили і широко відкрилися від здивовання:

— Звідки ти знаєш? — спитав він вражений.

— З книжбк, — просто відповів Данко.

Того вже Коарасіаба ніяк не сподівався. Йому ніколи й на думку не приходило, щоб у книжках, до котрих він завжди ставився з певною погордою, могли бути записані речі, про які знали тільки піяґи[49] та морубішаби племені. А тепер виходило, що про ці речі давно вже знали білі, навіть такий малий хлопець, як Данко. Разом зі здивованням прийшла й велика тривога про долю Соняшних Клейнодів: "Може, їх уже й нема на місці, коли білі такі чарівники, що все знають?" — подумав він. Але, опанувавши своє хвилювання, спитав:

— Що записано в книжках? — і додав наказуючим тоном: — Оповідай!

— О, Коарасіабо, — відповів трохи розчарований Данко, — в книжках записано дуже багато речей, і мені забракло б ночі, щоб тобі все переповісти...

— Ніч довга, — спокійно зауважив Коарасіаба, — а всіх книжок мені і не треба розказувати.

— А що ж тобі розказати?

— Тільки те, що знаєш про г'ваянців.

— Та я про г'ваянців нічого не знаю. Знаю тільки, що вони воювали разом з тамойосами* проти португальців.

— Ну, то розкажи про тамойосів і про великого морубішабу Аїмбіре.

Данко вже дуже жалував, що вихопився зі своїм питанням. Йому кортіло якнайскоріше довідатися про Коарасіабину таємницю, але тепер він уже не міг примусити упертого індіянину говорити, а натомість мусів йому оповідати сам.

— Що ж тобі розказувати? — спитав він вдруге, покірно зітхнувши.

— А от розкажи, чому г'ваянці пішли за Аїмбіре, і що було потім?

— Хай буде, як бажаєш... Тільки я не можу розказувати від Аїмбіре і тамойосів, а мушу говорити від початку...

Данко трохи задумався, підбираючи потрібні йому для важкої розмови вирази, і став оповідати:

— В той час, про який велиш оповідати, в Бразилії точилася кривава боротьба: португальці намагалися скорити індіян, а індіани об'єднувалися у великі маси і, де тільки можна було, нищили, своїх поневолювачів. У Баїї[50] підняв загальне індіанське повстання легендарний морубішаба Карамуру, коло затоки Гванабара лютував на чолі числених племен жахливий людоджер Кунямбебе, а в кряжах Серра до Мар зворохобилися племена тамойосів. Повстання тамойосів було найстрашнішим для португальців і тому, що цих племен було дуже багато і тому, що повстання очолював великий морубішаба — мстивий Аїмбіре, котрий уже скоштував рабства. Правда, скочивши з кайданами в ріку, він урятувався з неволі, але не міг подарувати своєї ганьби і присягнув за неї жорстоко відплатити. За бойовим призивом Аїмбіре піднялися

не лише всі тамойоси, але приєдналися також й інші племена, як от ґваянці та карібокці... Так, чи ні, Коарасіабо?

— Так... Ну, і що далі?

— А далі для португальців стало ще гірше, бо з-за великої води приплили інші білі люди — французи. Це було 1555 року... Ах, ти ж не знаєш, що то є "1555 року"!.. Це було... Це було стільки років тому назад, скільки є пальців на ногах і на руках у двадцятьох людей. Розумієш?.. Так, отже, бачиш, з землі, яка називається Франція, вигнали багатьох людей іншої віри — гугенотів... Але ти й так того не зрозумієш... Ну, от ці французи-гугеноти посідали у великі човни і зі своїм вождем, на ім'я Вілеґаньо, приплили до затоки Ґванабара. Там висадилися на острів, збудували міцне укріплення і почали робити заходи, щоб і собі відвоювати кусок бразилійської землі.

На островах у Ґванабарі і на побережжях материка жило багато індіан, здебільша племен тамойосів. Французи від самого початку заприязнилися з ними, не робили їм кривди, як португальці, не вбивали, не поневолювали, а, коли щось вимінювали, то чесно з індіанцями розраховувались.

За таке добре ставлення індіанці сподобали собі нових білих людей і жили з ними в мирі. Французи ж, знаючи про ворожнечу і війну між португальцями та місцевими жителями, почали ще більше бунтувати індіан і обіцяли їм допомогу у боротьбі.

Спочатку португальці, зайняті війною з індіанцями, не важилися нападати на французів. Але пізніше головний губернатор на Бразилію — Менґ де Са зібрав великі сили і кинув їх у бій проти французьких укріплень на острові. При допомозі відділів мамелуків французів вдалося викинути з острова, але від того не стало краще, бо французи втікли на материк і ще тісніше об'єдналися з тамойосами. Дійшло до того, що Аїмбіре на знак приязни видав свою доньку заміж за француза і тим скріпив взаємини між обома народами.

В той час, коли коло Ґванабари з перемінними успіхами йшла боротьба між французами й португальським військом, Аїмбіре руйнував і палив португальські оселі в Сан Павло. Маса тамойосів та інших племен сунули, мов гураган, і ніщо не могло їм протиставитися. Там, де вони пройшли, нічого не залишилося від португальських осель.

Та майже по трьох роках постійних перемог, коли Аїмбіре, перейшовши місцевість, де є тепер місто Сан Павло, прибув до ріки Піратінінья, щастя зрадило великого морубішабу. Назустріч йому виступило велике об'єднання племен ґваяназців [\[51\]](#) під керівництвом морубішаби Тібіриси. Ґваяназці вже були навернені на християнство, а й сам Тібіриса був уже вихрищений і носив ім'я Мартін ґАффонсо Тібіриса. Назвали його так на честь великого португальського діяча — Мартін ґАффонсо де Соуза...

Зустрівшись з військами Тібіриси, Аїмбіре був розгромлений цілковито і після поразки втік з рештою своїх 'прихильників над беріг моря в місцевість Іперойґ, що лежить серед гір Бокаїна.

Але тоді, коли він утікав, племена карібокців і ґваянців не пішли за ним, а завернули на південний захід і опинилися близько тих околиць, де ми тепер живемо...

Данко зупинився і замовк. Мовчав і Коарасіаба, перенісшись думками і серцем у те далеке минуле, від якого його відділяло майже чотири століття, але про яке він багато вчився від свого батька і жреців племені. Коарасіаба так заслухався в оповідання, що йому почало видаватися, ніби він, малий ще хлопчина, сидить перед п'ягою Ітапірою — наймудрішим жрецем племені, котрий учився історії племені г'ваянців разом з батьком Коарасіаби. Отрясшись з того враження, він нетерпеливо сказав:

— Чому ж нічого не говориш?! — Оповідай далі!

Данко був у клопоті:

— Я не знаю, чого ти ще хочеш, Коарасіабо... Оповідати можна багато...

— Оповідай далі про Аїмбіре і про тих... як їх?

— Французів?

— Умгу, про французів.

— Та ти ж уже знаєш... Аїмбіре втік до Іперойґ, скликав на нараду всіх морубішаб племен, щоб з ними обговорити і підготувати рішучий спільний наступ проти португальців. Аїмбіре покладав при тому великі надії на підтримку французів, хоч їхній "морубішаба" Веліганьо вже вернувся на свою батьківщину.

Губернатор Менґ де Са не хотів воювати проти тамойосів, а тому післав до Іперойґ двох священиків: падре Нобреґу і падре Аншіету, котрі вже довго жили перед тим серед індіан і працювали для їхнього добра. Обидва священики послушали прохання губернатора і вибралися до Іперойґ. Це була дуже небезпечна подорож, оскільки індіани в стані війни є особливо ворожі до чужинців, а в ті часи розправлялися з ними немилосердно. Однак, Нобреґа та Аншіета не побоялися смерті і відважно взялися за виконання дорученого їм діла. Вони самі, без зброї, дісталися до Іперойґ і почали переговори з присутніми морубішабами.

Спочатку їх зустріли ворожо, поставили коло них охорону, щоб вони не втікли, але пізніше це все змінилося. Просидівши кілька місяців з індіанами, священики зуміли схилити морубішаб до того, щоб вони, відмовилися від наміру вести війну проти португальців і проголосили мир.

— Так, так, — гірко хитнув головою Коарасіаба, — мир з ворогом, який ніс рабство!..

Данко змішався: '

— Я не знаю, Коарасіабо... Тільки можу тобі одне напевне сказати, що ті обидва священики були ворогами рабства. Вони захищали індіан перед владою і робили їм багато добра.

— Ну, добре, добре... І що було далі?

— Та нічого. Священики просиділи в Іперойґ п'ять місяців і тоді, заручившись обіцянкою миру, вернулися до Сан Павло. Правда, Аїмбіре довго не годився на мир, а, коли годився, то тільки під умовою, щоб йому видали на розправу всіх тих португальців, котрих він забажає. Але священики тому спротивилися і так довго говорили з іншими морубішабами, поки не добилися свого.

А падре Аншіета, коли перебував у Іперойґ, довго молився і ходив по березі моря та писав на прибережному піску пісню на честь Матері Божої[52].

Досягти миру з великим морубішабою племен тамойсів — Аїмбіре, португальці вдарили на французькі укріплення в Гванабарі. Французів у жорстокій битві розгромлено, а решта племен тамойосів, котрі воювали навіть після перемир'я між Менґ де Са й Аїмбіре, також зложила зброю'.

Так по десятих роках тяжкої війни з тамойосами нарешті наступив мир.

Коарасіаба за своєю звичкою сумно похитував головою і бурмотав:

— Так, так, всі були добрі, всі були відважні, всі хотіли миру, всі хотіли добра, а принесли війну, ненависть і нещастя для індіян... А що записано про гваянців у твоїх книжках?

— Я ж тобі вже казав: після того, як Тибіріса розбив коло Пірітініньґи війська тамойосів і їхніх спільників і Аїмбіре втік до Іперойґ, гваянці пішли в іншу сторону. Вони боялися португальців і вирішили шукати таких земель, де ще не було білих. Перейшовши ріку Паранапанема, частина гваянців оселилася в диких горах Апукарани, а частина зайняла побережжя річки Тібажі, де жили ботокуди. Через якийсь час гваянці поділилися на три окремих племена...

— Як?! — стрепенувся Коарасіаба. — Чому поділились?

— Я того не знаю, Коарасіабо, — відповів Данко. — В тих книжках, які я читав, нічого не написано про те, чому гваянці поділилися. Написано лише, що вони мали трьох окремих морубішаб і пізніше жили вже понад лівим берегом ріки Парани, ось тут, де ми тепер, і вниз по ріці аж до місцевості Гваїра...

Данко замовк.

— Чого ж ти став? — з ноткою гніву спитав знову Коарасіаба. — Кажі далі!

— Що ж тобі казати далі?

— Кажі все, що знаєш про гваянців!..

— Більше я нічого не знаю, Коарасіабо. Тільки ті вчені, котрі зустрічалися пізніше з гваянцями, писали про них, що гваянці були розумніші від багатьох інших племен, що вони вміли багато такого, чого не знали інші індіани...

— Так записано в книжках? — втішився, як мала дитина, Коарасіаба.

— Так записано в книжках, — підтвердив Данко.

— О, — урочисто промовив Коарасіаба, — то не всі, що пишуть книжки, є дурними! І що далі?

— Далі — нічого... Я ж не читав усіх книжок...

— А... А... — Коарасіаба помітно схвилювався. — А не читав ти нічого про Соняшні Клейноди?

— Ні. Що це таке?

Сухорляве тіло Коарасіаби раптом зібгалося і потім випростувалося, зовсім як у гадюки перед скоком. Це було ознакою задоволення, яке Коарасіаба підтвердив ще й беззвучним сміхом.

— Ех, ви, білі!.. — вимовив він з добродушною погордою. — Все ви знаєте, але

найважливішого не знаєте!.. Ну, але це й краще... Слухай, Данку... Це, здається, Арасі?..

Данко напружив слух, але не почув нічого.

— Це тобі причулося, Коарасіабо.

— Ні, не причулося. Тут є Арасі... Ану, подивися у вікно...

Данко встав підійшов до вікна, відчинив його і виглянув надвір. Але скрізь було спокійно, тільки з площі ще й далі доносилися крики і вибухи.

— Нема нікого, Коарасіабо. Ти помилився.

— Може... Але дивно: Хіба б я вже й справді став глухим?..

— Ти зовсім не глухий, Коарасіабо, — поспішив заспокоїти старого Данко. — То напевне був якийсь пес...

— Пес. кажеш?.. Ні... То не був пес...

— Ах, лиши це, Коарасіабо!.. Розкажуй... — тут Данко увірвав сам себе, бо прцгадав, що йому, молодшому, не належить силувати старших до розмови.

Але Коарасіаба зовсім не помітив нетакту хлопця. Він сидів деякий час нерухомо, не то прислухаючись до чогось, не то збираючись з думками. Нарешті заговорив:

— Отже, слухай, Данку... Багато правди у твоїх книжках, але не вся... Багато-багато є ще такого, чого не знають вчені білі і не знатимуть... Є таке, що знаємо лише, ми, морубішаби гваянців, і тримаємо в таємниці... Знають багато також і наші піяґи, котрі говорять з великим Тупаном і душами померлих... Кожний старший син морубішаби племені, перше ніж візьме у свої руки батьківське арауе, мусить багато днів слухати науки піяґ і батька... Так велить наш звичай, і тому навіть у ваших книжках записано, що ми, гваянці, є розумніші від інших індіанських племен. Та наші морубішаби є розумними не тільки від наук піяґ, а й від іншого... Це стара історія і тягнеться від Потопу...

— Що?!! — здивувався Данко. — Індіани також знають про Потоп?!

Коарасіаба не зрозумів Данкового здивовання:

— Чому питаєш? — запитав він. — Хіба є такі люди, що не знають про Потоп?

Хлопцеві стало соромно.

— Я думав, — сказав він збентежено, — що то тільки християни вірять в Потоп...

— Звичайно, — хитнув головою Коарасіаба, — в Потоп мусять вірити навіть і християни... Так, отже, кажу, це — стара історія... Насамперед, був тільки Великий Тупан, а більше нічого... Тупанові було сумно самому, і він зробив собі приятеля — індіанина. А для того, щоб індіанин мав де жити — Тупан зробив землю. Походивши по землі, індіанин відчув велику спрагу і сказав про це Тупанові. Тоді Тупан зробив воду. Напившись, індіанин захотів відпочити, але сонце дуже пекло, а тіні не було. І Тупан сказав: "Лягай і відпочинь, а я заступлю від тебе сонце і дам тобі тінь". Індіанин послухав, а коли прокинувся — побачив, що лежить під високою, креслатою пальмою. Довкола також росли ліси, бо, поки індіанин спав, Тупан зробив ліси. Відпочивши, індіанин відчув голод і знову сказав про це Тупанові. Тоді Тупан понавішував на дерева овочів, пустив у ліси звірів, а у воду вкинув рибу. І з того індіанин був дуже вдоволений. Але через деякий час індіанин знову прийшов до Тупана і сказав: "О, великий Тупане!

Я сам мушу ходити на полювання і не маю часу ні зробити собі сіть на рибу, ні приправити убитих тварин, ні зробити доброго напою з кукурудзи — ауаті, або напою з бананів — пакова. Такі речі найкраще роблять жінки. Отже, сотвори мені жінку, яка буде доглядати мою господарку і веселити мене, коли я повернуся до свого вогнища". І Тупай послухав індіянину та сотворив для нього жінку. Індіянинові вже було веселіше і він більше не був самотнім, коли Тупан ходив працювати або полювати і не приходив цілими днями.

Так минали роки... Індіяни множилися, а Тупан жив серед них, як морубішаба. Але, коли індіян namножилося вже багато, вони почали сваритися між собою за місця полювання і стали вбивати один одного. Тупан розгнівався і сказав їм, що вони не сміють того робити. А індіяни відповіли: "Хіба ж ти не бачиш, Тупане, що нам тісно? Зроби так, щоб для всіх вистачило місця на полювання". І сказав тоді Тупан: "Добре, я зроблю так, що всім вам буде досить місця..." А тоді нагнав на землю всі дощові хмари, завернув назад у ріках воду і викинув на сушу море. Настав Великий Потоп, у котрому погинули майже всі індіяни, і тільки частина з них, що допливла до високих гір, урятувалася. Серед них були г'ваянці.

Багато милуло днів, а індіяни мусіли сидіти в голоді на вершках гір, чекаючи смерті. І от тоді вони вирішили просити у різних богів рятунку: одні перепрошували Тупана, другі просили рятунку в Жассі, а г'ваянці звернулися до Коарасі. Але Тупан не відгукнувся на молитви, бо був гнівний на індіян. Жассі не міг чути прохань, бо індіяни зверталися до нього вдень, коли Жассі йшов спати, а, коли Жассі виходив на небо, то була ніч, і тоді спали індіяни. І тільки одне Коарасі послухало г'ваянців: почало гріти з усіх сил і випивати воду, а до того ще й прислало на поміч індіянам священних птиць — Саракур. Саракури приносили в дзьобах великі кошики, повні землі, і засипували водну глибіню. Так урятувалися г'ваянці і ще трохи індіян з інших племен.

Коли вони зійшли з гір, то вже на землі було багато місця, але від того не було краще, бо всі звірі потопилися, а Тупан не схотів зробити інших. Тоді індіяни самі заходилися виробляти звірів з попелу і глини. Звичайно, люди не були такі мудрі, як Тупан, і спочатку у них виходили такі тварини, що їх не можна було їсти або й такі, що шкодили індіянам. Потім, правда, індіяни вже навчилися робити самих корисних звірів, але шкідливі дуже розмножилися і множаться по цей день...

Від того часу, як г'ваянці вибрали собі за опікуна Коарасі, Коарасі полюбило наше плем'я і на знак дружби подарувало морубішабі клейноди влади — Соняшні Клейноди. Це були акванґапе і арауе, зроблені зі справжнього золота — з пір'я священних птиць Саракур, які вістують схід Коарасі і відправляють його на спочинок. І вправило Коарасі в обидва клейноди два великих камені, які блищали так, як саме Коарасі, і мінилися всіми фарбами веселки. Той камінь, що є в акванґапе і приходить якраз над чолом, називається Оком Коарасі і надає розуму та прозорливості всім морубішабам, котрі вдягають акванґапе на голову. Камінь, вправлений в арауе, називається Кулаком Коарасі і надає всім морубішабам сили в руках та сприяє зміцненню їхньої влади в племені. Окрім тих двох великих каменів, в акванґапе є багато синіх каменів, а від

Кулака Коарасі звисають двадцять чотири золотих ланцюжки, на кінцях яких прикріплено червоні камені, кожний завбільшки, як великий біб.

Такі є Соняшні Клейноди.

Пізніше, коли за часів повстання племен тамойосів тапуїтіньгі бачили ці клейноди, вони казали, що наші арауе і акванґапе походять з земель Мая... Дурні тапуїтіньгі! Адже у нас і найменший хлопець знає, що Соняшні Клейноди є даром Сонця, що сині камені — це уламки неба, а червоні — застигли краплини крові бога тьми Сасіз пробитої долоні. Було також багато серед тапуїтіньгів, охочих виміняти Соняшні Клейноди за круглі, блискучі гроші, за тканини, або навіть за намиста чи дзеркальця, але ґваянці не хотіли: всі бо знали, що в Соняшних Клейнодах захована велика сила, яка приведе колись до панування ґваянців над іншими племенами.

Арауе й акванґапе були знані далеко у всіх сторонах. Морубішаби, п'яги й прості індіанці з інших племен приходили з далеких околиць, щоб поклонитися нашим клейнодам. Хто торкнувся їх — ставав мудрим, сильним і бистрим, а, коли хворий торкався їх — то uzдоровлювався.

І було багато воєн через Соняшні Клейноди. Були заздрісні через них і тупіси, але особливо тапуяси. Підлі, дурні, нікчемні тапуяси!.. Вони думали, що, коли здобудуть клейноди, то стануть такими, як ми, ґваянці, вибранці Коарасі!.. Але тапуяси ніколи навіть не торкнулися Соняшних Клейнодів, а натомість поселили в наших серцях глибоку ненависть до себе, таку ненависть, якої не забуде навіть останній з роду ґваянців. Всі племена тупісів ненавидять тапуясів, але найбільше їх ненавидять ґваянці. Ми не знаємо, що це таке — мир з тапуясами. Ми вбиваємо і нищимо їх скрізь, де тільки зустрічаємо...

Так от, бачиш, було багато воєн через клейноди. Але ні разу не вдалося нікому відбити з наших рук ні акванґапе, ні арауе. Горстка найвідданіших і найсильніших ґваянців завжди виводила морубішабу з клейнодами в безпечне місце, а плем'я ґваянців, не дивлячись на постійні втрати у боях, відроджувалося скоро знову.

Морубішаби племені ґваянців мали на грудях оцей знак Коарасі і завжди називалися соняшними іменами: Ранкова Зоря, Сонце, Саракура, Світанок, Ранок, або, от, як я, Соняшний Волос. Кожний ґваянець мав у давнину по кілька жінок, а дівчата інших племен були горді, коли їх купували собі за жінок мужі племені, яким рядила Соняшна Династія. І хоч постійні війни не давали нашому племені розростись так, як іншим племенам, але ґваянці все були серед інших племен тим, чим є маленьке сонце супроти великої землі...

І так було, поки з-за Великої Води не припливли білі тапуяси. Багато кривди зазнали від них всі індіанські племена, але ще більше зазнали її наші предки. Бо нас не тільки ловили в рабство, як інших, не тільки забирали наші землі, як у інших племен, а й полювали за нашими клейнодами.

Тому, коли великий вождь Аїмбіре кинув бойовий клич до всіх індіанських племен, то в першу чергу під його арауе приєднались роди ґваянців.

Ти правду сказав, Данку, що була велика війна... О, такої війни ще не бачила наша

земля!.. Як бурхливі води ріки після дощу зносять всяке сміття, так індіанці змивали на своєму шляху всі сліди перебування білих тапуясів. Тапуїтінґи тікали, або гинули, а їхні невольники-індіанці, приєднувалися до вождя Аїмбіре і збільшували його війська.

Так прийшли над Піратінінґу. Але тут дізналися, що проти тамойосів стали племена ґваянаців під проводом зрадника Тибіріси. Аїмбіре не сподівався такого від індіанців, а тому скликав на нараду всіх морубішаб і старших мужів племені. Соняшні Клейноди тоді носив хоробрий Ґварасе. І от на нараді Аїмбіре поставив до Ґварасе вимогу: віддати йому Соняшні Клейноди. "Мені, — сказав Аїмбіре, — тепер потрібний великий розум і сила, інакше я не переможу Тибіріси. В Тибіріси багато війська". Ґварасе спротивився: "Соняшні Клейноди можуть носити тільки морубішаби ґваянців. Коли ти не відчуваєш сили, то віддай мені провід, і я переможу Тибірісу!" На ці слова Аїмбіре запалав страшним гнівом: "Я можу забити тебе, Ґварасе!.. Я досі йшов на чолі походу, я керував війною, і я мушу мати клейноди, рівні своїй гідності. Запам'ятай, що клейноди робляться для морубішаби, а не морубішаба для клейнодів! І ти не можеш зробитися великим морубішабою тільки через те, що маєш клейноди! Акваґапе робиться для голови, а не голова для акваґапе! Арауе робиться для рук, а не руки для арауе! Коли я звелю відрубати тобі руки і голову, то й Соняшні Клейноди з тебе морубішаби не зроблять!" На це Ґварасе відповів: "Твоя правда, Аїмбіре: акваґапе робиться для голови, а арауе для рук морубішаби. Ґваянців є мало, а тамойосів багато. Але голова також мала. Ґваянці є головою всіх племен, а ви, тамойоси, є тільки плечами і ногами. Тому не личить, щоб Око Сонця було на плечах, а Кулак Сонця тримали ноги. Віддай мені, як голові і рукам всіх індіанських племен, владу, о Аїмбіре, і ми переможемо ґваянаців!"

Між обома морубішабами загорілася сварка і напевне скінчилася б смертю одного з них, коли б в цей момент не донесено, що Тибіріса вдарив на тамойосів.

Тибіріса мав значно менше сил, як Аїмбіре, але через те, що сварка між вождями і їхніми прихильниками перенеслася аж до простих вояків, навіть до жінок і дітей, Аїмбіре програв. Після кількох днів тяжкої битви з ґваянацями, після внутрішніх заколотів між тамойосами, ґваянцями і карібокасами, Аїмбіре мусів утікати, а ґваянці, загноєні за зневагу їхнього морубішаби, відділилися від тамойосів і пішли в іншу сторону.

Довго, довго йшли ґваянці, забираючись все далі в ліси, все далі від тих доріг, якими вже ходили білі, аж поки не зупинилися, як ти казав, у горах Апукарани. Там поділилися на окремі племена і почали розселяватися так, щоб всім вистачило місця на полювання, і на будову окремих осель, і на поля під мандьоку[53], солодку картоплю і кукурудзу. Кожним племенем правив окремий вождь, але всі вони підлягали головному морубішабі Ґварасе. Одне плем'я відбилося досить далеко і зайшло над річку Тібажі, де зустріло тапуясів-ботокудів. Вони жили тут уже давно, ще від Потопу, коли їх велика хвиля занесла сюди і вихлюпнула на гори. Звичайно, ґваянці, вибрані нащадки Коарасі, не могли стерпіти сусідства брудних пуру[54], і так довго нападали на них, поки нарешті ботокуди, котрі не загинули в боях, забралися геть, лишивши землі для

г'ваянців. Тоді ніхто не знав, що нащадкам войовничого племені доведеться ще раз зустрінутися з нащадками ботокудів...

Довго і щасливо правив Гварасе розкиданими по різних околицях родинами г'ваянців. Час-до-часу він розсилав у всі кінці гінців, щоб скликати вождів на нараду, або гостину. І всі приходили здалека, і всі радилися і гостилися, всі шанували накази великого морубішаби.

Але коли до Гварасе почала навідуватись Марагігана — передвісниця смерті, великий морубішаба оголосив свою останню волю, призначивши одного зі своїх трьох синів на спадкоємця Соняшних Клейнодів.

Та по смерті батька двоє других не погодились з його рішенням і почали оспорювати право на клейноди і на велике морубішабство, зламавши вперше в історії г'ваянців закони племені. І з того почалися нещастя. По сварці й битвах Соняшні Клейноди забрав другий син, а той, кому їх призначив батько, мусів тікати. Від'їжджаючи, він прокляв своїх братів і сказав, що з цього дня Соняшні Клейноди будуть джерелом нещастя для кожного неправного властителя, так, як досі були джерелом сили й успіхів. Та ще сказав, що Соняшні Клейноди колись на довго пропадуть з племені, а над г'ваянцями візьмуть верх ботокуди. І так сталося...

За трьома синами морубішаби Гварасе г'ваянці поділилися на три окремих королівства. Один рід, отой, що пішов за законними нащадками, вимандрував з апукаранських гір і оселився аж над берегом Парани. Інші два роди жили у постійній війні, а клейноди щокілька тижнів опинялися то в одних, то в других руках. Незабаром обидва брати загинули, але тоді за клейноди почали битися їхні діти, а потім онуки. Таємниця клейнодів дійшла й до білих, і щойно тоді племена відчули весь тягар киненого прокляття. На г'ваянців нападали білі, нападали мамелуки, нападали й інші індіанські племена, бо всі хотіли дістати дорогоцінні клейноди у свої руки. Багато г'ваянців гинуло в боях, багато попадало в рабство. Нащадки Коарасі забули про спокійне життя, про полювання, про оброблювання землі, про сон, про відпочинок. Вони не будували осель і не жили на одному місці, а постійно кочували, як ті найбільше упосліджені племена, що їх називають тремембе*. І хоч нікому так і не вдалося ні разу викрасти від г'ваянців ні Ока, ні Кулака Коарасі, але й морубішаби ними недовго тішилися: кожний з них гинув від стріл своїх противників.

І так тривало довго...

Обидва ворогуючі племена, тікаючи від переслідувань то туди, то сюди, нарешті прибули різними дорогами до вод великої Г'ваїри[55], туди, де води Пікірі впадають у води Парани. Там, на своє велике здивування, застали вони третє плем'я г'ваянців, що його морубішаба мав законне право до клейнодів. Цей морубішаба називався так, як і я, — Коарасіаба і був дідом моїх багатьох дідів. І це третє плем'я зазнало багато лиха від білих і тікало так довго, поки не зустріло білих піяг, таких, як падре Вісенте. Піяги були добрі для індіан, і коли дід моїх дідів Коарасіаба здався під їхню опіку, його плем'я зазнало спокою і зажило тихим життям. Так що коли до Г'ваїри прибули два других племена, вони застали там укріплену оселю й оброблені поля. Піяги, довідавшись про

дивну долю трьох племен, прийняли новоприбулих радо, дозволили їм поселитися коло себе і наказали усім помиритися, а Соняшні Клейноди сховати і забути про них, поки не настануть кращі часи. Г'ваянці послушали доброї ради і так зробили.

Відтоді настав у племені мир. Г'ваянці жили на одному місці, обробляли багато землі, завели у себе коні, корови, свині та різну працю. Вони навчилися від білих п'яг багато такого, чого не вміли раніше, а потім почали молитися до білого Тупана.

І було тоді добре, ботапуїньгі і мамелуки не важились нападати на г'ваянців, а, коли нападали, то гинули самі, але ніколи не поверталися зі здобиччю.

Та, чим далі, то частіше навідувались до Г'ваїри тапуїтін'гі, бо довідалися, що там у землі є багато дорогоцінних каменів, а в ріках є діаманти. Індіанам все те не було потрібне, бо ні одного ні другого ніхто не міг їсти, ні зжити на щось. Але тапуїтін'гі за один діамант, за кусничок цієї ствердлої води, або за жменю каменів давали багато різних речей, а навіть убивали один одного на смерть. Вони цілими місяцями могли бродити по пояс у воді річок, а нарешті гинули від голоду, від хворіб, або від рук інших шукачів. Білі п'яги казали, що камені та діаманти — це велике нещастя для людей, а тому наказували їх збирати і ховати від тапуїньгів. Індіанці слухали п'яг, і те, що знаходили, приносили й віддавали своїм покровителям. А п'яги складали те все до ями, прикритої великим каменем.

Але, видно, тапуїтін'гі дізналися, що г'ваянці мають багато прихованих каменів і діамантів, бо одного разу на оселю напало велике військо, і тільки з великим трудом і втратами нашим предкам вдалося оборонитися. Один п'яга тоді упав забитий, а з ним і багато г'ваянців. Тапуїтін'гі відступили, але незабаром напали вдруге з ще більшою силою, а потім ще, і ще... Там, де були оброблені поля, лишилася сама втоптана земля. Замість оселі — лишилися самі згарища. Згоріла навіть тупан-ока* де г'ваянці молилися до білого Тупана, а з самого племені лишилася ледве половина. І тоді білий п'яга наказав решті переселитися в інше місце, де було безпечніше. Вирішили перейти на острів Г'ваїра, що лежить серед вод Парани. Поробили тратви[56], щоб було на чому перевезти худобу і речі, і помалу перевезли те все на острів. Там поселилися. Вибудували нову табу[57], вибудували тупан-оку, обгородилися міцним частоколом, а до того ще й пізніше висипали великий вал. Тапуїтін'гам уже не можна було так легко напасти на г'ваянців, бо їх з трьох боків охороняла вода, а з четвертого — висока стіна, зложена з грубих колод і брил каміння. Тяжко працювали г'ваянці, укріплюючи своє селище і розчищаючи землю під нову господарку. Вони рубали і палили ліси, носили важке каміння і колоди та робили все можливе, щоб забезпечитися і перед ворогом і перед голодом. Окрім того, п'яга наказав рити під тупан-окою велике підземелля. Коли почали його рити — наткнулися на глибокий хід, який лишила по собі Велика Кобра[58], коли вилазила з-під землі на поверхню. Той хід є дуже довгий і глибокий та кінчається аж там, де вода Парани скаче через сім східців. Коли розчистили цей хід, виложили усе підземелля камінням, а найглибшу печеру, куди знесли все дорогоцінне каміння й діаманти, а разом і Соняшні Клейноди, закидали й засипали землею, так що тільки небагато людей знало, як можна туди дібратися. А ті, хто знав, зложили велику

клятву, що не зрадять таємниці нікому сторонньому і самі з неї не скористають.

Так забезпечившись і обгородившись на острові, думали наші предки, що нарешті зможуть спокійно жити і працювати. Але помилилися. Ледве зібрали вони зі своєї, тяжко обробленої ріллі два врожаї, як на них знову напали тапуїтінґи. Вони висадилися високо на острові вгорі і йшли великою силою. Найбільша, найзавзятіша боротьба розгорілася коло валу, але, коли білі перейшли вал, ґваянці уже не мали можливості ні боронитися, ні тікати. Лишалось тільки вмирати. І ґваянці умирили, але так жорстоко билися, що тапуїтінґи в останній момент не витримали і подалися назад. Наші предки відперли їх рештками своїх сил у глиб острова, а тоді вернулися назад і почали радитися. Вони бачили, що другого наступу білих, котрих іще лишилося багато, не здержать, і тому вирішили залишити острів і перейти вночі на другий берег Парани. Кинулися шукати білого піяґу, свого покровителя і добродія, але не знайшли його ні серед живих, ні серед забитих. Видно було, що білий Тупан забрав його живого до себе.

Тупан-ока згоріла і завалилася, а під її згарищами лишилося і підземелля, і печера зі скарбами. Ґваянці не мали часу їх шукати і відкопувати, а тому лишили там, де вони були, а самі вночі на тратвах і човнах перебралися на другий беріг ріки до Великого Лісу, до Мато Ґроссо, як кажуть тепер. Було їх дуже небагато, а всі вони згодились без суперечок, щоб, замість зниклого білого піяґи, їхнім начальником став знову за старим звичаєм морубішаба Саракура — один з правнуків мудрого Ґварасе, той, що був внуком правного спадкоємця Соняшних Клейнодів. Саракура і за життя білого піяґи користувався великою пошаною серед ґваянців та один з небагатьох знав, де скриті клейноди...

Коарасіаба несподівано увірвав оповідання, зірвався на ноги і кинувся до дверей. Здивований у першу хвилину, Данко і собі побіг за старим, нічого не розуміючи.

— Арасі!.. Арасі!.. — кричав у дворі Коарасіаба. — О, ти негідний маландро, вагабундо!^[59] Підслухуєш?.. Ти думаєш, що я нічого не чую?!

Але ніхто не обізвався на цей крик, і нічого не зраджувало присутності підслухувача.

Коарасіаба повернувся тремтячий і схвильований.

— Бачиш, — звернувся до Данка, я ж тобі казав, що тут був Арасі!..

— Ти бачив його?

— Ні. Поки я відкрив двері — він утік. Але я напевне знаю, що він тут був і підслухував...

— Та годі тобі, Коарасіабо! Арасі зараз коло Саміра і забув про все на світі.

Ці слова до решти обурили індіянину, і він зігнав свою злість на хлопцеві:

— Ти краще знаєш, чи я?! — крикнув на ціле горло. — Нікчемний зелепуху^[60]!.. Я, Коарасіаба, що був оком і вухом племені стільки років, не міг би тепер розпізнати присутності власного внука? О, які ж ви, білі, нездари!.. Які ви глухі і сліпі!.. Навіть дурний Арасі має гостріший зір і слух, як найученіший серед вас!.. Й Арасі підслухав!.. Арасі тепер знає!.. А не смів того знати, бо негідний!..

Коарасіаба був у такій розпущі, що Данкові стало його жаль.

— Я думаю, Коарасіабо, що Арасі не міг багато чути знадвору: адже ти говорив тихо, а у містечку великий галас...

Старий індіанець від тих слів трохи заспокоївся.

— Це правда, — сказав. — Але, коли б навіть і почув, то й так нічого не зробить. Не з його вдачею скарбів шукати... Він лінивий і боязливий...

Вернулися обидвоє знову до кухні, посідали перед піччю, підкинули дров і наново взялися до шімарону.

— Так от, бачиш, — продовжував Коарасіаба, — Саракура зібрав решту племені, проголосив себе морубішабою і наказав усім йти далі у Великий Ліс[61]. Там незабаром гваянці зустріли інших індіанців з племені гварані, а потім паягва. Це були дружні племена. Вони знали про гваянців, а тому радо продали нашим предкам багато своїх дівчат і дозволили жити поблизу себе. Але Саракура не погодився. Він шукав таких околиць, куди б були замкнені всі дороги. Він хотів відвести своє плем'я в закутину, де б гваянці були забезпечені від білих. І гварані і паягва сказали, що такою околицею є долина коло ріки Ігурей, куди можна зайти лише тоді, коли стоїть велика посуха. І ще сказали, що в Долині Ігурей живе плем'я ботокудів, які колись давно прийшли сюди і яких гварані винищили, а решту загнали за високі гори, за болота і непрохідні ліси, в закутину, що лежить між ріками Ігватемі та Ігурей. Обидві ріки впадають в Парану, але Ігватемі творить великі болота, а Ігурей тече попід стрімким кряжем Маракажя. Гори Каагвасу зі заходу, болота і гори зі сходу коло берега Парани робили Долину Ігурей великою пасткою, куди не можна було ні увійти, ні вийти без великих втрат. І хоч гварані і паягва не радили Саракурі залазити в цю пастку, але Саракура вирішив саме йти туди.

Стояла страшна посуха. Земля тріскала від спраги, а зів'ялі овочі опадали з дерева. Було дуже погано, але Саракура тішився тим нещастям і скерував своє плем'я в Долину Ігурей.

Довго йшли. Не дивлячись на посуху, багато гваянців потопилося в трясовинах, а багато родин відстало від племені і залишилося позаду. Не всі бо мали силу у голоді і спразі дертися через ліси і гори, переходити глибокі, стрімкі потоки і зрадливі болота.

Але нарешті перевалили останній гірський перстень і опинилися в родючій і затишній Долині Ігурей[62]. Там дійсно зустріли ботокудів. Коли б гваянці не були такі виснажені довгою дорогою і коли б їх було більше, то напевне вони б зробили так, як годилося: знищили б негідних пур до ноги. Але ботокудів було багато, і вони не зазнали такої тяжкої мандрівки, а тому в бою могли перемогти гваянців. Отже, Саракура не вступив з ними в битву, лише проголосив себе господарем Долини Ігурей, а ботокудам наказав підкоритися собі: "Віднині, — сказав він, — ви, ботокуди, будете буграми племені гваянців. Коли спротивитеся — то наші п'яг'и нашлють на вас велику пошесть, і ви вигинете всі. Пам'ятайте, що ми — вибранці ясного Коарасі й найстарші над усіма індіанськими племенами!" Ботокуди знали це і зробили все так, як звелів Саракура. А Саракура наказав їм вибратися аж у саму закутину долини під гори Каагвасу, визначив межу їхніх земель і сказав, що кожний ботокуд, котрий зважиться

ту межу переступити, не вернеться назад. Своїм же людям Саракура заборонив зустрічатися з ботокудами і ходити без дозволу на їхні землі...

В Долині Ігурей г'ваянці скоро відновили всі свої давні закони і свою віру, так що сини Саракури поволі вже забували науки білих піяг, а сини їхніх синів вирости правдивими г'ваянцями, що знали тільки своїх богів і закони своїх предків. Правда, кожний г'ваянець мав тільки уже одну жінку, і один г'ваянець не смів убивати другого зі свого племені. Оце все, що лишилося по науці білих піяг...

І спочатку все було добре. Плем'я г'ваянців розрослося і жило в достатках, не знаючи ніяких турбот. Але піяги, котрі говорили з духами, не були вдоволені. Вони казали, що г'ваянці зледачіють від такого життя, почнуть ворогувати між собою і вимирати. І аж тоді знову повернеться знову давня слава і сила племені, коли його морубішаба одягне на голову священне акванґапе і візьме в руки берло з Кулаком Коарасі. Та обидва клейноди лишилися в землі під руїнами оселі на острові Г'ваїра, а морубішаби не бачили ніякої загрози для г'ваянців і не спішили вибиратися у подорож по клейноди. По кількох поколіннях плем'я вже навіть забуло про них, і тільки морубішаби та жреці вірили і знали про місце сховку дару ясного Коарасі. Від решти г'ваянців це тримали в таємниці.

Коли я прийняв від свого батька владу над племенем, для нас наступили тяжкі часи, передбачені піягами. Наш рід малів з кожним роком, а до того докучали нам ще й ботокуди. Вони, хоч і боялися нас, але вже не слухали, як раніше: часто переходили визначену Саракурою межу, крали наших жінок, або й навіть чоловіків. Жінок залишали у себе, а чоловіків убивали й з'їдали. Кілька разів у відплату за це порушення законів ми нападали на них і вбивали, але при тому гинули й наші мужі. Я хотів був уже зібрати свої сили і раз на все скінчити з негідними сусідами, але наші піяги не погодились:

— Духи нічого не кажуть про те, чи ти переможеш ботокудів, — говорили вони. — А один живий г'ваянець вартий більше, як десять мертвих ботокудів. Не можна тратити наших сил, бо тоді до решти вигине рід нащадків Коарасі.

І я скорявся раді піяг.

Я вже був батьком жонатих синів, коли мені одного разу сказали, що прийшло троє ботокудів і бажають зі мною говорити. Здивований, я вийшов за селище і дійсно побачив трьох ботокудів. Всі вони були розмальовані в жовті й чорні фарби, всі мали в губах та вухах великі кружальця, а один мав на голові пишне акванґапе з червоного і жовтого пір'я папуг.

— Хто вам дозволив перейти межу? — спитав я.

— Не гнівайся, Соняшний Волосе, — відповів той, в акванґапе, — але ми мусіли говорити з тобою. Годі було нам чекати на межі, поки ти туди прийдеш... Я є новий морубішаба ботокудів і називаюся Убіражара.

— А навіщо має знати морубішаба племені г'ваянців про те, хто є морубішабою серед бугрів? — спитав знову я.

— Морубішаба г'ваянців мусить про це знати! — злісно відповів ботокуд. — Я,

Убіражара, заявляю тобі, що від нині ми більше не будемо коритися вам! Ми є господарями в Долині Ігурей, бо наші предки перші прийшли сюди! В Долині Ігурей мусять мати силу наші закони!

— Звідки ж ви, брудні тапуяси, набрали відваги так говорити з вибранцями Коарасі?!

— Вибранцями Коарасі є ми, бо нас більше, як вас! Мені досить кинути лише боевий клич до свого племені — і ви всі завтра будете або нашими в'язнями, призначеними на їжу, або мертвими!.. Але я не хочу війни — я хочу миру! Нехай наші мужі мають право брати ваїпих дівчат за жінок, а ваші — наших. Нехай не буде заборонених меж між нашим і вашим племенем. Не скидайте засуджених на смерть зі Скелі Невороття, бо це шкода, а віддавайте нам, щоб ми могли повеселитися і гарно поїсти.

Тут я не витримав:

— Годі! Ти досить сказав, бугре, щоб бути засудженим на муссурану, і не смій більше говорити ні слова! Але через те, що ти прийшов, як кажеш, з миром, ми не вчинимо з тобою, як з ворогом: ти не вмиреш на муссурані, а підеш на Скелю Невороття! Це — честь для тебе, ботокуде, бо ж на Скелю Невороття ми посилаємо тільки людей зі свого племені... Візьміть його! — наказав я воякам.

В одній хвилині Убіражара був зв'язаний, другий, що поспішив йому на поміч, упав, пробитий списом, а третій кинувся тікати і втік.

На цю подію збіглося все плем'я, а зв'язаний Убіражара кричав на все горло:

— Він бреше ваш морубішаба!.. Він не є нащадком Коарасі!.. Він дурить усіх вас, гваянців!.. Він не хоче, щоб ми жили в мирі!.. Він не хоче, щоб ви женилися з нашими дівчатами!.. Він приведе плем'я до загибелі!

Хитрий був Убіражара: він знав, що багато гваянців уже не відчували обридження до ботокудів і радо проміняли б своїх сестер за їхніх поганих дівчат.

І дійсно, то тут, то там почали падати окрики:

— Правда, Соняшний Волосе, чому не хочеш миру з ботокудами?

— Хто сказав, що мир з ботокудами загнівить Коарасі?

— Хто сказав, що ми дійсно є нащадки Коарасі?

— Ми — такі самі індіани, як і ботокуди!..

Я вже хотів услід за Убіражарою засудити на Скелю Невороття ще кількох бунтарів, котрих давно мав на прикметі, але на середину виступив наш наймудріший і найстарший піяґа Ітапіра. Він сказав:

— Бачу, що духи казали правду: зледачіли гваянці і втратили віру в себе. Сумнів і непокора зародилися в племені, а вони є найповнішими віщунами того, що спаде незабаром на гваянців великий гнів Тупана. Настане велика посуха, і нічого не виродиться на ваших полях. Висохнуть річки, а в них погине уся риба. Звірина розбіжиться по дальших околицях, а ваші діти гинутимуть від голоду!

Я бачив, як в очах гваянців родився страх, а голови гнулися додолу. Дехто, а особливо жінки, почали стогнати від цих пророцтв і благально простягали руки до

Ітапіри. Але той був невмолимий:

— Нарешті наступить той день, — гримів далі він, — коли ви всі опинитеся під владою брудних ботокудів. Хочете того?

— Ні! — завили довкола. — Ні, Ітапіро! Не хочемо! Відверни від нас це лихо!

— Коли не хочете — слухайте наказу морубішаби! Соняшний Волос засудив Убіражару на смерть і так мусить бути! Убіражара піде на Склею Невороття, бо так наказав наш вождь! Коли Убіражара невинний — він може повернутися назад!

— Так, так! — закричали довкола. — Коли Убіражара говорив правду — він може повернутися назад!

Я дав знак рукою. Убіражара знову кричав і впирався, але це йому не допомогло. Двоє мужів потягли його зі собою і скинули в пропасть. Закон не велить дивитися за скиненим униз, бо, де діється справедливість Тупана, людські очі непотрібні.

Я нічого тобі не сказав про Склею Невороття.

Бачиш, ще могутній Саракура, коли прибув із племенем в Долину Ігурей, скликав усіх піяг і мужів на велику раду племені, щоб встановити нові закони для г'ваянців. Бо за той час, коли плем'я жило з білими піягами, витворилися інші закони й інші порядки, настановлені білим Тупаном. Правда, наші піяги нишком від піяг білих і далі поклонялися індіанським богам і робили так, як веліли закони г'ваянців. Також багато індіан, хоч і поклонялися білому Тупанові, не забували при тому і богів своїх.

Та, коли прибули в Долину Ігурей самі, без білих піяг, не було вже кому говорити з білим Тупаном, не було кому підтримувати Його закони. А без законів і богів плем'я не могло жити. Отож, коли зібралася велика рада, Саракура спитав, що далі робити? Старі піяги казали, що нема іншої ради, тільки повернутися до тих законів і тієї віри, яку винесли г'ваянці зі своєї батьківщини і якої трималися, поки не зустрілися з білими піягами. Та більшість мужів на великій раді вже не могли пристати на це. Вони не годилися завести закон кари на муссурані, вони спротивилися взагалі проти того, щоб один г'ваянець мав право убивати другого, вони не погодилися на те, щоб мужі мали по кілька жінок. Закони білого Тупана забороняли це, і більшість г'ваянців не схотіла тих законів переступати.

— А що ж зробимо з тими, котрі заслужать на смерть? — спитали піяги.

І на це ніхто не зміг відповісти. Говорили різно: одні так, другі інакше. Та нарешті заговорив Саракура:

— Я думаю от що, мужі і ви, піяги: наша таба лежить над прірвою, а он підноситься висока скеля. Я вже ходив на ту скелю і дивився. Глибока пропасть під нею і дістатися, з пропасти в нашу табу можна лише, зробивши багато днів дороги, поки не вийдеться до берега Ігурей. Якщо скинути людину в пропасть, то нема певности, чи вона долетить до дна живою, але й нема певности, що заб'ється. Зробимо ж так: кожного, хто заслужить смерті, будемо скидати зі скелі. Адже, в законах білого Тупана нема заборони скидати винного в пропасть. І хай собі чи то індіанський, чи то білий Тупан роблять зі скиненим, що схотять: коли засуджений невинний — боги можуть його врятувати, коли винний — ні. Ви пам'ятаєте, як нас вчили білі піяги? Вони казали, що

білий Тупан є справедливий, Він карає винних і рятує невинних.

— Так, так! — закричали присутні і пристали на раду Саракури.

Потім радили ще над цим законом і вирішили, що, коли скинений зі скелі вернеться назад до оселі, то ніхто не має права більше його карати, або скидати вдруге в пропасть. Тому, коли когось вели на Скелю Невороття, йому казали: "Коли ти невинен — можеш повернутися назад". Урадили також, що на Скелю Невороття можна посилати тільки винних дорослих мужів, але не жінок, юнаків, або дітей.

Спочатку ту скелю називали Скелею правосуддя, але через те, що ніхто зі скинутих не вернувся назад, її почали називати Скелею Невороття.

Кару муссурани на великій раді постановили залишити лише для ворогів-чужинців, які нападуть на плем'я, але тому, що в Долину Ігурей ніякі вороги не заходили, а ботокудів рідко коли вдалося піймати на наших землях живими, то кари на муссурані у нас не було. Правда, може й була, але ні за моєї, ні за мого батька пам'яті. Зате ботокуди дуже люблять муссурану і засуджують на неї своїх досить часто. Зрештою, догадуємося, що тією смертю загинув і не один наш муж, котрого підступно зловили ботокуди.

Так ми скинули Убіражару зі Склі Невороття.

Після того ботокуди присмирніли і не показувалися на наших землях, але Ітапіра не був вдоволений. Він все казав, що випадок з Убіражарою — це тільки початок нещастя і що я порушив закон, опоганивши Скелю Невороття, кров'ю ботокуда.

— Убіражару треба було скарати на муссурані! — говорив Ітапіра. — Хай би г'ваянці бачили, що і у виборі смерті є різниця між нами і ботокудами... Тепер жди гніву Тупана, Коарасіабо!

І дійсно спав на нас гнів Тупана. Відколи скинули Убіражару зі Склі Невороття, перестали падати дощі, а натомість у завжди затишній Долині Ігурей почали шаліти гарячі, сухі вітри. Індіанці дуже бояться посухи, бо впарі з нею завжди йдуть інші нещастя, найбільше хвороби, від котрих гинуть люди і худоба. І так було того разу. Минув місяць, другий, третій. Минула одна і друга пора великих дощів, а посуха погіршувалася з кожним днем. На полях не тільки посохла мандьока і кукурудза, але посохли навіть бур'яни. Повтікала десь уся звірина, і мужі поверталися з полювання без ніякої добичі. Коротше кажучи, сповнилося те, що передбачав Ітапіра в день суду над Убіражарою.

В племені почалися нарікання. Спочатку тихі й неспівні, а далі — то все голосніші й відвертіші. Мужі викручувалися від виконання своїх наказів, а жінки й діти не віддавали мені належних почестей.

— Це кара за смерть Убіражари! — чув я часто за своїми плечима. .

— Це він винен, що Коарасі перетворило нашу землю в сухий попіл!

— Правду казав Убіражара, що наш морубішаба обманець, що він дурить нас усіх!

— Коли б не скинули Убіражари в пропасть і помирилися з ботокудами, напевне не мали б тих нещастя!

— Так. А то діти голодні...

— Струпи їх вкривають...

— А померло вже скільки!

І от одного дня я попросив усіх п'яг поговорити з духами. Вони віддалилися в печеру і цілу ніч щось радили. А на ранок прийшов до мене Ітапіра і сказав:

— Коли не хочеш своєї і свого племені загибелі, Коарасіабо, — мусиш піти по Соняшні Клейноди. Вони одні вирятують нас. Ти є правним спадкоємцем їх і нащадком славного Гварасе. Мусиш піти.

— Я вже сам думав над цим, Ітапіро. Але, як я їх знайду? Як дійду до них, коли з Долини Ігурей нема виходів? Довкола болота і гори.

— Болота, кажеш? О, Коарасіабо, світ змінився! Коли я ще був малим хлопцем, то там, де тепер полюють наші мужі, лежали непрохідні трясовини. І я думаю, що дорога в Долину Ігурей і звідси назад тепер не є така небезпечна, як була за часів великого Саракури. Іди й шукай і знайди. Знайди і принеси. А, коли загинеш... Тобі все одно, Коарасіабо, чи вмерти тут, чи в дорозі за клейнодами... Так сказали духи!..

— Добре, — сказав я, — і хто ще піде зі мною?

— Ніхто! — відповів Ітапіра. — Ти підеш сам. Коли ти загинеш — після тебе піде твій старший син Гварасе. Коли загине Гварасе — після нього піде його син. Тайни сховку клейнодів, Коарасіабо, не сміють знати всі, а особливо тепер. Іди.

І я, залишивши тимчасово морубішабою племені свого старшого сина Гварасе, нікому нічого не сказавши, вирушив у дорогу.

Найближче було б — скочити зі Скелі Невороття і тоді йти на схід. Але я пішов на південь до берега річки Ігурей, куди вів лагідний схил, а звідтам щойно мусів повернути на схід, де були найстрашніші й найнебезпечніші болота. Прийшовши до цих болот, я аж тут побачив усю силу посухи: там, де колись розлягалися непрохідні мочарі, сіріла висохла трава, і тільки з усієї сили натиснувши на спис, можна було ним пробити землю до болота. В колишніх озерах, що лежали серед цих трясовин, не лишилося води навіть, щоб напитися. І я скоро перейшов цей болотяний пас^[63], надіючись, що далі буде краще. Але й далі було те саме. Глибокі річки перетворилися в порожні корита, в котрих не тільки не було риби, а навіть і жаб. Плоди на деревах були маленькі й в'ялі, або недозрілими обсипалися на землю.

Голодний продирався я через колючу гущавину лісу і спішив, спішив. Був навіть радий тій посусі, що давала мені можливість так скоро посуватися вперед. Харчувався найбільше гадюками — єдиною звіриною, яку ще можна було зустріти.

По п'ятьох днях дороги, коли я, змучений і голодний, ліг трохи відпочити, моє вухо вловило далекі підозрілі звуки. Я зірвався на ноги і побачив позад себе людську постать, що спиналася на шпиль гори. Приглянувшись краще, я побачив Убіражару. Від страху у мене помертвіли руки і ноги, бо я був переконаний, що бачу духа. Але, дух, чи не дух, я вхопив лука і стрілив. Убіражара скрикнув і повалився вниз. Спочатку я хотів побігти до нього ближче і переконатися, але потім мене знову опанував такий страх, що я кинувся чимдуж тікати.

Довго біг, не оглядаючись назад.

Потім, коли забракло сил, а страх трохи минув, я присів коло якоїсь калабані, напився, освіжив своє тіло водою і з подвійним поспіхом пішов уперед. Серце моє говорило, що Убіражара живий і, поки я вернуся, накоїть багато лиха. Тепер я не смів вертатися без клейнодів і, згадуючи Ітапіру, дякував йому в думках за пораду — здобути докази своїх прав і могутності.

Довго, довго я йшов, навіть згубивши рахунок дням, і нарешті опинився під останнім стрімким гірським кряжем, що тягнеться вздовж берега ріки Парани. Я пішов попри нього вгору, але побачив, що цей кряж перейти — безнадійно. Вернувся вниз — і побачив те саме. Тільки втішило мене, що в одному місці просто з-під того кряжу, з якоїсь немов печери, плив бистрий потік. Вода в ньому була чиста, прозора, річкова. Я скупався, напився і сів відпочити. Тіло моє було таке, як висушена риба, а сили... сили у мене було стільки, що малий хлопчина міг би ударом в груди звалити мене на землю.

Відпочивши, я почав думати, як мені перейти кряж? Йти знову вгору, або вниз і шукати лагідніших схилів? Це вимагало багато часу і невідомо, чи скінчилося б успіхом. А тим часом Убіражара... При згадці за Убіражару я вже не думав довше і поліз на стрімкі скелі кряжу.

Вже навіть не пам'ятаю добре, як я ліз вгору і як спускався вниз, і отямився аж тоді, коли опинився над берегом Парани. Ліворуч внизу гриміла вода на сімох східцях Г'ваїри, а просто переді мною виднілися береги того острова, з якого, колись Саракура вивів рештки племені г'ваянців і на якому лежали в землі Соняшні Клейноди — мета моєї мандрівки.

Вода в ріці в наслідок посухи впала набагато, так набагато, що в деяких місцях, де раніше могла втопитися людина, можна було розкласти вогнище. Та все ж таки Парана була ще дуже широка і її треба було переплисти, а човна я не мав. Добре, що хоч голоду я вже перестав боятися, бо, де є вода — там і риба, а де є риба — нема голоду.

Зробити човен — невелика річ, але на це треба мати час і помічників. А я не мав ні одного, ні другого. Тому, думаючи над своєю невідкладною тяжкою переправою, я пішов угору проти течії, сподіваючись якоїсь нагоди. Гори з цього боку не були такі круті, як з протилежного, і звідси дістатися на шпилі було не так тяжко. Це все я затямив, йдучи вгору і вгору, аж поки несподівано не перегородила мені шлях велика суха колода — стовбур зламаної пальми.

— Це буде мій човен! — скрикнув я вголос.

Тоді кинувся до лісу, виломав довгу жердку і з нею вернувся на беріг.

Перше, ніж відплисти, я добре прив'язав до спини лук, закріпив колчан зі стрілами, а тоді лише зіпхнув колоду в воду, сів на неї і, помагаючи собі жерткою, поплив.

Я плив просто напереріз течії, але вона мене зносила вниз. На колоді було дуже тяжко втриматися, бо вона оберталася на воді то одним, то другим боком, а жердка зв'язувала мені руки. Але все ж таки я якось з великими труднощами приплив до острова. Витягнув колоду на берег і пішов углиб шукати табера[64].

Довго я ходив, довго лазив по землі, поки нарешті не відшукав те, чого шукав; це

були ледве помітні залишки валу з каміння і грубих колод, що поросли деревами, корчами, повзючими зелями і вгрузлі в землю. Але більше не було нічого. А де ж була печера Великої Кобри, куди сховали колись предки Соняшні Клейноди? Як до неї добратися? Того я не знав. Знав лише, що треба копати землю багато разів у різних місцях, щоб знайти вхід, завалений колись камінням, а тепер ще й зарослий лісом.

І коли я отак думав, дух зневіри вповз у моє серце: "А чи дійсно те все, чого я вчився від батька й піяг, є правдою? А чи не є всі оповідання про Соняшні Кленоди видумкою, як сказав Убіражара?" І від цього мені стало ще страшніше, як тоді, коли я стріляв в Убіражару.

Щоб прогнати сумніви, я ще раз взявся шукати і скоро переконався, що піяги не могли всього видумати. Я вмію читати минуле землі, і там, де часом наймудріший індіанець не помічає нічого, я багато бачу... По тому, які рослини і як ростуть, я можу сказати напевне, чи була колись на цьому місці таба, навіть можу визначити, де була окаета[65], а де — оброблювані поля. В лісі для мене нема таємниць.

Отож, полазивши по острові, я знав уже все, як тут було колись. Таба була на самому його кінці, що вривався у води Парани. Від півночі був вал, який хоронив оселю перед нападами.

Я догадувався навіть уже, де стояла Тупан-ока, під якою мав бути вхід до печери Великої Кобри. І тут треба було копати! Та для мене самого такої роботи вистачило б на кілька місяців, а, коли б почалися дощі, — то ще й надовше. Окрім того, я не міг сам і працювати, і сторожувати, а на випадок небезпеки ще й боронитися. Тому, хоч Ітапіра наказав мені шукати клейнодів самому, я вирішив зробити інакше: вернутися до оселі, взяти кілька сильних і довірених мужів і з ними знову прийти сюди. Головне було те, що я вже не мав сумнівів.

Так вирішивши, я поспішив до своєї колоди, і мене знову обняв страх, що посуха може змінитися дощами, і тоді я не дістануся в Долину Ігурей, або не буду мати змоги вийти вдруге звідти зі своїми помічниками.

Сівши знову на колоду, я відіпхнувся від острова і поплив. Та, коли вже відплив далеченько від берега, побачив, що зробив велику помилку: мені треба було піти пішки вгору берегом острова і починати переправу вище. Тепер же сильна течія підхопила колоду і несла її вниз, на водоспади. І хоч як я працював жердкою, ставлячи спротив воді, але, коли б на моєму місці сиділа муха, то і вона не могла би бути більше безпомічною, як я. Колодою крутило, кидало на всі боки і нарешті перекинуло зовсім. Я вчепився за неї обома руками і випустив жердку. Тепер, здавалося мені, прийшов кінець, бо я вже виразно чув, як ревіла на водоспадах вода. Течія зі скорої перетворилася в шалену, як буря. Колода то летіла стрілою, то ставала впоперек, то переверталася, і я опинявся під водою. Та я міцно тримався, а мої руки і ноги немов приростали до рівного стовбура. Колода . кілька разів ударилася в підводні каміння, а я в таких випадках мало-мало не зривався з неї, але кожного разу втримувався і летів уперед, оглушений ревом, не маючи можливості ні відкрити очей, ні дихнути, щоб не набрати в груди води. Нарешті, колода, підкинута надзвичайною силою, скочила просто вгору, як

стріла, перевернулася у повітрі, і я разом з нею сторч головою полетів у справжнє водяне пекло і стратив притомність...

Коли отямився, то спочатку взагалі нічого не розумів. Довкола шуміло, гуркотіло, бурлило, обдавало мене рясними бризками, а я лежав побитий і задубілий на якомусь мокрому камені. Поволі щойно пригадав собі всю пригоду і вирішив, що я мертвий. Тому закрив очі і лежав далі нерухомо, як личить мерцеві. Однак, це наобридло, тим більше, що камінь піді мною був холодний і нерівний. Отже, я розкрив очі й сів. "Адже душі померлих можуть рухатися", — подумав собі. Але і при тому був переконаний, що я таки мертвий і знаходжуся на Блакитних Горах. Та те, що було довкола, зовсім не нагадувало ані Блакитних Гір, ані нічого такого, що я досі бачив. На три людські рости наді мною лягала якась блискуча і гримуча водяна стеля, яка грала всіми кольорами сонця і з гуркотом падала на кілька кроків нижче від мене в яму, повну клекотячої піни. Праворуч і ліворуч були скелі, розділені простором, як на два довгих списи. Всередині було вогко, холодно, але зовсім ясно.

Довго я роздумував, поки не усвідомив усього дива. Для мене стало дсно, що я живий і чудом потрапив під водоспад. Видно, що та колода, на якій я плив, скочивши вгору, а потім кінцем занурившись униз, пробила водну течію, вдарилася об камінь, скинула мене на ньому, а сама попливла геть. Тепер я опинився у водяній пастці. Річка пливла вгорі, луком спадала зі скелі вниз, а під тим луком знаходилася порожнеча, в якій я тепер сидів.

— Гм!.. Не є воно добре, але мертвому бути ще гірше, — подумав я і звівся на ноги.

Першим моїм рухом було перевірити, чи лук і колчан зі стрілами не загубилися? На щастя, вони знаходилися при мені. Та в тій же хвилині я зрозумів, що вони мені непотрібні, бо тут не було чого стріляти. І від того мені стало страшно і сумно: "Що я тут робитиму?" — спитав сам себе і оглянувся назад. Оглянувся і заціпенів від здивування: у тій скелі, під якою я сидів, побачив тяжкі, ковані залізом двері, а на них... на них був випалений хрест і під ним знак Коарасі! Побачивши це, я хотів закричати, але мені перехопило віддих, і з горла не виходив ніякий звук.

— Нема сумніву, це є вхід до печери Великої Кобри! — подумав. — Тепер уже нема жадних сумнівів! Тільки треба ці двері відкрити!

Відкрити!..

І я кинувся на двері, як на сильного ворога. Обмацував кожний вкритий грубою верствою плісні рубець, ламав нігті, запихаючи пальці в шпари, штовхав спиною, бив кулаками — дарма! Двері були такі самі непорушні, як і та скеля, в якій вони були вмуровані.

Пообдиравши на собі шкіру, покалічивши руки і стративши всю силу, я сів під проклятими дверима і завив з розпуки. Але й виття не допомогло: двері лишилися замкненими, відгороджуючи собою мене від Соняшних Клейнодів.

Що було робити? Сидіти і чекати голодної смерті? Що я сам міг вчинити з цими дверима?

І тут я ще раз вернувся до думки — якнайскоріше дістатися до племені, вибрати з

десять найсильніших і найспритніших мужів, прийти сюди назад і тоді щось починати.

Та виникало нове питання: як видобутися звідси? Іншої дороги не було, як тільки здатися на ласку води і скочити он в ту клекотячу яму. Може якраз вода не розіб'є мене на дальших східцях Г'ваїри, а винесе на тиху течію? Це було дуже непевне, зате, коли лишитися тут, то смерть була певна.

Розваживши ще трохи, я ще раз перевірів, чи добре тримається на мені лук і колчан, і вже хотів скочити у воду, як нараз в голову мені Прийшла думка: "Оці двері робили мої предки разом з білими п'ягами і всі вони тоді поклонялися білому Тупанові. Ось на дверях є знак білого Тупана — хрест. Напевне в цьому місці Він має Свою силу... Чи не попросити й мені тепер Його помочі?".

І я впав ниць і закричав щосили:

— О, великий, білий Тупане!!! Чи ти чуєш мене через гуркіт води?! До Тебе звертається морубішаба племені г'ваянців — Соняшний Волос!!! Я не знаю, чи ти розумієш по-індіанськи, але я вірю, що Ти є на небі! Поможі мені вирватися звідси живим і скоро вернутися до племені! А я Тобі обіцяю за це найкращих десять шкур і п'ять шнурків найліпшого намиста з білих зубів!!!

З цими словами я, довше на роздумуючи, кинувся туди, де клекотіла вода...

Спочатку мене потягнуло глибоко вниз, а потім, як уламок сухої кори, викинуло на поверхню, і я побачив небо і сонце. Та зараз же вода вхопила мене і знову пхнула під спід.

— Білий Тупане, рятуй!!! — крикнув я, захлинаючись.

І тут я відчув, як хтось мене вхопив упоперек і потягнув. Тягнув довго-довго, а потім вирвав з бистрої течії і з усієї сили шпурнув убік. Я відразу поплав помаліше і несподівано наткнувся на якийсь камінь. Вчепився за нього і тоді відкрив очі. Позад мене бурлила ріка, і скакала на дальші східці, а спереду плила цілком спокійна течія. А я сидів на камені, що підносився над водою і ніби ділив ріку на дві половини: бурхливу й спокійну.

— О, — гукнув я на цілі груди, втішений спасінням, — я готов признати Тобі, великий білий Тупане, що Ти маєш силу, більшу, як Тупай індіанський!..

Довго я відпочивав на камені перше, ніж пуститися далі вплав до берега, і дивився туди, звідки мене щойно принесла вода. Виходило, що оті двері знаходились під першим водоспадом, який був нижче острова. Сам острів ледве майорів угорі, і я дуже дивувався, що за такий короткий час переплив таку велику відстань.

Відпочивши добре та обігрівшись на сонці, я знову кинувся у воду і незабаром досяг берега. Знову відпочив, а тоді пішов угору, до того місця, де переходив кряж, ідучи з Долини Ігурей.

Хоч гори з цього боку, як я вже казав, не були такі стрімкі і неприступні, як з протилежного, проте перехід кряжу мені видався значно тяжчим, як першого разу. Кілька разів, видряпавшись на якийсь шпиль, я мусів повертатися назад, бо далі дороги не було. Виявлялось, що гора з другого боку вривається стрімкою скелею, або спадає в глибокий яр, з якого знову таки треба лізти просто до гори по голому каменю. Але

врешті-решт я таки перейшов цей перстень і більше котився та падав, ніж йшов вниз по другий бік. Спустившись, я скоро знову натрапив на дивний потік, який впливав з печери, і подумав собі, чи не пливе він також слідом Великої Кобри? Але думати довго я не міг і, скупавшись у цьому потоці та набравши з собою трохи води, пустився у відворотну дорогу.

Тяжко було йти. Посуха стояла далі і випалювала все навколо. Ранками сонце сходило, як би серед диму, і відразу починало пекти, хоч і не показувалося. Гаряча сірувата мла висіла над лісами майже до полудня, поки вітри розганяли її, і тоді випливало сонце. Ах, яке воно було сердите і гаряче!.. Навіть сине небо від нього, спалювалося в попіл і, замість блакитного, ставало зовсім сірим.

Спрага і голод зробили моє тіло зовсім порожнім і, коли зривався вітер, мені здавалося, що мої кості грають, мов сопілки. Але, як би там не було, по впливі одного місяця я опинився в знайомих сторонах. Здивувало мене, що ніде не було нікого видно: ні мужів на полюванні, ні дітей та жінок, що збирали овочі, кору, або лічнічі зела — нікого. Так, ніби тут ніколи й не було ніякої оселі поблизу.

Опанований недобрими передчуттями, я прискіпив ходу і несподівано побачив Ітапіру, котрий сидів над тоненьким струмочком пересохлого потоку. Ми привіталися і мовчки подивилися один на одного.

Ви, білі, любите дуже багато говорити і не дізнаєтесь нічого від свого співбесідника, аж поки він вам того не скаже сам. А ми вміємо читати думки з чужих очей, і нам не треба багато говорити. Побачивши Ітапіру, я вже зрозумів, що він на мене давно тут чекав і що побачив мене раніше, як я його. Зрозумів я також, що від того, чи приніс я клейноди, чи ні — залежить дуже багато такого, чого я не знав. А Ітапіра, тільки подивившись на мене, здогадався, що я, замість клейнодів, приніс лише якусь потішаючу вістку. І зрозуміли ми обоє, що нам треба поговорити на самоті про дуже поважні речі. Тому я відразу сів біля Ітапіри і закурив.

— Я знайшов місце, де сховані клейноди, — сказав я. — Тільки, щоб їх здобути, мушу взяти з собою кілька міцних чоловіків.

— Ти не возьмеш зі собою нікого, Коарасіабо, — відповів Ітапіра. — В оселі дорогий кожний муж, бо Убіражара вернувся. Чекаємо нападу з дня на день.

— Я бачив Убіражару...

— Він вернувся поранений і тепер набирає сил.

— То я його поранив...

— Шкода, що не вбив. Тепер гваянці бояться і кажуть, що Тупан показав справедливість, урятувавши життя Убіражарі на Скелі Невороття.

— Я вже не вірю в справедливість Скелі Невороття.

— Гваянці тепер ні в що не вірять: ні у своє призначення, ні в Соняшні Клейноди, ні в те, що кажуть духи...

— А я вірю в Соняшні Клейноди! Я сам бачив двері, за якими вони заховані! На тих дверях є наш знак — знак Коарасі. Ці двері під першим водоспадом за островом Гваїра.

— Ти віриш, але гваянці не повірять тобі. Гваянці вірять в Склею Невороття, і ліпше

буде, коли ти не скажеш на великій раді, де є двері. Того ніхто не повинен знати...

— Погано, Ітапіро.

— Так мусіло статися, Коарасіабо. Адже, ти пам'ятаєш, що над нами висить прокляття скривдженого спадкоємця Соняїпних Клейнодів?.. Здається, приходить той день, коли ґваянці опиняться під владою ботокудів.

— Хіба ж наші предки не відвернули того прокляття, коли всі три племена зустрілися коло Ґваїри і жили в мирі під владою білих піяґ?

— Здається, ні. Духи ворожать погано.

— Як в оселі?

— Голод, пошесті і невдоволення проти тебе. Багато хочуть миру з ботокудами. Ґварасе має тверду руку... Маєш доброго наслідника... Уба пропала.

— Уба? Жінка Ґварасе?

Ітапіра хитнув головою:

— Напевне вкрали її ботокуди.

— А Арасі?

— Арасі в оселі. Пильнуємо його... На випадок твоєї смерті і смерті Ґварасе хтось мусить залишитися.

— Я вже піду, Ітапіро.

— Йди. Скликай велику раду. Я прийду незадовго... І пам'ятай, що всі говорять, ніби Убіражара приніс зі собою якийсь небесний вогонь, який тримає за поясом. Наші дуже того вогню бояться.

— Як бачу, є серед нас зрадники, які навідуються до ботокудів і приносять звіди різні брехні.

— Є, звичайно, і зрадники. Коли скличеш велику раду, може вдасться їх викрити і покарати. Старіші мужі стоять за тобою. Йди.

В оселі зустріли мене криками:

— Коарасіаба прийшов!

— Коарасіаба повернувся!

І зараз же з усіх ок повибігали люди. Всі дивилися на мене з тривожною цікавістю, але одночасно уникали моїх очей. Видно було, що плем'я знало про мету моєї подорожі і так само, як Ітапіра, вчитало вже про її невдачу.

Я поспішив до своєї оки, де Іботіра, жінка мого молодшого сина, приготувала вже для мене кусничок печеної риби та кілька сухих бананів.

— Більше ми не маємо нічого, морубішабо, — сказала вона.

Я з'їв те, що було, і наказав Ґварасе оповідати. '

— Погано, батьку...

— Знаю.

— Убіражара вернувся.

— Знаю.

— Наші бояться небесного вогню, що його приніс Убіражара...

— Знаю.

— Я сказав, що ти пішов по Соняшні Клейноди, і, коли принесеш їх — ми не маємо чого боятися ні Убіражари, ні його небесного вогню.

— А коли не принесу?

Гварасе подивився на мене винувато:

— Я був переконаний, що ти їх принесеш, батьку!

— Погано, Гварасе! Адже досі ми не боялися ботокудів, хоч і не мали клейнодів.

— Досі, батьку, ботокуди не мали небесного вогню...

— А тепер мають? Хто про це сказав?

— Всі говорять.

— А перший хто сказав?

— Перший — Кажю. Він дуже хоче миру з ботокудами.

— Ага!.. Ну, йди скликай велику раду. Будемо радити... Про Убу нічого не чути?

— Ні. Я думаю, що то Кажю її викрав для ботокудів.

— Мусимо відібрати! Йди скликай людей.

Коли Гварасе вийшов, я спитав Іботіри:

— А де ж Гвапі, Іботіро?

— Як звичайно, десь робить стріли, або списи, морубішабо. Тепер треба буде багато зброї.

— А ти не боїшся ботокудів?

— Хто, я? — злісно блиснула очима Іботіра. — Я нічого не боюся, навіть небесного вогню!

— А коли ботокуди схотять тебе вкрасти, як Убу?

— Мене не вкрадуть живою, а з мертвої яка комусь користь?

— Волієш вмерти?

— Для жінки навіть молодшого сина морубішаби Соняшного Волоса краща смерть, як життя серед ботокудів!

Так сказала Іботіра, а я тоді подумав, як уже не раз думав, що саме вона, а не лінива і неповоротна Уба мусіла стати жінкою і матір'ю морубішаб гваянців.

Коли я на великій раді сказав, що мусимо відразу виповісти війну ботокудам і вбити Убіражару, спинився крик. Одні були за мною, але більшість — проти. Я дав волю говорити одним і другим, а сам тільки прислуховувався до їхніх слів. Нарешті заговорив Кажю:

— Слухайте, ви, піяги, і ви, мужі гваянські'. Ви пам'ятаєте, який був присуд над Убіражарою? Сам Ітапіра сказав; "Коли Убіражара невинний — він може повернутися назад". Й Убіражара повернувся! На Скелі Невороття Тупан показав невинність морубішаби ботокудів, котрий прийшов до нас з миром. Хто ж поважиться тепер зламати закон? Хто посміє виступити проти справедливості присуду Тупана? Убіражара не тільки не загинув, але повернувся з небесним вогнем, який дістав на Блакитних Горах. Він тепер може цим вогнем спалити всю Долину Ігурей і нас з нею. Але Убіражара добрий. Він не хоче нас палити. Він і далі хоче миру. І так сказав Убіражара: "Хто з гваянців кине зброю переді мною — буде моїм приятелем. Хто буде

воювати проти мене — згине. Тепер погані часи і чим буде більше бранців у війні, тим ліпше для ботокудів". Тому, гваянці, краще мирімся.

— Правда, краще мирімся!.. — загукали одні.

— З людоджерами не може бути миру! — відповіли другі.

— Хочете, щоб нас ботокуди половили зі зброєю в руках і поїли, як вони роблять зі своїми бранцями?!

— А ви хочете, щоб вас пожерли обеззброєних?!

— Убіражара сказав, що дарує життя і приязнь усім, хто не буде проти нього воювати!.. — знову крикнув Кажю.

Тоді я встав і наказав усім замовчати.

— Тепер, гваянці, говоритиму я! А хочу сказати, що не вірю ні в небесний вогонь, ні в те, що мир з ботокудами принесе нам добро. Це все неправда!

— Правда! — крикнув Кажю.

Я підійшов до нього і став з ним лице-в-лице:

— Звідки ти знаєш про це, Кажю?

Кажю скрутився, як гадюка, і спустив очі в землю:

— Це всі знають, — відповів він тремтячим голосом.

— Ні, не всі знають, а тільки всі повторюють те, що ти говориш. Питаю ще раз: звідки знаєш про обіцянки Убіражари і про небесний вогонь?

Кажю почав тремтіти всім тілом і вже не відповідав нічого.

— Мовчиш? — продовжував я. — Ну, то я говоритиму за тебе. Отже, це ти сієш страх серед гваянців! Ти ходиш потайки до ботокудів і приятелюєш з ними! Ти вкрав для них Убу! Ти є зрадник, Кажю, що є найтяжчим злочином серед гваянців! І ми за це скараємо тебе на муссурані, бо ти більше не гваянець, а ботокуд! Ні, ти є ще гірший від ботокуда: ти є бугро ботокудів! Ти є ганьбою нащадків Коарасів!

— Правда, правда! — закричали присутні. — Він є бугро Убіражари!

— Він ходить до ботокудів уночі!..

— Він хвалився, що Убіражара віддасть йому свою сестру!

— Нашої дівчини він не може купити!

— Бо не має, за що!

— Ледащо! Сам для себе їжі не здобуде!

— Коли діти щось знайдуть у лісі, то він нападає на них і відбирає!

— На муссурану з ним!

— На муссурану Кажю!

Всі вже забули і про небесний вогонь, і про Убіражару, і про мир з ботокудами, а бажали тільки одного: смерті Кажю. І не дивно: всі були голодні, злі й налякані, а тому бажали на когось помститися. Я вже хотів наказати зв'язати зрадника, як несподівано з-за корчів і дерев зафурчали стріли з прикріпленим до них вогнем і вп'ялилися в тростинові стіни і пальмові стріхи ок .

— Ботокуди! — заверещало відразу кільканадцять голосів.

— Убіражара! — підхопили цей крик інші.

— Тікаймо!

Перше, ніж я встиг сказати слово, в селищі спинилося ціле пекло: заголосили жінки, скликаючи дітей, закричали діти, шукаючи матерів, завили на вид вогню собаки, кидаючись попід ноги. Навіть ті відважні мужі, що тримали за мною, розгубилися і бігали, немов малі хлрп'ята, з одного боку в другий.

— Г'ваянці!!! — закричав я, скільки було сили. — Беріть зброю!!! Ставайте до оборони!!!

Та мого крику ніхто не чув. Шал страху вселився в г'ваянські серця і відібрав їм розум. Ніхто не думав про зброю, про оборону. Всі хотіли тільки сховатися, або втікти. Але ні тікати, ні ховатися не було де. Ботокуди оточили нас з усіх боків і засипали стрілами. Пересохли очи, підпалені вогненими стрілами, запалали відразу, немов великі вогнища, а крики, і переполох від того ще побільшилися. Одні бігли до своїх халуп, шукаючи укриття, другі тікали з них, рятуючись від вогню, а всі разом вили, збивали одні других з ніг і гинули від ворожих стріл.

Я з розпукою дивився на своїх людей і побачив уперше, що вони дійсно зледачіли за довгі роки спокійного життя і що вони нічим не нагадують своїх відважних, войовничих предків, про котрих я стільки наслухався від батька і від піяг'. Побачив я також, що оселя вже впала, бо її ніхто не боронить.

— А де ж мої сини? — подумав я зі стидом. — Чи й вони такі самі дурні й полохливі, як решта г'ваянців?

І ніби у відповідь на це питання почув крик:

— За мною, г'ваянці!.. Хто не хоче бути бугром Убіражари — за мною!

І я побачив, як Гварасе, натягаючи тятиву на лук, кинувся до виходу. За ним услід побіг Г'вапі, а за ними ще горстка вояків. Вони йшли на певну смерть, бо вороги сиділи сховані в лісній гущавині, а наших усіх було видно, як на долоні. Тому, ледве ота горстка відважних вискочила за частокіл оселі, як на них посипалися стріли і списи, не залишивши в живих ні одного.

О, в цей день, Данку, я побачив більше, як за все своє життя! Я бачив, як упав Гварасе, а потім Г'вапі, я бачив, як ботокуди вривалися в нашу оселю, ламаючи частокіл, я бачив смерть десятків г'ваянців, які лягли під важкими ударами танг'вапем, я бачив навіть, як загинув Кажю від стріли тих, з ким він так хотів миру. Але сам стояв, як остовпілий, поки важкий удар в голову не звалив мене на землю.

— В'яжіть його, в'яжіть!.. Це — Соняшний Волос!.. Морубішаба велів взяти його живим!.. — загукали довкола мене ботокуди, навалившись на мене цілою масою.

І мене зв'язали і поволікли геть за частокіл палаючої оселі.

Довго я лежав, неначе мертвий, і від удару, і від того всього, що побачив і пережив, а до мене, як крізь сон, доходили вигуки, плач, благання, рев і скимління собак.

Нарешті, ботокуди почали гукати:

— Збирайтеся всі до джерела!.. Всі йдіть до джерела! Убіражара скликає раду! Убіражара буде говорити з г'ваянцями!

Після того мене знову підхопили і поволікли на те місце до джерела, де я колись

мав розмову з Убіражарою.

Убіражара сидів, святочно прибраний, на розстелених шкурах в товаристві найстарших ботокудів, а довкола густою масою стояли індіани: з однієї сторони ботокуди, а з другої — налякані, тремтячі гваянці.

— Чи всі вже? — спитав Убіражара.

— Всі, морубішабо, — відповіли йому.

— А де ж сини Коарасіаби?

— Гварасе вбитий, а Гвапі напевне втік, бо його нема.

— Як же ви посміли випустити його? — закричав Убіражара. — Ідіть і знайдіть його!.. Тепер приведіть сюди Іботіру.

— Іботіри, о морубішабо, також нема ніде...

Убіражара впав у люті:

— Як це нема?! — заревів він. — Хто посмів її випустити?! Де Кажю? Я його уб'ю за брехню!.. Обіцяв мені Іботіру, а привів ледачу Убу. Обіцяв удруге придержати Іботіру, а тепер виявляється, що Іботіри нема!.. Де Кажю?

— Кажю забитий, морубішабо!.. — відповіли ботокуди перелякано.

— Ага... Ну, нічого... Ідіть шукайте Гвапі й Іботіру, скоро!

Кілька ботокудів покійно кинулися виконувати наказ Убіражари, а я відчув, що серце моє затремтіло від радості: "А може їм вдасться врятуватися?" — подумав собі з утіхою.

— Ну, а тепер, — продовжував Убіражара, — слухайте мене ви, всі гваянці і ти Соняпінний Волосе!.. Ви пам'ятаєте той день, коли скинули мене зі Скелі Невороття?

Голови гваянців похилилися від цього питання, як трава перед вітром.

— Пам'ятаємо... Вибач нам, о морубішабо!.. — благально залебеділи голоси довкола.

— Ми — невинні!.. Це Коарасіаба наказав!

— Добре! — вдоволено відповів Убіражара. — Я знаю, що це Коарасіаба наказав. Але, чому ви тоді послухали Коарасіаби, а не мене?..

Голови похилилися ще нижче, і вже ніхто не відповів нічого.

— Але бачите, — продовжував Убіражара, — ви хотіли смерті для мене, а зробили нещастя для себе. Тепер я можу вас усіх вибити до ноги!

— Не роби того, Убіражаро!.. — заголосили знову довкола. — Ми будемо тебе слухати!

Коли б я не був зв'язаний, то кинувся б на цих підлих людей, що прохали ласки в ботокуда, і повбивав би їх власними руками, хоч того і не дозволяє гваянський закон. Але я був зв'язаний і тільки зі стидом дивився на своїх людей.

— Ви обіцяєте мене слухати? — спитав Убіражара і посміхнувся. — Певно! Тепер ви мусите мене слухати!.. Тоді ви мене не послухали, коли я був просто морубішабою ботокудів і хотів миру з вами. Тоді ви мене скинули зі Скелі Невороття. Та там сталася справедливість Тупана, бога всіх індіан. Ви скинули зі Скелі Невороття простого морубішабу, а Тупан вернув мене з неї, як бога вогню!

Г'ваянці широко порозкривали очі, а в тих очах світився великий жах:

— О-о-о! — понісся стогін в наторпі.

Але я зробив над собою зусилля і голосно зареготався:

— Ха-ха-ха! Ти — бог вогню?¹. Ха-ха-ха!.. Може ти хотів сказати, що є богом здохлих щурів і смороду, як кожний ботокуд?! Ха-ха-ха!.. О, який ти дурний, бугре!.. Пуру[66] — бог вогню!.. Ха-ха-ха!..

Деякі вже, заражені моїм удаваним сміхом, почали підіймати сміливіше голови і посміхатися. Але Убіражара зірвався на ноги і закричав:

— Ти ще не віриш, Коарасіабо?!! Ти ще насмілюєшся кпити з мене?!! За це заслуговуєш смерті! Тепер побачимо, чи я є богом вогню!.. Слухайте, г'ваянці, коли Коарасіаба не вірить мені, що я є богом вогню, то нехай він зробить вогонь так скоро, як треба моргнути оком! Зумієш це зробити, Коарасіабо?

— Цього ніхто не зробить, ботокуде, — відповів я. — Щоб здобути вогонь, треба доложити чимало зусиль, і всі про це знають.

— Ага, так... Ну, а мені зовсім не треба докладати ніяких зусиль... Дивіться!..

Тут Убіражара вийняв з-за пояса якусь річ і показав її присутнім. Ніхто, а ні я в тому числі, не знав, що це була звичайна коробка дурних сірників. Всі дивилися на неї з цікавістю і страхом, та ніхто, звичайно, не додумався, для чого може та річ служити.

Убіражара трохи відкрив коробку, обніс її довкола натовпу, а тоді став на своє місце і заговорив:

— Отже, коли ви тоді скинули мене в пропасть, я закликав на поміч великого Тупана: "Тупане, мене кривдить брехливий Коарасіаба, що називає себе нащадком Коарасі! Рятуй!" І тоді я почув, що мене хтось підхопив і, замість в долину, поніс високо вгору. Я летів довго-довго, а, коли розкрив очі, то побачив себе на високій горі, де була ока самого Тупана. Тупан посадив мене на шкірі з онси, частував мене печеним тату[67]! добрими напоями з бананів та гояби[68]. Потім, коли вже я наївся і напився, Тупан звелів мені розказати все, що зі мною сталося. І я розказав, як було. Тоді Тупан дуже загнував і сказав: "Той Коарасіаба є великим брехуном! Він не є ніяким нащадком Коарасі! Тепер ти мусиш вернутися на землю і завоювати всіх г'ваянців. Для цього я дам тобі в руки небесний вогонь. Відтепер ти, Убіражаро, будеш богом вогню й морубішабою обох племен". Так сказав мені Тупан і після того спустив мене на землю...

В міру того, як говорив Убіражара, знову страх почав опановувати г'ваянців і хилити їхні голови додолу. Всі вірили в те, що говорив ботокуд. Я не витримав:

— Він бреше, г'ваянці! Я ж на власні очі бачив Убіражару, як він дряпався по горах вертаючись додому і навіть підстрелив його з мого лука! Чи Тупан не міг його спустити десь ближче, а на половині дороги звідси до ріки Парана?

— Замовчи! — підскочив до мене Убіражара. — Замовчи, нікчемний! Дивіться всі!

З тими словами він витягнув сірник і тернув його об коробку. Коли блиснув вогонь, всі, навіть ботокуди, завили перелякано і попадали ниць, а декотрі кинулись тікати. Я також, сказавши правду, злякався, але не впав і тільки думав, що це за диво має Убіражара. В цей момент до мене підійшов Ітапіра, котрий досі стояв осторонь, і

шепнув мені до вуха:

— Це — штуки білих, Коарасіабо... Я певний, що Убіражара десь по дорозі з ними зустрінувся... А Скеля Невороття... Ну, що ж — із неї можна впасти живим...

Убіражара тим часом, підпаливши від дурного сірника суху галузку, тримав її високо над головою і вдоволено оглядався довкола:

— Тепер бачили мою силу? — спитав голосно.

— Так, так!! — застогнали довкола. — Бачили!

— Знаєте тепер, хто я є?

— Знаємо, великий Убіражаро, боже вогню!

— Так, я є богом вогню!.. — гордо підтвердив Убіражара. — Отут у мене є поламана на кусники небесна блискавка, і я нею можу вбити кожного, хто посміє мене не послухати!.. А тепер наказую вам усім робити тільки те, що я скажу! Віднині всі г'ваянці будуть жити там, де я накажу! Віднині ви будете оброблювати землю для себе і для нас! З полювання лишатимете собі тільки ту частину, яку я вам дозволю!.. Про решту скажу потім... Коарасіаба ще сьогодні вмере на муссурані!

Натовп сколихнувся з жахом:

— Коарасіаба?! На муссурані?! Це неможливо!..

— Закон г'ваянців не дозволяє підносити руку на нащадків Коарасі!..

— Це принесе страшну кару для племені!..

— Що?! — визвірився Убіражара. — Ви хіба забули, хто вам наказує?..

Від того крику ще раз похилилися голови г'ваянців і вигуки страху стихли.

Але тут заговорив Ітапіра:

— Слухай, Убіражаро, про той вогонь, який ти щойно показав, давно вже знали наші предки, і він не походить від Тупана, тільки від тапуїтінгів...

— Брехня! — крикнув перелякано Убіражара.

— Ні, не брехня, — продовжував Ітапіра, — а правда. Білі тапуї мали ще страшніший вогонь, який вилітав з великих палиць і при тому гримів, як справжній грім. Ти ліпше розкажи, де і коли ти зустрінувся з тапуїтінгами, а ми тебе тоді не вб'ємо, бо дотримаємо закону Скелі Невороття, а наженемо туди, звідки ти прийшов...

— На муссурану! — заверещав Убіражара. — На муссурану і цього!

— Гов, Убіражаро, не так скоро! — спокійно відповів Ітапіра. — Ти можеш, звичайно, і мене і Коарасіабу вбити на муссурані, але тоді пам'ятай!.. Знай, що душа п'яг'и з Блакитних Гір може наслати на тебе і на все твоє плем'я таке нещастя, що ви проситимете потім смерті і не знайдете її!..

Слова п'яг'и зробили величезне враження навіть на самого Убіражару, бо у нас всі вірили п'ягам, а особливо Ітапірі.

— Добре, — задихаючись відповів Убіражара, — я тебе не вб'ю, але Коарасіаба мусить вмерти на муссурані!

— Коарасіаба не вмере на муссурані! — твердо сказав Ітапіра. — Я не дозволю, щоб на нащадка Коарасі піднеслася чиясь рука! Я маю силу!..

Убіражара розгубився і не знав, що сказати. Але йому на допомогу прийшов старий

п'яга ботокудів:

— Скажи мені, Ітапіро, чи закон Скели Невороття є ваш, чи ні? Ваш. Добре... Ви шануєте цей закон, чи ні? Шануєте. Добре... То ми також пошлемо Коарасіабу на Скелю Невороття. Коли Коарасіаба є невинний — він може повернутися назад...

Довкола загуділо, як у дуплі з дикими бджолами. Одні кричали: "Так!", другі — "Ні!", але Убіражара більше не думав:

— Коарасіаба піде на Скелю Невороття! — наказав гостро. — Беріть його.

Та в цей момент спинився рух.

— Ось тут ще є один з нащадків Коарасі! — кричали два ботокуди і волокли за собою малого Арасі. — Він має на грудях знак г'ваянців!

— І цього також на Скелю Невороття! — скомандував Убіражара.

Я бачив, як по натовпі щось знову війнуло жахом:

— Арасі на Скелю Невороття?!

— Але ж це ще дитина!

— Закон забороняє на Скелю Невороття засуджувати дітей!..

— За це прийде кара!

— Страшна кара!..

А мене при думці долі Арасі стиснув такий біль за серце, що я не витримав і закричав:

— Тапуї! Дикуни! Негідники! Так ось яка ваша обіцянка миру?! Убіражара казав, що дарує життя всім, хто кине зброю, а тепер засуджує на смерть навіть дітей, котрі не вміють зброї носити!.. Г'ваянці, чи ви бачите, до чого дожили нащадки Коарасі?!

Довкола спинився шум. Вже не було більше похилених голів, вже не було більше страху в очах, але натомість серед мого племені прокидався дух предків і грізними тінями лягав на обличчя.

— Не дамо Арасі!.. — закричали люди.

— Не дамо Коарасіаби також!..

— Убіражара — обманець!..

— Тихо!!! — ревнув Убіражара й витягнув знову свою коробку з дурними сірниками.

— Бачите оце?! Спалю зараз усіх!..

Натовп, що уже був почав натискати до середини кола, знову подався назад.

— Беріть їх! — не тратив часу Убіражара. — На скелю з ними!

Ботокуди кинулись на нас густою лавою, оточили і відтиснули від своїх. Арасі кричав і тулився до мене, але я не міг його навіть обняти, бо мав зв'язані руки.

Так, підштовхувані з усіх боків, оточені ненависними ботокудами, посувалися ми вгору, де виднілася сумна Скеля Невороття. Коли ми вже підійшли до її підніжжя, знову спинився шум, і ми зупинилися.

— Ось тут вони, тут! — кричали ботокуди, показуючи на печеру.

— Морубішаба наказав узяти Іботіру живою!

— Не вбивайте Іботіри!

Я виглянув понад голови ботокудів і дійсно побачив, що коло входу в печеру, яка

була призначена для розмов з духами, стояла Іботіра з танг'вапемою в руках.

— Іботіро! — крикнув я, стараючись перекричати шум.

Іботіра почула мій голос і кинулась всім тілом:

— Куди тебе ведуть, морубішабо? — спитала вона.

— На Скелю Невороття... Чи Г'вапі живий?

— Пробитий списом... Марагігана — передвісниця смерти вже коло нього!.. — відповіла Іботіра і в той самий момент зробила блискавичний випад вперед, опустивши з усієї сили танг'вапему на голову найближчого ботокуда. Голова розскочилася, мов спілий гарбуз, ботокуд упав на землю, а Іботіра, забризкана кров'ю, відскочила назад.

Всі стали, мов укопані, в землю: такому ударові міг позаздрити кожний муж.

— Оце жінка! — вигукнув якийсь ботокуд.

— Так, — відповів другий. — Недаром Убіражара хоче її взяти собі.

— Славно, Іботіро! — гукнув я.

Ніби у відповідь на мою похвалу, Іботіра знову кинулась на кілька кроків уперед і знову махнула танг'вапемою. Заточився і другий ботокуд, упавши до ніг Іботірі.

— За тебе, морубішабо! — крикнула Іботіра і посміхнулася так, що мені стало страшно.

Густий натовп ботокудів далі напивав на печеру, а Іботіра вискочила знову і знову положила того, котрий підійшов найближче.

— Чи добре б'є жінка молодшого сина морубішаби? — крикнула мені Іботіра так, ніби вона грала в якусь веселу гру.

— Добре, дочко!

— А ось ще! — крикнула Іботіра і поклала четвертого ботокуда.

Далі мені вже не дали дивитися і знову попхали вперед. Рушаючи з місця, я почув, як в печері заплакала голосно дитина і пригадав собі, що мав іще одного внука, котрий народився незадовго перед тим, як я вирушав у подорож на острів. У тяжких мандрах забув про нього, але аж тепер зрозумів, що Іботірині сили подвоює ще й любов до маленького Ранку, котрого вона невідомо коли і як успіла під градом стріл перенести і сховати разом з пораненим чоловіком у печері. О, вона добре боронила ту печеру, дуже добре!..

Потім нас привели на Скелю Невороття, розв'язали мені руки, як велить закон, і зіпхнули в пропасть. Малий Арасі, рятуючись, вчепився мені руками за шию, а я, розв'язаний уже, міцно обняв його, і так ми полетіли.

І, дивно... Чомусь тоді, коли земля щезла з-під моїх ніг, я знову пригадав собі білого Тупана. Вже не кричав, бо не мав сили, а тільки подумав: "Коли білий Тупан урятував мене на водоспадах Г'ваїри, то врятує й тепер". І від того мені зовсім перестало бути страшно, тільки час-від-часу боліло, коли я ранився об гострі каміння...

І так я злетів з Арасі зі Скелі Невороття...

Старий Коарасіаба урвав оповідання і сидів, як статуя, висічена з каменю, заціпенівши від того болю, що його викликали щойно переказані спогади.

Данко, занетерпеливий цією мовчанкою, так як би йому несподівано закрили сторінку дуже цікавої книжки, легенько торкнувся старого за плече:

— Ну? — сказав він благально. — І що далі?

Коарасіаба провів рукою по обличчю і зітхнув.

— Та далі ти вже знаєш: я довго блукав лісами і шукав десь бодай якогось маленького роду гваянців, котрі відгубилися, коли Саракура шукав дороги в Долину Ігурей. Але не знайшов нікого. Не схотів допомогти мені тоді і білий Тупай, хоч я до нього багато молився... І були б ми загинули, коли б не падре Вісенте... Така, Данку, моя таємниця... І тепер ти, коли виростеш, підеш в Долину Ігурей, знайдеш Ранка і скажеш йому, де треба шукати клейнодів. Пам'ятай: перший водоспад нижче острова Гваїра, або шукай на самому кінці острова. Там десь мусить бути засипаний землею вхід до печери Великої Кобри... Ти підеш, Данку?

— О, Коарасіабо! Ще перед тим, як я це знав, я вже тобі пообіцяв! — гаряче сказав хлопець. — Але коли б я навіть раніше відмовився, то тепер, знаючи все, я неодмінно пішов би! І я піду, Коарасіабо, неодмінно піду! Я сам поможу Коемі шукати клейнодів, хоч би й мав при тому згинуть!

Коарасіаба знову поклав руку Данкові на голову:

— Добре, мій сину... Але, пам'ятай: в дорозі можуть тобі перешкоджати. Стережися злого Сасі. Він залюбки робить подорожуючим збитки і може привести до загибелі. Добре було б, коли б ти заприятелював з Макашорою: він добрий і любить мандрівників... Коли знайдеш Коему — підете по Соняшні Клейноди обидвоє. Ти допоможеш йому, бо він... Він дикун, Данку, хоч і нащадок Коарасі, а ти — вчений. Разом вам буде легше знайти клейноди... От, коли б ще Ітапіра жив!.. Може, й живе... Він старий, дуже старий, такий як був мій покійний батько. Та піяги довго живуть... Може, й Ітапіра живе.

Коарасіаба, ласкаво проводячи шерсткою рукою по Данкових кучерях, мріяв уголос:

— І підете з Ранком, знайдете Соняшні Клейноди, а з ними лежить багато-багато блискучих каменів та діамантів. Клейноди забере Ранок для гваянців, а решту — ти можеш забрати собі, Данку, як заплату за труд. Скарби індіанам непотрібні...

— О, Коарасіабо! — образився Данко і відсунувся навіть від індіанця. — Для золота й діамантів я не піду! Я піду тому, що маю борг перед тобою і тому... і тому, що я дуже люблю тебе, Коарасіабо!..

Данко, сам не знаючи, чому, раптом обняв Коарасіабу і мало не розплакався з незрозумілого зворушення.

Була вже пізня ніч. У містечку поволі вмовкав галас, рідшали вибухи, зате частіше тупотіли вулицею поодинокі й групові кроки людей, що верталися з святкування Сан Жвона додому...

Похмілля

На другий день Данко прокинувся пізно. Глянув на годинник і мерщій схопився з ліжка: він уже проспав снідання в монастирі. Це було прикро. Звичайно, можна щось з'їсти і вдома, можна, зрештою, обійтися і без сніданку, але отець Вісенте буде невдоволений. По договору з батьком, Данко був зобов'язаний приходити до монастиря чотири рази денно і там їсти.

Нервово одягаючись і умиваючись, хлопець одночасно пригадував собі всю нічну розмову з Коарасіабою і відчував якийсь неприємний холодок в грудях, якийсь тягар, що отруював бадьорість ранкового настрою. Йому навіть хотілося, щоб усе те, що він чув і пережив учора, було тільки дивним сном, який би не давив його свідомість нерозважно даної клятви.

Виходячи, побачив Коарасіабу на ґанку під дверима і здригнувся.

— Добрий день, Коарасіабо, — привітався він з тремтінням у голосі.

— Добрий день, — відповів Коарасіаба. — Ти довго спав, і я не міг відійти від дому.

Данко чомусь злякався, що індієнин затримає його і почне говорити про вчорашнє, а тому поквапливо сказав:

— Я спішуся, Коарасіабо. В монастирі напевне вже поснідали.

Та Коарасіаба ані не думав затримувати Данка, ані взагалі не дав по собі пізнати, що у їхніх взаєминах виникло щось нове. Тільки хитнув головою і сказав:

— Іди, іди. Лиш замкни хату і візьми з собою ключ, бо я також іду: один чоловік просив мене до хворого...

Данко поспішно замкнув хату, вхопив ключ і вийшов з подвір'я.

Проходячи повз Саміра, де, як звичайно, стояло при шімароні кілька чоловіків, він пригадав собі фоґети, і на душі йому стало ще важче.

"Треба забрати в Арасі решту і заплатити Самірові за капіле і цукерки", — подумав уголос і прискіпив ходу.

На щастя, отець Вісенте кудить виїхав, а другий священик сидів з дітьми в школі, отже, за спізнення не треба було виправдуватись. Скоренько випивши каву, Данко вийшов на вулицю і побачив несподівано Арасі.

— Добре, що бачу тебе, Арасі, — сказав він, привітавшись. — Прошу, віддай мені решту грошей, бо я маю заплатити Самірові те, що йому завинив учора.

Арасі заложив руки в кишені й протяжно свиснув:

— Пушся ля ґерра!.. А я чекаю на тебе, щоб ти пішов доплатити за фоґети.

Данко остовпів: .

— Доплатити за фоґети?! — скрикнув він. — Але ж тобі ще мало лишитися тридцять круйзерів!..

— Ет, вай пентіар макако![\[69\]](#) За скільки ж ти думав справді купити фоґетів?! За двадцять круйзерів? Я б не пішов навіть смітитися. За двадцять круйзерів можна було купити тільки один гарний фоґет, або чотири маленьких.

— Так?!!

— А певне, що так. Іди спитай Саміра, коли мені не віриш.

Данкові потемніло в очах.

— Двадцять круїзерів один фоґет?! — перепитав з жахом. — І скільки ж ти взяв?

— Взяв чотири великих, п'ять малих і двадцять буска-пе.

Від зухвалого тону Арасі Данка почала огортати злість:

— І скільки ж те все коштує? — спитав на цей раз гостро.

— Разом — сто тридцять круїзерів.

— Так?... Ну, то от що я тобі скажу, Арасі: хай тих моїх п'ятдесят круїзерів пропадає вже, але решту — будеш платити сам! Зрозумів?

Арасі зневажливо потиснув плечима і сплюнув:

— Не маю нічого спільного з рибою і нічого платити не буду! Я тобі подарував бальон, а ти мене послав по фоґети, і Самір про це знає. Він мені на кредит не дає нічого, а як дав — то тобі. Іди спитай, на кого борг записаний. Адже Бенедіто приходив тебе питати?

Данкові захотілося сісти просто на землю і розплакатися від стиду: "Вісімдесят круїзерів!.. Вісімдесят круїзерів плюс гостина товаришів!!! — крутилося у нього в голові. — І що я тепер скажу татові?!"

Нарешті хлопчина попав у таку лють, що вперше за все своє життя вилаявся поганими словами:

— Ти — свиня, Арасі, і я не хочу з тобою більше говорити!..

— А ти — бурро! Ну, скажи мені, що такого страшного сталося?

— Те сталося, що я тепер татові в очі не подивлюся!

— Ет, вай-вай на онда! "Не подивлюся татові в очі", — перекривив він Данка. — Подумаєш, велике діло для твого тата сто тридцять круїзерів!..

— Як невелике — то піди заплати, а я тебе більше не хочу бачити!

З тими словами Данко обернувся і пішов геть.

Ішов неухважно, спотикаючись що-кілька кроків, як п'яний, цілком отуманений питанням: Де взяти грошей, щоб, заплатити борг? Уже хотів рішитися на продаж якихось своїх речей, як наприклад, кишеньковий ніжик, вудки і сіть на рибу, або футбольний м'яч, але відкинув цю думку і пригадав собі Алісу. Вона напевне при тій нагоді сказала б: "Так, так, Данку: хто купує те, що не може, потім продає те, що не хоче!" І зрештою, біда не в самому борзі, а в непослусі. Хоч би й був той борг заплачений, то прикрої розмови з татом все одно не оминуть. "Ніхто не зробить зла, щоб за нього не заплатив", — сказала б знову Аліса...

Данко прийшов додому, замкнувся на ключ і сів на своє ліжко, стиснувши голову руками.

— Ну, що тепер буде?! — шептав з розпукою. — Що буде?! Як же я тепер татові в очі подивлюся?.. Адже тато мене попереджував, тато наказував, щоб я фоґетів не купував!.. Але я був, як мала дитина, як дикун, не витерпів... Де ж таки — велике диво фоґети! А все через Арасі... Навіщо мені, остаточно, здався той дурний бальон і ті фоґети! Коли б не той бальон, то й Коарасіаба не ворожив би на ньому і не посвячував

би мене у свою таємницю... А тепер іще ця клятва!.. Чи ж я маю право на якісь обіцянки й клятви у секреті від тата?.. І що я тільки наробив?.. Що я наробив?! От послухав "приятеля", того нікчемного Арасі!.. Ох, правду казала Аліса: "Поведися з добрими — будеш одним з них, поведися з поганими — будеш найгіршим серед них"...

Але потім хлопець покликав на суд самого себе:

— А чи ж справді тільки Арасі винен?.. Чи ж я — маленька дитина, що не має власного розуму? Чи ж я не знав, що у поважних речах не можу брати на себе ніяких зобов'язань, не спитавши батька?.. Ні, я таки винен! Винен! А ще подвійно винен, бо намагаюся свою вину зіпхнути на Арасі. Я ще нікчемніший, як Арасі! Від Арасі не можна багато вимагати, бо ж він — дикун. Але я?.. Ні, я негідний ні татового довір'я, ні татової любови. І коли тато після того не схоче мене більше бачити і нажене від себе геть — то так мені й треба. Так треба!..

Та, уявивши собі картину, коли тато вижене його геть, Данко відчув себе таким бідним і самотнім, що розплакався, як мала дитина. Йому було жаль і тата і себе, і він так страшно хотів, щоб у цей момент хтось його приголубив, пожалів, сказав якесь потішаюче слово, як це колись робила його добра, дорога мама.

Пригадавши маму, Данко простягнув руки до портрету, який колись дав зробити Гроссбах і який постійно стояв на столику коло ліжка, і почав жадібно вдивлятися в дороге обличчя. Але йому видалося, що мати сьогодні не така, як завжди, а якась інакша, скорбна, сувора.

— І ти гніваєшся на мене, мамцю, правда? І ти також уже більше не любиш свого Данка?.. Так, не варта його любити, бо він — пропаша душа. О-о-о!..

До Данкового жалю раптом приєднався ще й спогад про сумний похорон матері на морі, і він розридався вже на повний голос.

У двері несподівано хтось постукав. Данко схопився, пішов до дверей і, не відчиняючи їх, спитав:

— Хто там?

— Це я, Данку, — почувся голос Арасі. — Відкрий.

Данко знову відчув приплив ворожості до свого недавнього товариша і відповів:

— Не хочу! Я вже раз сказав, що не буду з тобою говорити.

— Ет, дурний! Я прийшов тобі щось гарне сказати... Відкрий!

— Не. хочу слухати від тебе ні гарного, ні поганого! — відрізав Данко.

— Ну, й не слухай! Коли волієш кліпати очима перед татом за довг у Саміра — не слухай і "вай плантар батата"! [\[70\]](#) Допобачення...

Згадка про довг змінила Данкове рішення і він, відчинивши двері, висунувся надвір.

— Е-е-е! — засміявся Арасі, побачивши Данкові заплакані очі. — А ти вже й розкис? Замість того, щоб щось придумати — він рюмсає, як Аліса. Ну, годі, годі... Скажи, хочеш заробити грошей, щоб заплатити борг?

Данко обтер очі й недовірливо подивився на Арасі.

— Чого ж ти дивишся? — спитав нетерпеливо Арасі. — Питаю, чи хочеш заробити грошей?

— Як?

— Та дуже просто: переїхати Парану туди і назад.

— Чого?

— Оце! "Як"? "Куди"? "Чого"?.. Та просив один кайпіра[71] йому якісь пачки перевезти до Мато Гроссо. Він дочку заміж видає і там щось накупив у Саміра. Частину просив, щоб я перевіз, а частину візьме сам, як вертатиметься увечері. От я й прийшов тобі сказати, щоб ти поїхав разом зі мною.

— Я нікуди не поїду!

— А то чому?

— Бо не поїду. Тато мені заборонив з дому далеко відлучатися.

— А борги робити не забороняв?

— Борг ти зробив.

— Все одно... І чого ти такий смішний, Данку? От послухай: по-перше, перевеземо пачки і заробимо сто круйзерів, по-друге, я колись був на острові Бандейрантів і знайшов таке місце, де напевне закопаний езуїтський скарб.

Данко відразу ожив:

— Скарб?!

— Еге, скарб. Падре Вісенте його шукає в монастирі під муром, а він — на острові Бандейрантів.

— А чому ж ти його раніше не пробував відшукати? — спитав недовірливо Данко.

— Та все якось так, то те, то це, то не мав з ким їхати. А самому воно трохи ризиковано. От, поїдемо з тобою вдвох...

— Я не поїду. Шукай собі когось іншого.

— Ну, от знову!.. Щоб перевезти пачки, то я можу й Бенедіто взяти, а скарбу шукати мушу тільки з людиною довіреною. Ні?

Розмова про скарби нагадала Данкові вчорашню ніч, і він спитав:

— Ти вчора довго був коло Саміра?

— Та до самого кінця. Або що?

— Нічого... І ти пізно вернувся?

— Над самим ранком. Шкода, що ти так скоро пішов, бо було дуже весело. Ми вчора бавилися у весілля кайпіра. Консуела і Рудий Жорже вдавали молодих, а мене перебрали за падре. Наговорив я "молодим" дурниць, яких сам хотів, а тоді сказав принести миску води і Консуелу тільки трохи покропив з руки, а решту вилляв рудому на голову. Пушся, але ж то реготу було!..

— Ну, і що тобі Жорже сказав?

— Та нічого. Що ж він може сказати, коли я так "вінчав", як хотів? Не має права навіть образитися. Ха-ха-ха!.. Але ти їдеш, чи ні?

— Ні.

Удавана веселість, з якою Арасі розповідав про свою вчорашню витівку, відразу змінилася злобою:

— Ах, ти не їдеш?.. Ну, то сиди і плач. Я поїду сам, зароблю сто круйзерів і буду

сміятися. А ти плач, бо тато тобі фоґетів не подарує!.. — усміхнувся він на кінець уїдливо.

— Арасі, забирайся звідси геть!.. — крикнув, побліднувши, Данко і затиснув кулаки.

— Та забираюся, забираюся... Тільки чого ти такий упертий? Скарб скарбом, а сто круйзерів є певних, і боргу в Саміра можна позбутися.

Данко почав вагатися: все ж таки, заплативши борг, легше буде з татом говорити. Окрім того, хай тато знає, що Данко не тільки робить погані вчинки, але й старається їх направити. Ці вагання не оминули гострого погляду очей Арасі і викликали на його устах невловиму, легеньку усмішку.

— А той кайпіра напевно заплатить? — спитав по надумі Данко.

— Ну, та напевно ж! От їдь і допоможеш мені. Ти думаєш, що мені приємно про той борг думати? Ще коли б він дійсно був записаний на мене, то я б собі сміявся. А так, я завинив, а тобі доведеться покутувати... І ми майже шість літ були добрими товаришами, а тепер через дурних вісімдесят круйзерів мали б зробитися ворогами? Чи не краще лишитися друзями і надалі?..

Довірчивий Данко топився від цих слів, як віск, і вже жалувал, що так погано думав про Арасі. Арасі ж, дивлячись на нього, наполягав далі:

— Не думай довго, Данку, бо час дорогий. Збирайся, раз-два!

— А човен де дістанемо?

— Човен я маю. Збирайся скоро!..

— Та... — зам'явся Данко. — А що твій дід скаже?

— Дід пішов до якогось кабокля, хто зна куди. Вернеться нескоро.

— А хата?

— О, меу Деус до сеу! Знову починаєш: "човен", "дід", "хата"!.. Ще папугу пригадай! Замикай двері й ходім. До обіду вже недалеко. Чим скоріше вийдемо, тим скоріше вернемося.

— То нехай я хоч чоботи візьму.

— Бери, бери!.. Та ще візьми з собою кишенькову лямпу.

— А то навіщо?

— Та на всякий випадок. Побачимо... Як буде час, то завернемо ще на острів і подивимося до тієї діри, що я її знайшов. Може, якраз скарб знайдемо. Скоро!

Всередині Данка щось протестувало і кричало, щоб він не йшов, але наполегливість Арасі ніби зачарувала його. Він взувався і збирався проти свого переконання, але не міг зупинитися і сказати: "Ні!"

Так, здушуючи в собі протести розуму і якогось поганого передчуття, він ще раз оглянув хату, вернувся до своєї кімнати і подивився на портрет матері. Її обличчя було ще сумніше і суворіше, як перед кількома хвилинами, коли Данко просив його пожаліти. Хлопцеві навіть видалось, що мати зробила ледве помітний заперечливий рух головою і поворухнула устами. Та це напевне був просто облудний промінь світла, що сковзнув по склі.

Вже, вийшовши на ганок, Данко раптом вернувся, взяв валізку, в якій лежали

гроші за продану хату, засунув її під піч і закидав нарубаними дровами. Не бачив при тому, що Арасі, котрий слідував за ним потайки крізь щілину відкритих дверей, вдоволено всміхнувся...

Нарешті обидвоє йшли вулицею.

— Що я роблю?.. Що я роблю?! — кричав якийсь голос у Данковій душі. — Ну, припустімо, навіть зароблю грошей і віддам борг Самірові. Чи то мене виправдає в татових очах? Навпаки, це подвоїть мою вину, бо, замість одного разу, я двічі порушую його наказ. О, Боже, що я роблю?!

Так думав Данко, але в той самий час покірно йшов з Арасі, навіть не слухаючи, про що той так весело і безжурно оповідає. Данко був цілком розбитий і хворий просто фізично. Переживання минулої ночі, непомірно тяжкий для його молодії душі тягар таємниці Коарасіаби і вся погана справа з боргом у Саміра просто вдавлювали його в землю. Він був такий нещасливий і пригнічений, що хотів умерти.

Ледве плентаючи ногами, волікся за Арасі, і йому здавалося, що ріка сьогодні посунулася, Бог-зна, як далеко.

Нарешті, дійшли до неї, але Арасі наказав чомусь іти вниз від містечкової пристані, аж до того місця, де росли густі корчі, переплутані колючою ожиною. Там лежав витягнений на берег і добре замаскований човен.

— Чий це човен? — спитав Данко.

— Мій

— Твій? Я не знав ніколи, що ти маєш човен.

— А-а! То я колись його піймав, як він плив без нікого з водою, витягнув сюди і сховав. Чекай но, зараз ми його спустимо на воду. Поможі мені з того боку... Та-а-ак. Ну, ще трошки!.. Ще!.. Добре!..

Човен заколивався на воді, злегка подзвякуючи ланцюгом, що припинав його до кореня вже поваленого дерева.

— Тепер почекай на мене, — сказав Арасі, — а я піду по ті пачки.

— Хіба ти будеш нести їх аж сюди?! Та ж ліпше приплисти до пристані: туди з містечка вдвоє ближче.

— Ет, що ти знаєш!.. Сиди.

Данко покірно сів у човен і відразу занурив руку в жовтувату холодну воду.

— Не відходь же нікуди, — наказав Арасі, — і пильнуй човна, бо ще хтось може його відчепити. Я скоро вернуся...

Данко лишився сам...

Стиха хлюпала широкою плахтою Парана, пестливо вигріваючись у гарячих проміннях сонця. Її сіро-жовтуваті води заклопотано бігли вниз, минаючи то пологі, вкриті низенькою травою, то стрімкі глинясто-червоні береги. Зеленими шапками здіймалися над плесом численні більші й менші острови, а довкола, куди лише сягало око, немов велитенські, вкриті густо-кучерявою зеленого вовною потвори, розляглися гори. Повітря в Бразилії є особливе, надзвичайно чисте, прозоре, і дозволяє все бачити дуже виразно на віддалі багатьох кілометрів.

І Данко, кидаючи то в цей, то в другий бік очима, любувався чітким рисунком замріяних пальм, що підносили пучки сірувато-зеленого пір'я над лісом, ген, на далеких виднокругах. Любувався високими, вивернутими догори парасолями піньорів, котрі видавалися, як би намальовані тоненьким пером, вмоченим у чорно— зелену фарбу, на ясному атлясі неба. Зелень, зелень, зелень!.. Густа, соковита, багата на відтінки зелень!.. А між нею — цілі букети квітучих дерев: фіялкових кароби і гліцинії. жовтих "шува де оуро"[\[72\]](#), іпе та ще якихось корчів, назви котрих знають лише ботаніки.

Десь близько цвіли дикі помаранчі, й їхній тонкий та сильний аромат аж просив розширити груди й дихати глибше.

Зелені колібрі з синіми головками і довгими дзьобиками скоро-скоро тріпотіли крильцями, припадаючи до розкритих келихів квіток, поки не випивали всього нектару. А тоді блискавично перелітали до другої квітки і звисали над нею, знову скоро-скоро тріпочучи крильцями. Здавалося, що вони справді цілують квіти, і тому в Бразилії їх називають "бейжафлор" — "цілуй квітку".

Грали в повітрі метелики, різні-прерізні: жовті, білі, червоні, різнокольорові, великі й маленькі. Особливо великими були білі, що здалеку видавалися розгорненим подвійним аркушем паперу, вирваним з зошита і пущеним з вітром. Були й фіялкові, оті, що з них мистці в Бразилії роблять чудові образи, відповідно укладаючи обламани крильця.

Тут і там з'являлися маленькі, також зелені, з синіми, білими й червоними оздобами папуги-пірікіто і весело лопотали про якісь лісні історії на своїй сварливо-комічній мові.

Під впливом тієї краси і величного спокою природи у Данка поволі уляглося почуття гострої тривоги, а, замість того, його опанував глибокий, але лагідний сум. Хлопець задивився у воду і незабаром йому видалося, що він з човном і оті найближчі острови плывуть кудись угору проти течії швидко-швидко, а ріка застигла і стоїть нерухомо. Це було так приємно, що він не ворухився і старався якнайглибше піддатися приємній облуді.

Нарешті шемір в корчах і звуки голосів вирвали його з задуми. Він обернувся і побачив, що до берега підходив Арасі з Бенедіто. Кожний з них ніс через плечі, в руках і на головах таку кількість різноманітних пакунків, що видавався подібний до мурахи, або до їжака, обтяжених ношею, вдвоє більшою, як сам "носій".

— Фу! — з полекшею сказав Арасі, скидаючи все на землю. — Насилу доніс.

Потім вийняв з кишені дрібні гроші і, даючи їх Бенедітові, додав:

— Ти ж дивися, Бенедіто, нікому не кажи, що Данко поїхав зі мною. Ми за яких дві години вернемося назад.

— Добре! — відповів муринчук. — Щасливої вам подорожі.

— Дякуємо...

За пару хвилин пакунки були вже в човні, човен відв'язано з припони, й Арасі відіпхнувся веслом від берега.

— З Богом! — сказав урочисто Данко і перехристився.

— З Богом! — відповів Арасі.

Кінець першої частини.

Словничок чужих слів

"Бог вогню", це перша в українській літературі повість із бразилійського життя[73]. Вона вперше впроваджує в нашу літературу нові слова португальсько-бразилійського й індіанського походження. Всі ці слова пояснені в тексті книжки. Щоб полегшити юним читачам шукання за поясненнями по книжці, подаємо в цьому томі короткий словничок.

аканґа — голова

аканґера — череп людський або звірячий

акванґапе — прикраса з пер на голові в індіан

анта — травоїдна тварина, покрита темною шерстю, подібна до малого слона заввишки 1 метра[74]

Аняґа — добрий індіанський божок, який переслідує ошустів[75]

арара — папуга

арасі — світанок

арауе — булава, знак влади вождя індіанського племені

араунас — казкові риби, що мали перетворитися в людей

асояба — індіанські шкіряні камаші для охорони ніг

ауаті — напій з кукурудзи

аукціон — прилюдна продаж речей тому, хто більше від других заплатить; інакше: ліцитація

аюпе — бразилійська рослина, сік якої хоронить від укушень комах та має лікувальні властивості

бандейра — прапор, озброєна ватага

бандейранти — член збройної ватаги

барбарідаде — варварство, дикунство (оклик обурення)

баркас — малий корабель вживаний для вантаження пароплавів

бастанте — досить, багато

батоке — індіанська прикраса нижньої губи в формі кружальця

бейжа флор — маленькі пташки колібрі

бола — торт

боліні — скляні кульки для хлоп'ячої гри бом дія! — добрий день!

ботокуди — індіанське плем'я на вимерті, знане в давніх часах з дикости і жорстокости

браза — дослівно: "жар"; дерево, з якого виробляють червону фарбу, "жар-дерево", назва Бразилії постала з індіанської назви цих дерев

бугро — невідьник-індіанин, водонос, зневажлива назва

бурро — осел

буска-пе — "ловинога", рід бігаючої ракети

ваґабунда — пройдисвіт, волокита

вай на онда! — йди до біса! не плети теревень; дослівно: йди по хвилі!

вай плантар батата! — відчепися! йди геть! (дослівно: іти садити картоплю)

во бень — мені поводитьсь добре (форма відповіді на привітання)

герва мате — дерево, з листя якого виробляється бразилійський чай

гваяні, гваянці — плем'я бразилійських індіан

гваранці — порода бразилійських індіан, споріднені з тупісами

гліцінія — виткий кущ з фіялковим цвітом

гояба — цитринові овочі

еп-па портуґез! — зневажливий оклик

жакаре — крокодил

жассі — місяць

жес — інша назва на означення тупісів, тобто однієї з порід бразилійських індіан

іботіра — квітка .

Індінаката — казковий індіанський силач

Іношіуе — божок, у якого вірило індіанське плем'я каражя

іта — камінь

ітажуба — золото

Каапора — злий індіанський божок, який кожного зустрічного робить нещасливим на все життя, або перетворює в злого божка Кайпору

кабокльо — лісовий чоловік, проста людина

кайпіра — лісовий мешканець

Кайпора — злий божок, на якого перемінюються людина

камінійон — тягарове авто

каїгівара — гризун, подібний до свині, високий 70-80 см

капіле — сироп, солоджена вода

каражя — казкове індіанське плем'я, яке — за повір'ям — постало з риб

кароба — бразилійське дерево з фіялковим цвітом

кароса — гарно вироблений віз

каріока — дім білої людини

каскавел — дуже їдовита гадюка

коарасе — сонце

коема — ранок

козіда — бразильська страва

комо вай? — як живеться? як поводитьсь?

креньс — назва індіанського племені

круйзеро — бразильський гріш (дивись: тустон)

куя — індіанське горнятко з гарбузика

майз оу менос — більше-менше

Макашера — добрий індіанський божок, який опікується подорожніми
мамон — рід дині[76]

мамелуки — 1) турецькі невольники, які спершу повнили в Єгипті військову службу, а потім захопили там владу і правили Єгиптом в 13-16 ст., 2) мішарці з португальсько-індіанських родин, яких у часі завоювання Бразилії названо також цією турецькою назвою

мандьока — хліборобська рослина, з якої виробляють муку і напої

Марагігана — передвісниця смерти

маракужя — овоч величини цитрини в твердій шкаралущі з смачним соком

морубішаба — вождь індіанського племені

муньо обрігадо! — дуже дякую!

муссурана — прилюдне закатування людей, присуджених індіанами до кари смерти

но! — ні!

новена — вечірня, церковна відправа понад вечір

Носса Сеньора Сантіссіма! — Наша Діво Пресвята!

ока — хата, індіанська хатка з тростини

окаета — майдан серед індіанського селища, де часом відбуваються наради

о, меус Деус до сеу! — мій Господи небесний!

онса — бразильський ягуар

падре — отець (звернення до духовної особи)

пака — гризун величини зайця

пакова — напій з бананів

парана — море, велика вода

пати — домашні птиці, подібні до качок і індиків

паяг'ва — індіанське плем'я

пега! — лови, хапай, держи!

піньор — бразильське чатинне дерево з крислатою короною

піпока — смажена кукурудза

піротехніка — наука про вибухові матеріали

пірікіто — порода папуг

пітека — шкіряний подовгастих м'ячик з пірячим чубком для гри в відбиванку

піяг'а — жрець індіанського племені

презент — подарунок, гостинець

прето — чорний

пропозиція — пропозиція

пуру — людожер

пушшя! — оклик здивування

рапозо — щур

редут — монастир-твердиня, подекуди осередок адміністративної влади

ріфи — квитки

сантіні — образочки святих

саракур — птах, що за переказами мав жити в часах потопу

Сасі — злий чорт, що робить бешкети подорожнім, божок тьми з пробитою долонею

сеньор — пан

сеньора — пані

сеу — пан (скорочено від "сеньор")

ситуація — положення, становище

сі — так

Суме — добрий божок, який навчив індіан початків хліборобства

таба — оселя

табера — руїна оселі

тамойоси — індіанське плем'я, колишні союзники г'ваянців у війні проти європейців

танг'вапема — тяжкий чотирьогранний кіл, уживаний як зброя

тапуїтінґи — "білі варвари", ненависницьке означення жорстоких португальців

тапуя — одна порода індіанських племен у Бразилії

тату — мурахоїд

тоша — запальник для розгрівання й освітлення паперового бальону

тремембе — кочове плем'я бразилійських індіан

тупан — Бог

тупан-ока — церква

тупі, тупіси — друга порода індіанських племен у Бразилії

тупінінкві — плем'я бразилійських індіан

тупітінґи — "білі тупіси", доброзичливе означення португальців

тустон — найдрібніша бразилійська монета

урубу — інакше: корва, великий птах, який кормиться падлиною

факон — великий ніж

фарофа — страва з кукурудзи, товченої на платки

фейжон — чорна фасоля

феста — празник

фестейри — пара хлопців і дівчат, або супружа пара, що має почесну роль в часі церковних молебнів

флотилія — відділ військових, або торговельних кораблів

фоґейра — вогнище, ватра

фоґет — штучний вогонь, ракета, феєрверк

фойса — ніж на довгому держаку до стинання кущів

чав! — до побачення!

шімарон — напйток з зілля "герва мате", вживаний замість чаю

шуваде оуро — дерево "золотий дощ" з жовтим цвітом

шураскада — прийняття гостей печеним м'ясом і пивом

шураско — печене на вогні м'ясо

шярко — в'ялене м'ясо

[1] Пояснення слів, написаних розстріленим друком, подані наприкінці книжки. (Це виноска авторки. Дійсно, у друкованій книжці слова, що потребують пояснень, виділені "розстріленим друком", тобто в них між літерами вставлені пробіли. Але упорядник інтернетної публікації вирішив, що для читачів буде зручніше, якщо ці слова будуть набрані у звичному вигляді, але просто при першому їх використанні наприкінці стоятиме зірочка. Тож пояснення слів, позначених зірочкою (*) треба дивитися у "Словничку чужих слів" наприкінці книги.)

[2] чорнильний (Тут і далі у виносках примітки упорядника інтернетної публікації, крім тих, що позначені як примітки авторки).

[3] комори

[4] Мурин — чорношкіра людина африканського походження (синонім слова "негр"). Муринчук, відповідно, — чорношкіра дитина.

[5] Тут слово "склеп" застосовано у польському значенні (sklep), тобто означає крамницю, а не спорудження на кладовищі для поховання мерців.

[6] гумові шини

[7] "Буска-пе" — ловити ноги. (Примітка авторки).

[8] Малпа - те ж саме що мавпа, дещо застарілий варіант цього слова.

[9] Назви індіанських племен. (Примітка авторки).

[10] болота

[11] Так, пане! (Примітка авторки).

[12] ЗДА - Злучені Держави Америки, тобто США - Сполучені Штати Америки.

[13] півдюжини, тобто шість

[14] Mew (англ.) - чайка.

[15] поділ землі на ділянки

[16] земельною ділянкою

[17] "сеу" — скорочено "сеньор". (Примітка авторки).

[18] рис

[19] Педру I (12 жовтня 1798 — 24 вересня 1834) — засновник і перший правитель Бразильської імперії, де він був відомий як "Визволитель".

[20] "Майз оу менос" — "більше-менше". (Примітка авторки).

[21] Пас — тут ремінь безпеки.

[22] дерев'яною черепицею

[23] "Бастанте" — багато. (Примітка авторки).

[24] "Фойса" — кривий ніж на довгому держаку, що служить для стинання корчів. (Примітка авторки).

[25] "Бом діа" — добрий день. (Примітка авторки).

[26] "Комо вай о сеньор?" — "Як іде панові?". "Муньто обрігадо, во бен" — "Дуже дякую, йде добре". Це звичайна форма привіту в Бразилії.

[27] Maracujá — маракуйя, ліана зі смачними плодами, батьківщиною якої є Бразилія.

[28] бешкетники, шибеники

[29] підколінки без підшов, які одягають на взуття

[30] Фарофа — товчена на платки кукурудза. (Примітка авторки). Платки — пластівці.

[31] "Фести" — празники. (Примітка авторки).

[32] Рапозо — щур. Прето — чорний. (Примітка авторки).

[33] Куритиба — столиця провінції Парана. (Примітка авторки).

[34] Мімоза шорстка - дерево, батьківщиною якого є Бразилія, досягає п'ятнадцяти метрів заввишки.

[35] Слово "троща" авторка вживає в різних місцях у значеннях або "очерет", або "тросник" (зокрема цукровий), або "хмиз", в залежності від контексту. Тут очевидно мається на увазі очерет.

[36] "Новена" — вечірня. (Примітка авторки).

[37] "Кароса" — віз. (Примітка авторки).

[38] "Бола" — торт. (Примітка авторки).

[39] "Ріфи" — квитки, льоси. (Примітка авторки).

[40] Тангвапема — довгий, чотирьохгранний кілок, грубший з одного кінця. (Примітка авторки).

[41] Тустон — 10 центів. Найдрібніша монета в Бразилії. (Примітка авторки).

[42] Жакаре — крокодил. (Примітка авторки).

[43] Бурро — осел.

[44] "Іди малювати мавпи!" — в переносному значенні — "відчепися!" "іди геть!"

[45] "Капіле" — сироп.

[46] Коарасе — сонце. (Примітка авторки).

[47] Жассі — місяць. (Примітка авторки).

[48] Арауе — по-індіянськи — берло — знак влади морубішаби. (Примітка авторки).

[49] Піяґа — жрець індіанського племені. (Примітка авторки).

[50] Дивись карта на стор. 120. (Примітка авторки).

[51] Не плутати з гваянцями. (Примітка авторки).

[52] Історичний факт: Отець Жозе Аншіет, перебуваючи в Іперойґ, написав на піску і потім вивчив на пам'ять поему на честь Пречистої Діви в латинській мові. Ця поема мала 4.172 рядки. Див. образок на стор. 115. (Примітка авторки).

[53] Мандьока — рослина з грубими крохмалистими коріннями, з якої виготовляють муку і напої. (Примітка авторки).

[54] Пуру — людожери.

[55] Ґваїра — водоспад на ріці Парана, одночасно великий острів, на тій ріці і одночасно назва місцевості. По-португальськи "Сете Кедас", себто, "Сім східців", що їх має водоспад. В місцевості Ґваїра в старі часи були великі копальні золота. (Примітка

авторки).

[56] Тратва — пліт.

[57] Таба — оселя. *(Примітка авторки).*

[58] Велика Кобра — "Кобра Гранде" величезна потвора, яка згідно з повір'ям, живе у глибоких водах та не лишає жадної людини, з якою зустрічається, живою. "Велика Кобра", як каже повір'я, має величезні, як ліхтарі, очі і виходить на полювання вночі. *(Примітка авторки).*

[59] Ваґабунда — пройдисвіт. *(Примітка авторки).*

[60] Зелепух — незрілий плод.

[61] "Великий Ліс" — Мато Гроссо — тепер назва провінції. *(Примітка авторки).*

[62] Дивись карту на стор. 120. *(Примітка авторки).*

[63] Пас — тут смуга.

[64] Закінчення "ера" в індіанській мові означає минулий час, навіть для іменників. "Таба" — оселя. "Табера" — руїни оселі, себто в минулому часі. "Аканґа" — голова, "аканґера" — череп. *(Примітка авторки).*

[65] Окаета — по-індіанськи площа серед селища, де звичайно відбувалися наради птемени. *(Примітка авторки).*

[66] Бугро — невідьник-водонос, пуру — людоджер. *(Примітка авторки).*

[67] Тату — великий мураход, що має твердий панцир. Вполювати його дуже важко, а м'ясо тату належить в Бразилії до найбільших лакоминок. *(Примітка авторки).* Тату — португальська назва броненосців або панцирників, південноамериканських комахоїдних звірів надряду неповнозубих. *(Примітка упорядника інтернетної публікації).*

[68] Ґояба — овочі, подібні з-зовні до цитрини. Всередині є жовті, або рожеві. Мають досить прикрий і гострий запах, але дуже приємні на смак. *(Примітка авторки).* Мається на увазі гуява — тропічне дерево Південної та Центральної Америки, плоди котрого смаком нагадують суміш полуниці, ананасу, ківі та груші, з легким ароматом мускусу. *(Примітка упорядника інтернетної публікації).*

[69] Вай пентіяр макако — іди малювати малпи. *(Примітка авторки).*

[70] "Вай плантар батата" означає дослівно "Іди садити картоплю", або іншими словами — "відчепися!", "іди геть!" *(Примітка авторки).*

[71] "Кайпіра" — проста людина, мешканець лісу. *(Примітка авторки).*

[72] "Шува де оуро" — "Золотий дощ". *(Примітка авторки).*

[73] Це не зовсім вірне твердження. "Бог Вогню" — не перша повість про життя у Бразилії, написана та видана українською мовою. На час написання та видання цього твору Ольги Мак уже існували повісті інших авторів про пригоди українців у Бразилії, (наприклад, "В пралісах Бразилії" Петра Франка, або "В пралісах Південної Америки" Сави Крилача (Людвіґа Сідлецького)). Але твір Ольги Мак значно більший за обсягом, ніж попередні українські художні твори про Бразилію, і вірніше називати його романом, аніж повістю. Було б справедливим твердження, що це найперший український РОМАН про Бразилію. Взагалі, Ольга Мак деякі свої романи називала не

романами, а повістями чи навіть оповіданнями. *(Примітка упорядника інтернетної публікації).*

[74] Анта — португальська назва бразильського тапіра, одного з чотирьох видів родини тапірів, звірів ряду непарнокопитих. Тапіри мешкають у Центральній та Південній Америці, а також Південно-Східній Азії. Схожі скоріше на кабанів. Зі слонами їх порівнюють через наявність хобота, але маленького. *(Примітка упорядника інтернетної публікації).*

[75] Ошуст — шахрай. *(Примітка упорядника інтернетної публікації).*

[76] Мається на увазі папая. Її плоди дійсно схожі на плоди дині, але це не бахчева рослина, а дерево, зовсім іншого біологічного роду. *(Примітка упорядника інтернетної публікації).*